

»SVERIGE ÄR INTE HELA VÄRLDEN«
FOLKBILDNING FÖR OCH OM INVANDRARE
I UTBILDNINGSPROGRAMMEN

Maija Runcis

»Sverige är inte hela världen«
Folkbildning för och om
invandrare i
utbildningsprogrammen

Skrifter om utbildningsprogrammens historia

utgivna av

STIFTELSEN

ETERMEDIERNA I SVERIGE

Nr 3 2001

Utkomna volymer i skriftserien

1. *Medier och modernisering. En antologi om utbildningsprogram och samhällsförändring.* Redaktör Bengt Sandin, 1999.
2. Anne-Li Lindgren, *Att ha barn med är en god sak. Barn, medier och medborgarskap under 1930-talet*, 1999.

© Stiftelsen Etermedierna i Sverige 2001

Upplaga 1:1

Tryck: Fälth & Hässler i Värnamo 2001

ISBN 91-888-830-04-7

ISSN 1400-7274

Kopieringsförbud: Detta verk är skyddat av upphovsrättslagen. Kopiering, utöver lärares rätt att kopiera för undervisningsbruk enligt BONUS-avtal, är förbjuden. BONUS-avtal tecknas mellan upphovsrättsorganisationer och huvudman för utbildningsanordnare, t.ex. kommuner eller universitet. För information om avtalet hänvisas till utbildningsanordnarens huvudman eller BONUS. Den som bryter mot lagen om upphovsrätt kan åtalas av allmän åklagare och dömas till böter eller fängelse i upp till två år samt bli skyldig erlägga ersättning till upphovsman/rättsinnehavare.

STIFTELSEN ETERMEDIERNA I SVERIGE har initierat och driver ett tvärvetenskapligt forskningsprogram om de svenska etermediernas uppkomst och utveckling. Stiftelsen har hittills publicerat ett femtontal skrifter om den allmänna programverksamheten i radio och tv.

Utbildningsradion tog 1997 initiativ till ett forskningsprojekt om utbildningsprogrammets historia. Programmet fick benämningen »Välfärdsstat, medier och modernisering«. Projektet utgör numera en del av stiftelsen under ledning av en särskild redaktionskommitté och vetenskaplig ledare. Projektet finansieras via anslag från Riksbankens Jubileumsfond men har även erhållit stöd från Utbildningsradion och stiftelsen. Avsikten är att projektet skall bedrivas under en fyraårsperiod t.o.m. 2002.

Ett tjugotal forskare deltar för närvarande i projektet och ambitionen är att fortlöpande publicera rapporter om de resultat som kommer fram under arbetet.

Vetenskaplig ledare för projektet är professor *Bengt Sandin*, Linköpings universitet. Administrativt leds projektet av en redaktionskommitté i vilken, förutom den vetenskaplige ledaren, ingår professorerna *Jarl Torbacke*, Stockholms universitet och *Erik Wallin*, Uppsala universitet. I redaktionskommittén ingår också den tidigare TRU-ordföranden *Lars Ag* och förre Utbildningsradiochefen *Börje Dahlqvist* samt publik- och programforskaren *Gunilla Sterner-Kumm*, Utbildningsradion. Ordförande i redaktionskommittén är *Sten-Åke Pettersson*, tidigare programchef på Utbildningsradion.

Författarpresentation

Maija Runcis är historiker vid Stockholms universitet. Hon disputerade 1998 på den uppmärksammade avhandlingen »Steriliseringar i folkhemmet«. I sin fortsatta forskning »Makt, lojalitet och motstånd« behandlar hon konflikten mellan myndighetsmakten och individen.

Innehåll

FÖRORD · 9

KAPITEL 1

RADION OCH DET NATIONELLA PROJEKTET · 11

Inledning · 11

Problemställning, begrepp och definitioner · 16

»Främlingar, svartskallar och naturaliserade svenskar«

– språkets betydelse för synen på människor

från främmande länder · 22

Forskningsöversikt · 26

KAPITEL 2

INVANDRAREN I ETT HISTORISKT PERSPEKTIV · 34

Den nationella identiteten och det främmande · 34

»Vi och de andra« · 42

Sammanfattning · 45

KAPITEL 3

UTBILDNINGSPOLITIK, INVANDRARE OCH ETERMEDIER · 47

»Vi och de andra« i modern tappning · 47

Invandrarna får röst i radio på statligt initiativ · 51

Utbildning och folkbildning för invandrare · 54

Sammanfattning · 72

KAPITEL 4

MÅNGKULTUR OCH INTEGRATIONSSTRÄVANDEN

I PROGRAMUTBUDET · 74

»Svenskarna och deras invandrare« · 74

»Leva i Sverige« · 88

Sammanfattning · 103

KAPITEL 5

MERA OCH FLERA PROGRAM FÖR INVANDRARE! · 106

TRU-program · 106

UR-program · 109

»Svea Kanal« och »Nyblandat« · 117

»Klyftan« · 119

Programserierna »Akin hittar hem« och

»Det skulle ju bli så bra« · 130

Sammanfattning · 135

KAPITEL 6

MED RIS OCH ROS TILL UR · 138

Historielöshet och historiemedvetande på kollisionskurs · 138

Allmän debatt eller allmän gnällighet? · 147

Sammanfattning · 151

KAPITEL 7

FRÅN »ENFALD« TILL MÅNGFALD MED FOLKBILDNING I

RADIO OCH TV. REFLEKTIONER OCH SLUTSATSER · 152

SUMMARY · 159

NOTER · 168

KÄLLOR OCH LITTERATUR · 188

BILDKÄLLOR · 192

PERSONREGISTER · 193

Förord

Föreliggande studie har tillkommit inom det av Riksbankens Jubileumsfond finansierade forskningsprojektet »Välfärdsstat, medier och modernisering« och behandlar vissa aspekter på invandrarprogrammen i svenska etermedier. I mina analyser och problematiseringar läggs särskild vikt vid förhållandet mellan en traditionellt homogen nationell identitet och skapandet av ett modernt mångkulturellt svenskt samhälle, där utbildningsprogrammen i radio och tv har haft en central folkuppfostrande betydelse. Utbildningsprogram för invandrare studeras ur flera perspektiv, dels hur dessa medverkar till att konstruera sociala och kulturella förhållanden i samhället, dels hur de speglar samhällets förändringsprocesser i frågor som rör den svenska invandringspolitiken.

För goda råd och anvisningar vill jag tacka projektets vetenskaplige ledare professor Bengt Sandin, medlemmarna av dess redaktionskommitté samt de forskande projektkollegerna och då speciellt Anne-Li Lindgren, Thomas Dahl, Rikard Eriksson, Titti Forsslund, Ingrid Lindell och Ann-Kristin Wallengren. Ett särskilt tack också till min gode vän och personlige guru professor Jarl Torbacke som inom projektets ram lett ett »miniseminarium« på Kungliga Biblioteket. Genom Jarls stöd och pådrivande insats har resultatet av mitt arbete blivit mer omfattande än det annars skulle ha blivit. Slutligen vill jag också tacka personalen på Sveriges Radios dokumentarkiv och då särskilt Börje Sjöman, som alltid lika vänligt ställt upp med god service.

Stockholm i januari 2001

Maija Runcis

Radion och det nationella projektet

Inledning

Det är lätt att göra sig en bild av Sverige som ett homogent land med en lång tradition av kulturell enhetlighet. Våra föreställningar om Sverige och svenskheten har formats av en traditionell historiesyn som hyllat de nationalistiska dragen i utvecklingen. Sedan flera sekler har det legat i statsmaktens intresse att befordra en »svenskhet«, även om detta kom att ske genom ett förnekande av den etniska mångfald av t.ex. finnar, samer och tyskar med flera som bodde i riket.¹ Den svenska nationens kulturella homogenisering har också inom den äldre historieforskningen setts som ett led i den centraliserade statsmaktens vilja att »uppföstra« befolkningen. Skapandet av en nationell identitet kan alltså till stor del betraktas som centralmaktens strävanden att forma en kulturell homogenitet i syfte att öka undersåtarnas/medborgarnas lojalitet.² För att uppnå detta mål har makthavarna använt sig av olika informationskanaler för att sprida nationell propaganda. I äldre tid förmedlades information och kungahyllningar från predikstolarna eller genom exempelvis segervisior och jubelsalmer, pamfletter, skillingtryck och offentligt riksdagstryck. Under senare tid har medierna spelat en betydelsefull roll i skapandet av kulturell homogenitet och nationell identitet. Inte minst rundradion kom att inta en särställning under 1930-talet som en gemensam värdeskapare på det nationella planet.³

Radion fick redan vid starten ställning som monopolföretag, vilket också helt naturligt ledde till att den utvecklade sig i starkt centralistisk riktning efter svensk modell. Mediet kom därmed både att spegla den svenska självsynen på den egna nationen,

d.v.s. som en i skilda avseenden homogen organism med få inbyggda motsättningar av kulturell och språklig art, och att bidra till att cementera den nationella delaktigheten och gemenskapen.⁴ De olikheter inom befolkningen som ändå existerade, med rot i sociala och ekonomiska förutsättningar, skulle med det 1932 inledda långa socialdemokratiska regeringsinnehavet inom kort bli föremål för folkhemmets sociala reformpolitik. I detta folkhemsbygge skulle radion på olika sätt bli delaktig.⁵ Men vad skulle detta få för betydelse för främmande kulturer och spridningen av dem i Sverige?

Inom medieforskningen har man i relativt stor utsträckning tagit fasta på medierna som aktörer i byggandet av samhället och i den kulturella integrationen. Genom radion har medborgarna getts möjlighet till identifikation med det nationella kollektivet.⁶ Det var radion som genom den nya teknikens hjälp förde samman det offentliga med det privata när familjen kunde samlas vid radioapparaten för att lyssna till stora händelser i nationen, såsom vid förstamaj-firanden, klockringningen från Skansen på nyårsaftonen etc. Radion blev en effektiv traditionsbyggare som samtidigt lyckades skapa en nationell samhörighet, en vikänsla.⁷ Man skulle även kunna tänka sig en motsatt utveckling som i stället för en kulturell homogenitet gav nya förutsättningar för en ökad mångkultur. Radiomediet föddes nämligen ur en ny kommunikationsteknik som gav möjligheter att nå utanför landets gränser. Utbyggnaden av telegrafnätet tillsammans med järnvägen hade skapat en ökad rörlighet i samhället, men dessa innovationer påverkade uppenbarligen inte den nationella identiteten, som förblev stark. Främmande kulturströmningar uppfattades i allmänhet snarare som ett utifrån kommande hot. Etnologen Orvar Löfgren framhåller att det fanns en tydlig nationell retorik i den nya teknikens värld och att telegraftrådens och rälsens starka symbolladdning band riket samman.⁸ Med radions introduktion i hemmen kolliderade således gamla traditionella värderingar i radioprogrammen med modernismen, som här kännetecknades dels av den nya tekniken, dels av ra-

dions möjligheter att forma och uppfostra samhällsmedlemmar-na efter samhällets nya krav.

Nödvändiga förutsättningar i skapandet av en »verklig nation«, så som man föreställde sig den, och av föreställningar om en nationell identitet var ett nationellt språk, ett gemensamt kulturarv, ett gemensamt öde och en gemensam framtid, en nationell folkkultur, gärna en nationalkaraktär (frisk hy, blond och blåögd), en uppsättning av nationella hjältar och igenkännbara symboler som kung, flagga och nationalsång.⁹ Begreppet nationell identitet implicerar därmed en särskild form av kollektiv identitet, som kan vara sammanhållande, integrerande och normbildande, men också uteslutande och bortstötande. Den nationella identiteten är med andra ord föreställningar om sådant som skiljer »oss« från »de andra«.¹⁰

Föreställningar är emellertid inte beständiga och det som konstituerar dem varierar över tid. Det är i detta sammanhang som radion spelat en avgörande roll som normbildare och sammanhållande länk.¹¹ Radions betydelse som en homogeniserande kraft i den svenska kulturen och för den svenska folksjelen har varit stark, men detta har också fått till följd att uppkomsten av alternativa offentligheter eller delkulturer har hämmats.¹² Hur har denna utveckling påverkat relationerna mellan »oss« och »de andra«, d.v.s. vilken syn på främlingen har presenterats i radio och när blev radion/skolradion en del av det mångkulturella samhället?

I 1930-talets folkhemsvision ingick tankar om skötsamhet, bildbarhet och social fostran. Dessa mål kunde lättast nås genom folkuppfostran och utbildning, men även kulturen skulle vara uppfostrande och främja medborgarnas demokratiska utveckling. Ungdomen skulle skyddas från skadlig inverkan från främmande kulturer såsom »negerjazz« och Nick Carter-litteratur.¹³ Men samtidigt skulle svenskarna lära sig att tala engelska med hjälp av skolradion, vilket i praktiken gav dem en beredskap att möta den anglosaxiska kulturen.¹⁴ Av den ideala medborgaren krävdes förnuft och delaktighet i samhällslivet och för att nå

detta ideal måste människan fostras och bildas.

Framtidstron och tron på ny teknik och vetenskap bar en övertygelse om moderniseringens möjligheter och positiva sociala och politiska konsekvenser för medborgarna i den demokratiska utvecklingen. Att bejaka moderniteten blev en självklarhet inom folkbildningen och i detta syfte kom radion väl till pass.¹⁵ Skolradion och utbildningsprogrammen blev en viktig förmedlare av ny kunskap som i sig också var en förutsättning för samhällets modernisering och internationalisering samt i skapandet av »den moderna människan« som uppnådde en viss samhällsmakt under 1930-talet. Kännetecknande för »den moderna människan« var, enligt etnologen Karl-Olov Arnstberg, förnekelsen av det förgångna.¹⁶ Denna »människotyp«, som stärkte sin maktposition i det svenska folkhemmet framför allt under 1950- och 1960-talen, ansåg sig inte behöva äldre generationers vishet utan trodde sig besitta all nödvändig kompetens, rationalitet och effektivitet. Förnuftet och kunskapen skulle segra över traditionen, medan det förflutna uppfattades som någonting mörkt som det gällde att bryta »kontraktet« med.¹⁷ »Den moderna människan« – som skulle vara både rationell och produktiv – blev således det främsta kännetecknet för svenskhet i det gemensamma folkhemmet. Men på vilket sätt möttes främmande kulturer, som ju ofta bar inslag av ålderdomliga kultur- och könsmonster, av samhällets modernisering och internationalisering? Hur skulle invandrarna uppfostras i det svenska samhället och ta till sig svenskarnas »modernare« kunskaper? Hur kom radion att bete sig i programutbudet mot bakgrund av sin dubbla roll som homogeniserande kraft och traditionsbyggare och som medverkande i skapandet av en ny kulturell identitet/svenskhet?

Den policy för programverksamheten som rundradion utvecklade under de första åren och som av 1933 års radioutredning upphöjdes till ideologi uppvisar även vissa likheter med folkhemsideologin. I den senare var gemensamheten och samkänslan fundamentala begrepp och en av grundtankarna var att varje

människa genom ökad bildning skulle växa till en fullständig samhällsmedborgare och därigenom aktivt delta i byggandet av det kollektiva samhället.¹⁸ För socialdemokraterna var ett av folkbildningens viktigaste syften just att fostra och forma individer och individualister till kollektivt ansvar. Då statsminister Per Albin Hansson 1934 blev ombedd av Radiotjänst att yttra sig om radions roll i folkhemsbygget betonade han särskilt att radion var en »förmedlande och sammanhållande kraft» i folkhemmet.¹⁹ Som språkrör för åsikter om behovet av modernitet och utveckling blev också insatsen påfallande och ibland spektakulär – som när det gällde Lubbe Nordströms berömda plädering mot snusk och för hygien i programserien »Lort-Sverige» från 1938 eller Ivar Lo-Johanssons plädering för individens rättigheter i serien »Ålderdomssverige» från 1949.²⁰

Den utveckling av programverksamheten och företags organisation som skedde under Radiotjänsts första årtionde var sålunda helt i takt med samhällsutvecklingen. Vid sidan av att bidra med folkbildning och undervisning medverkade radion också med fostran – t.ex. när det gällde att påverka till val av god musik och litteratur. Att rikssvenskan inom företaget angavs som språklig form var ett led i en medveten inordning i ett folkhem omfattande alla medborgare. Tanken var att om alla lyssnade till och enbart hörde rikssvenska i radion skulle de också vilja tala på detta sätt.²¹ Språkets funktion skulle alltså vara att skapa en ny gemensam rikssvensk identitet och därigenom radera ut folkliga dialekter och traditionella identiteter. Dessa idéer kan ses som ett gott exempel på modernistiskt tänkande med en stark tro på bildning, förnuft samt övertygelsen om att människor gick att omskapa efter vetenskapliga mallar som formats av tidens sociala ingenjörer. Målet var att konstruera en »normalitet» där det avvikande och främmande var lätt att urskilja. Med normaliteten som grund kunde ett »vi» och »de andra» fungera som verktyg för att mejsla ut den rena svenskheten.²²

Radion och skolradion skulle helt i enlighet med folkhemsvisionerna och samhällsutvecklingen komma att användas som

rikslikare, såväl för den kulturella svenskheten som i uppfost-ringssyfte. I en statlig utredning, som behandlade frågan om radio och film i skolundervisningen, konstaterades: »Radion har jämte sin ställning som meddelare av kunskaper blivit en för-medlare av etiska värden, och denna dess ställning bör utnyttjas vid samhällets fostran av de unga. Skolradion bör därför räkna som en av sina viktigaste uppgifter att ge fostrande inslag.»²³ Redan på ett tidigt stadium skulle våra liv genomsyras av radion och det bildningsideal som den förmedlade. Det skulle emeller-tid dröja ett par decennier innan radions homogeniserande kraft bröts och då kom initiativet från centralt statligt håll, nämligen från en statlig utredning som behandlade radions och televisio-nens framtid i Sverige. I utredningen konstaterade man att det moderna samhället

uppvisar en kluvenhet vad gäller de små grupperna, de spe-ciella intressena, de avvikande värderingarna och beteen-dena. Å ena sidan ryms inom detta samhälle en mångfald av variationer och särdrag, å andra sidan verkar starka kraf-ter – och då inte minst massmedierna – i riktning mot en allt starkare likformighet i beteende och värderingar.²⁴

Utredarna anklagade alltså medierna för att vara ansvariga för samhällets homogenisering och kulturella likformighet; nu var det statens och regeringens uppgift att ändra på detta förhållan-de. Det skulle ske genom ökat programutrymme för »minorite-terna».²⁵ Vad detta innebar i praktiken återkommer jag till.

Problemställning, begrepp och definitioner

Föreställningarna om den nationella identiteten och homogeni-teten har burits upp av flera aktörer på skilda plan. Inte minst äldre tiders historiker har, som redan noterats ovan, spelat en betydelsefull roll i uppbyggnaden och legitimeringen av det

homogena kulturarvet. Tillsammans med andra aktörer och makthavare har de i sin tur skapat en bred samhällelig kulturell diskurs, vilken samtidigt har bidragit till att utesluta andra kulturer.²⁶

Mitt intresse i denna undersökning kretsar kring den förändringsprocess som rör utvecklingen från en homogen nationell kultur till ett mångkulturellt utbud i utbildningsprogrammen. Vilka aktörer har medverkat i denna moderniseringsprocess? I utbildningsprogrammen speglas dels relationen mellan stat och människa, dels kulturella och sociala förändringsprocesser i välfärdssamhället, men de kan också säga oss något om kulturpolitikens utveckling samt om politisk och social mobilisering, t.ex. i fråga om hur invandrare formats som en gemensam social kategori, trots deras mångkulturella skilda bakgrunder.²⁷ Utbildningsprogrammen i sig medverkar i hög grad själva till att konstruera våra kulturella och sociala förhållanden i samhället, vilket innebär att programmen inte bara är en spegelbild av samhällets förändringsprocesser utan att de faktiskt också är en av de främsta aktörerna i detta sammanhang. Jag vill således studera utbildningsprogrammen ur flera perspektiv, dels som en självständig kulturskapande kraft i samhället och som aktör inom folkbildningen, dels i relation till andra aktörer som kan tänkas ha makt och inflytande inom utbildningsområdet och som kan påverka programmens innehåll. Mitt intresse begränsar sig dock till utbildningsprogrammen och främst till problemställningar som rör programverksamhet för invandrare. Det står emellertid redan nu klart att medierna i dessa frågor interagerat med utbildningsväsendet både på en statlig central nivå och på ett lokalt samhälleligt plan där också de kulturella praktikerna konstrueras.²⁸

För min empiriska undersökning innebär detta att jag kommer att behandla skolradion/utbildningsradion på ett övergripande plan där jag studerar politik utifrån aspekter på utbildning/folkbildning och invandrare och hur staten interagerar i dessa frågor med skolradion, TRU (tv och radio i utbildningen) och UR (Utbildningsradion). I fokus för problematiseringen står

relationen mellan statens och utbildningsradions folkbildande intentioner och invandrarna. För detta ändamål använder jag mig av de statliga utredningar och politiska beslut som rör etermedier och invandrare, medan jag i stort sett lämnar den enorma mängden av utredningar inom utbildningsområdet därhän – dock med undantag för sådana som direkt behandlar frågor om utbildningsprogram för invandrare.

Eftersom skolradion var en del av den nationella diskursen som förmedlare av den svenska gemenskapsandan ur perspektivet »vi« och »de andra« är det också av intresse att se om – och när – dessa föreställningar rubbas och breddas till att även omfatta »de andra«.²⁹ Detta innebär att välfärdssamhällets förändring och dess kulturella innebörd studeras utifrån relationen »vi« och »de andra«. Det är naturligtvis också av intresse att se om Utbildningsradions program för invandrare följde företagets egen programpolicy eller om de på något sätt avvek från denna. I detta syfte kommer framför allt radions utbildningsprogram och programpolicy att analyseras. Här kommer jag särskilt att intressera mig för kulturella och språkliga förändringar i attityder, t.ex. uppluckring av homogeniteten i det kulturella utbudet och inom folkbildningen. Lingvisten och diskursforskaren Norman Fairclough har intresserat sig för Michel Foucaults sätt att studera makt, d.v.s. som en relationell och pågående aktivitet. Genom studiet av diskurser kan man se hur sociala förändringar sker och vad som konstituerar dessa. I detta sammanhang lägger Fairclough stor vikt vid de »språkliga praktikerna« eller den sociala diskursen.³⁰ Med stöd i Norman Fairclough skulle man kunna kalla min undersökningsmetod för studiet av diskursiva praktiker inom skol- och utbildningsradion.³¹

Då en del av undersökningen baseras på studiet av kulturella förändringar och diskursiva praktiker är det på sin plats att definiera begreppen. I fråga om begreppet kultur har jag lånat definitionen från socialantropologen Ulf Hannerz. Med kulturer avses här sociala företeelser som har att göra med medvetande, d.v.s. idéer, kunskaper, föreställningar, värderingar o.s.v., och

kommunikation, vilket innebär att dessa idéer måste kunna ges en yttre form, så att de blir tillgängliga för det mänskliga sinnet.³² Den yttre formen är i detta sammanhang utbildningsprogram i radio och tv. En väsentlig del av vår kommunikation med stora delar av världen sker just genom dessa medier. Man kan här tala om att medierna både formar och formas av sin omgivning, vilket motiverar undersökningens två nivåer.

När flera skilda kulturer samsas sida vid sida i ett samhälle, kallas detta samhälle mångkulturellt. I Sverige har vi sedan slutet av 1960-talet bekänt oss till kulturpluralism eller mångkulturalism, även om Sverige förblivit enspråkigt.³³ Detta innebär att vi eftersträvar ett samhälle eller en helhet som byggs på delarnas mångfald, d.v.s. ett mångkulturellt samhälle måste vara så beskaffat att flera självständiga kulturer existerar där på jämlika villkor.³⁴ Däremot råder det i allmänhet en viss tveksamhet om så verkligen är fallet i Sverige.

I relationen mellan staten och invandrare har forskare kunnat identifiera tre skilda förhållningssätt som varit giltiga för Sveriges del. Det första förhållningssättet, som kan sägas ha varit rådande före sekelskiftet 1900, var hegemoni, vilket innebar att endast en etnisk identitet sågs som legitim. Hegemonin följdes av ett andra förhållningssätt, nämligen likformigheten eller »smältdegelsdoktrinen» där alla olikheter försvann i en enda syntes. Den praktiska innebörden av detta var fram till mitten av 1960-talet att den svenska invandringspolitiken präglades av assimilation, då invandrarna tvingades att anamma den svenska majoritetskulturen och det svenska språket. Det tredje förhållningssättet är det nu gällande, som initierades med 1968 års invandrapolitiska utredning, nämligen pluralism, som innebär att »staten godkänner sekundära identiteter som tillägg till medborgarskapet».³⁵ Men enligt vissa forskare tyder mycket på att välfärdsstaten inte har förmått att integrera främmande kulturer i samhället, vilka i stället har trängts undan av den mer påträngande offentliga kulturen eller majoritetskulturen.³⁶ Hur ser förhållandena ut i utbildningsprogrammen – har majoritetskulturen

trängit undan främmande inslag i programutbudet på senare år, eller med andra ord: har den nya svenskheten även satt sin prägel på invandrarprogrammen?

Ett centralt analytiskt begrepp för min undersökning utgörs av diskursbegreppet. Detta används vanligtvis något förenklat som »det offentliga samtalet«, d.v.s. hur samtalsformen utvecklas och förändras inom ett visst område som är föremål för undersökningen. Det talade ordet innefattar makt, vilket också innebär att en diskurs kan medverka i, och påverka, förändringsprocesser av skilda slag. Såväl den språkliga uttrycksformen som det offentliga samtalet har en avgörande betydelse för våra föreställningar om andra människor och främmande kulturer. Norman Fairclough kopplar den språkliga praktiken eller diskursen till bestämda aktörer, vilket medför att de diskursiva formerna kan präglas av politiska föreställningar, individuella handlingar och institutionella miljöer.³⁷ Fairclough ser språket som en social handling kopplad till bestämda aktörer, vilket gör att språket får betydelse för den samhälleliga och kulturella förändringsprocessen. Aktörerna interagerar på flera nivåer (politiska, institutionella, folkliga) och därför är det också nödvändigt att studera diskurser på dessa nivåer.³⁸ I min studie av utbildningsprogrammen är det av intresse att koppla aktörerna/producenterna till en diskursiv praktik som är rådande vid den aktuella tiden. Jag vill kort och gott undersöka vem som är samhällets röst och vad denna röst förmedlar i dessa sammanhang och hur den påverkas av politiska och institutionella situationer. Här kan man tänka sig skilda aktörer, exempelvis representanter för invandrarorganisationerna, bildnings- och studieförbunden, staten i form av offentliga myndigheter och sociala institutioner, experter – d.v.s. representanter för olika vetenskapsfält – och arbetsmarknadens parter.

Sammanfattningsvis kan man säga att en undersökning på ett övergripande centralt plan är tänkt att utgå från det politiska budskapet om invandrare och utbildningsradion. Min utgångspunkt är helt enkelt de statliga utredningar och eventuella riks-

dagsdebatter som rör invandrarfrågan och som så småningom leder fram till en ny diskurs om det mångkulturella samhället. Hur ser det politiska budskapet ut och påverkar detta budskap programpolicyn i utbildningsprogrammen? Övriga frågor av intresse är: Vilka program för och om invandrare har producerats i radio och tv i utbildningssyfte? Var har man lagt tyngdpunkten – t.ex. kultur, språk eller politik? Hur ser folkbildningsprogrammen för invandrarkategorier ut till innehåll och attityder? På vilket sätt uttrycker vi t.ex. solidaritet med – eller en eventuell hotbild av – invandrare i medierna? Hur har invandrarna själva uppfattat och reagerat på utbildningsprogrammen? I huvudsak studeras program som vänder sig till alla kategorier invandrare och som brukar benämnas »invandrarprogram« eller det som idag kallas »mångkulturella program«. Jag har alltså inte ägnat de finska och samiska redaktionerna något specifikt intresse, däremot behandlas dessa kategorier i den allmänna produktionen av utbildningsprogram för invandrare i den mån de är representerade där.

Eftersom språkets utveckling och offentliga diskurser inom invandrapolitiken kan säga oss något om vårt förhållande till »de andra« är det också av intresse att studera hur språket som använts om invandrare har förändrats över tid. En snabbskiss av språkförändringarna beträffande kategorin invandrare bidrar även till att besvara de ovan ställda frågorna. Jag vill emellertid i detta sammanhang betona att jag själv i min framställning använder begreppet »invandrare« om människor som har kommit till Sverige från andra länder för att stanna här. Detta gör jag för att jag naturligtvis själv är präglad av den begreppskultur som existerar i min egen tid och där »invandrare« fortfarande är det allmänna begrepp som används i medierna, men som nu under 2000-talet är under omprövning i statliga utredningar.

*»Främlingar, svartskallar och naturaliserade svenskar«
– språkets betydelse för synen på människor från
främmande länder*

Enkelt uttryckt kan man säga att språket består av en uppsättning ord som formas efter bestämda regler. Med ordens hjälp kan vi uttrycka våra tankar och känslor eller våra attityder och åsikter. Språket utvecklas över tid och orden får ibland en annan innebörd. Men även sammanhanget i vilket orden används är av vikt för deras innebörd och genomslagskraft.³⁹ Det officiella språket, som t.ex. brukas i statliga utredningar, uttrycker oftast myndigheternas, experternas och det offentliga samhällets attityder och intentioner i någon bestämd fråga. Man kan också se det officiella språket som normbildande i fråga om identitetsskapande attityder, t.ex. beträffande hur svenskar förväntas uppfatta och bemöta människor från främmande länder som kommit hit av skilda skäl men som har det gemensamt att de valt att stanna i Sverige. Det vi kan utläsa av språket i fråga om dessa människor, och som jag vill poängtera i det följande, har visat att den språkliga utvecklingen pekar på tydliga tendenser som gått från negativa till positiva värderingar i det offentliga politiska förhållningssättet under de senaste hundra åren.

Den svenska synen på invandraren kan således sammanfattas med hjälp av de över tiden varierande språkliga uttrycksformerna. Den terminologi som använts under olika epoker ger främst den officiella synen på invandringen, medan vissa uttryck om invandrare som använts i folkmun osynliggjorts. Pejorativa uttryck som »gipskatt« syntes inte i det officiella språket, men användes i folkmun om italienare. Uttrycket kopplades ursprungligen till de italienska stuckatörerna som dekorerade många av sekelskiftets byggnader i Stockholm och de italienska gipsgjutarna som framställde prydnadssaker. Skällsordet »gipskatt« blev sammantaget symbolen för den handelsresande främlingen som sålde krimskrams och prydnadssaker. Uttrycket ersattes först på 1960-talet av »svartskalle« som då blev ett van-

Gipsarbetare. »I ett 1700-talshus på Postgatan 25 i Göteborg, bor nu en liten italiensk koloni. Där serietillverkar konstgjutare Bernardis arbetare från Lucca-trakten gipstomtar, snöklockor och mörkhyade skönheter för export på USA, Afrika och Orienten.«

ligt pejorativt uttryck om den importerade utländska arbetskraften.⁴⁰

1800-talets offentliga språkbruk beträffande utlänningen var starkt kopplat till juridiska rättigheter respektive skyldigheter. Med utlänning avsågs officiellt »främmande stats undersåte«. Men i praktiken var det så att den som inte var svensk medborgare kallades utlänning, oavsett om han ägde medborgarrätt i annat land eller var statslös.⁴¹ Kännetecknande för en »utländsk undersåte« var att staten hade rätt att bestämma över främlingens vistelse i Sverige. Främling var med andra ord synonymt med »utlänning« och användes om individer av främmande ursprung. Begreppet främling var emellertid mer diffust och det angav inte om personen var född utomlands eller var utländsk medborgare. Däremot markerade begreppet främling att denna

kategori människor avvek från det svenska, d.v.s. den normerande sociala kategorin svenskar. Det kunde således röra sig om »tattare«, zigenare eller européer som hade det gemensamt att de inte tillhörde det territorium som de för tillfället vistades i. Utanförskapet var dessa gruppers gemensamma nämnare. Främlingar och utlänningar betraktades med andra ord som »de andra«, d.v.s. de som avvek från den svenska nationella kulturen och den normerande svenskheten.

Men i en annan tid, på det upproriska 60-talet, då nationalismen hade blivit någonting skamligt i den svenska kulturen, skulle de tidigare så nedsättande begreppen främling och utlänning om människor som kom från andra kulturer ersättas med nya och positiva uttryck. Men denna attitydförändring, d.v.s. då intellektuella och politiskt aktiva och radikala grupper i Sverige skapade en attityd av internationell solidaritet mot främmande kulturer och länder, fick också en politisk slagsida. Den »svenska« internationella solidariteten omfattade nämligen inte alla främmande kulturer och grupper av flyktingar, vilket understryks av att vissa flyktinggrupper, som hyste nationalpatriotiska känslor för sina forna hemländer, ofta i folkmun betecknades som »fascister«. De gamla nationalistiska tankegångarna hade helt enkelt hunnit bli omoderna och skulle ersättas med en modernare internationalism. Det var också mot slutet av 1960-talet, då solidariteten med andra folk stod på den politiska dagordningen och den unga svenska generationen sjöng »Internationa-len« i stället för »Du gamla, du fria«, som det offentliga svenska språkbruket beträffande utlänningarna ändrades. Det var dags för svenskarna att visa solidaritet även med människor från främmande länder som bodde i Sverige – inte bara med dem utanför landets gränser.

I samband med denna utveckling valdes i de offentliga utredningarna termen invandrare medvetet som en ersättning för det negativt laddade ordet utlänning. Detta markerades av att tidigare utlänningsutredningar år 1967 avlöstes av en invandrarutredning. Det politiska budskapet var att främmande kulturer

skulle tillåtas leva sida vid sida med den svenska, d.v.s. invandrarna i Sverige skulle »passas in i samhället med bevarad språklig och kulturell särart«. För att ytterligare understryka den svenska solidariteten med invandrare kom deras positiva betydelse för Sverige och svenskarna att markeras särskilt i en ny integrationsutredning 30 år senare, vilket även visar på de relativt snabba politiska attitydförändringarna i fråga om invandrare.

År 1969 bytte Statens Utlänningskommission namn till Statens Invandrarverk, vilket på 1990-talet kompletterades med Statens Integrationsverk. Invandrarna, oavsett vilka de var eller varifrån de kom, skulle om de stannade i Sverige integreras i samhället, och därmed skulle det svenska samhället bli mångkulturellt. Skillnaderna mellan »vi och de andra« skulle omvandlas och uppfattas som någonting positivt men endast under förutsättning att dessa kulturer gavs en lika och jämställd status i samhället. De »avvikande« kulturerna skulle därmed också enligt de statliga direktiven betraktas som berikande för det svenska samhället.

Värt att notera är att jämlikhetsintentionerna och integrationssträvandena även medförde en ökad begreppsdifferentiering av invandrare som kategori, vilket fick till följd en ökad oklarhet i begreppens innebörder. Folkbildningsförbundet framhöll t.ex. i ett yttrande till 1996 års invandrapolitiska utredning att det »för det fortsatta arbetet inom ramen för den generella politiken är viktigt att begreppen 'integration' och 'mångkulturellt samhälle' blir föremål för ytterligare analys och tolkning för att så småningom leda fram till en klarare definition av vad de bör stå för«. ⁴² Ett nog så viktigt påpekande från en intresseorganisation som har till uppgift att bevaka kunskapsförmedling till bl.a. invandrare.

1990-talets integrationspolitik har således inneburit att begreppet invandrare har differentierats och delats upp i flera kategorier. Möjligen kan detta ses som en naturlig följd av den under 1990-talet alltmer ökade individualiseringen i samhället, där de gamla kollektiva strukturerna håller på att luckras upp. Utan tvekan har den individuella identiteten inom skilda kultu-

rer blivit starkare på senare tid. Detta gäller såväl svenskar som skilda invandrargrupper.

Enligt de definitioner som brukas i statliga utredningar under 1990-talet räknas som invandrare i första hand de personer som behöver vissa säråtgärder och visst samhällsstöd i samband med sin ankomst till Sverige. »Naturaliserade« svenskar är det formella begreppet för första generationens flyktingar och invandrare som »försvenskats«, medan »svensk av främmande härkomst« gäller andra generationens flyktingar och invandrare, d.v.s. enskilda individer som har utländska föräldrar men är födda i Sverige. Till de nationella minoriteterna (till skillnad från de främmande minoriteterna från andra länder) i Sverige räknas samer, sverigefinnar, tornedalingar, romer och judar.⁴³ Mot denna bakgrund framstår det som om 1990-talets integrationspolitik paradoxalt nog, för att nå det önskade målet om integration, har medfört en ökad social kategorisering. Integrations- och invandrarpolitik är således den gemensamma benämningen på den politik som har till uppgift att lösa flykting- och invandrarfrågor med dithörande anhöriginvandring från mer än uppskattningsvis 100 skilda nationaliteter.

Man kan alltså genom att följa den offentliga språkliga begreppsformen se en utveckling som från tidigt 1800-tal markerat det avvikande och främmande i förhållande till den nationella svenskheten till att under 1900-talet invandraren utvecklas till samhällsnyttig »utlänning« som tillfällig arbetskraftsförstärkning under högkonjunkturer och slutligen omvandlas till en »rumsren« invandrare tillhörande ett färgstarkt och främmande kollektiv, men med en egen kulturell identitet som anses berika det svenska samhällets »mångkulturalism«.

Forskningsöversikt

Forskningsfältet kring invandrare och medier är relativt begränsat. Den som utmärker sig främst inom detta fält är sociologen

Birgitta Löwander, vilket motiverar en något utförligare presentation av hennes forskning. Birgitta Löwander har i huvudsak behandlat frågor som rör Sveriges Radio och invandrapolitiken. Hon har också medverkat i sammanställningen av s.k. PUB-rapporter (Sveriges Radios publik- och programforskning). Bland dessa finns ett antal undersökningar om »Invandrare i mediasamhället« från mitten av 1970-talet. Hennes forskning ingår bl.a. som en del i ett större PUB-projekt om invandrare i mediasamhället. Projektet startade på 1970-talet i samband med Sveriges Radios planer på utökad programverksamhet för invandrare, d.v.s. sändningar på finska, grekiska, serbokroatiska och turkiska. Startpunkten för forskningsprojektet är signifikativ för det svaga intresse som tidigare både samhället i stort och radion visat invandrarna i Sverige. Trots en omfattande arbetskraftsinvandring, som startar direkt efter andra världskriget, händer inget inom radions programutbud för invandrare förrän i slutet av 1960- och under 1970-talet, parallellt med att samhället och även etermedierna utsätts för en mängd radikaliseringskrav från en ung väns-terrörelse.

För övrigt har Birgitta Löwander också medverkat i sammanställningen av PUB-rapporter rörande invandrare i serien »Individer möter information«.⁴⁴ Forskningsrapporterna är sociologiska studier som bl.a. innehåller uppgifter om »kulturkonsumtionen« hos invandrarfamiljer, t.ex. ställs frågor om hur ofta familjerna lyssnar på svenska respektive utländska nyheter samt vilka intressen lyssnarna har. Andra frågor gäller vad lyssnaren sysselsätter sig med under tiden som denne hör på radioprogrammen. Svaren är vidlyftiga. Det framkommer t.ex. att lyssnarna önskar sig program om allt mellan sport och religion, de lyssnar på radio allt medan de äter, sitter, hemarbetar o.s.v. Rapporterna innehåller främst sociologiska kvantitativa undersökningar som framför allt syftar till att tillhandahålla statistiska uppgifter inför kommande programplanering.

Stor relevans för min egen forskning om Utbildningsradion och invandrarprogrammen har dock Birgitta Löwanders relativt

nyutkomna rapport från sociologiska institutionen vid Umeå universitet från 1997. I rapporten behandlar hon Sveriges Radio och invandrapolitiken under tre avtalsperioder åren 1967–1992.⁴⁵ Frågeställningen är samhällsövergripande och berör huvudsakligen frågor om hur invandringen och invandrapolitiken har återverkat på etermediepolitiken och Sveriges Radios verksamhet. Med fokus på förändringar i etermediepolitiken som kan relateras till förändringar i samhällets invandrar- och flyktingpolitik kommer frågeställningen nära mitt intresseområde, men Löwander tar inte explicit upp Utbildningsradions programutbud för invandrare. Hennes undersökning baseras främst på statliga utredningar, regeringsdirektiv och riksdagstryck, men även på Sveriges Radios policydokument, programstatistik och verksamhetsberättelser. Hon beskriver på fyra parallella plan den tidsmässiga utvecklingen: den befolkningsstatistiska, den invandrapolitiska, den mediepolitiska och den programproducerande. Invandringens sammansättning och förändringar studeras för den aktuella perioden.

På ett andra plan studeras motstridiga politiska uppfattningar om invandrare och om relationen mellan invandrare och befolkningen i övrigt. Löwanders och min egen forskning är således mycket närliggande beträffande källmaterial, men i fråga om problemformuleringar finns stora skillnader. Löwanders undersökning av Sveriges Radio och invandrarna håller sig dock på ett mer övergripande plan och kan därigenom vara kompletterande för mitt eget syfte att undersöka Utbildningsradions invandrarprogram och policy kring dessa.

För övrigt kan jag konstatera att forskning om utbildningsprogrammen och invandrarna knappast har rönt någon större uppmärksamhet. Däremot har SVT utkommit med en rapport, »25 Färgrika TV-år. De mångkulturella programmen från SVT 1975–2000«, av SVT-medarbetaren Mårten Andersson. I rapporten behandlas huvuddragen i SVT:s produktion för invandrare, dock med undantag för radioprogram och utbildningsprogram inom detta område. Mårten Andersson ger en personlig bild av

arbetet på SVT:s invandrarredaktion och den styvmoderliga behandling som den mötte under det första decenniet, men han beskriver också hur arbetet utvecklades positivt under dessa 25 år. Rapporten ger en god inblick i problem och glädjeämnen som invandrarredaktionen mötte i sitt arbete och den ger därmed goda möjligheter att jämföra detta arbete med Utbildningsradions vedermödor i fråga om invandrarprogrammen.

Inom Sveriges Radios tvärvetenskapliga forskningsprojekt »Etermedierna i Sverige«, som syftar till att skriva den svenska radions och televisionens historia, har ett flertal monografier och avhandlingar publicerats, men endast ett fåtal av dessa behandlar invandrare och media.⁴⁶ Torsten Thurén har dock publicerat ett par böcker som har relevans för min forskning. I *Medier i blåsväder. Den svenska radion och televisionen som samhällsbevarare och samhällskritiker* (1997) tar Thurén upp vissa intressanta program som rör området »vi och de andra« samt minoritetsfrågor, men någon direkt programanalys görs inte i boken. Frågeställningen i boken kretsar kring huruvida mediernas roll är att sakligt och opartiskt spegla den politiska och sociala verkligheten eller om medierna skall ha en mer självständig och debattstimulerande roll gentemot samhället. Thurén konstaterar att Radiotjänst fram till mitten av 1950-talet var både osjälvständigt och försiktigt, men att därefter följde en period av självständighet och professionalism samt en viss »vänstervridning« med början på 1970-talet. Thurén har även publicerat en undersökning som behandlar »Etermedierna och demokratin«. I denna försöker han fastställa var gränserna gått för vad som får, och inte får, sändas i radio. Statens roll är i detta sammanhang särskilt intressant.

Även medieforskaren Per Rahbek har skrivit en avhandling inom Etermedieprojektet som dock ännu inte publicerats. I avhandlingen *Återupptäckten av provinsen. Om centralismen inom den svenska radion från 1920-tal till 1970-tal* problematiseras radions roll för det nationella projektet och radion som likriktare. De frågeställningar som avhandlingen tar upp rör den centra-

listiska inriktning som radion fick redan vid starten och hur den kunde upprätthållas under så lång tid samt vad som åstadkom en förändring när centralismen bröts. Tyngdpunkten i undersökningen har lagts på organisationen, d.v.s. på en kollektiv aktörsnivå, och det är förhållandet mellan central, regional och lokal programverksamhet som fokuseras.⁴⁷

I forskningsprojektet »Etermedierna i Sverige« har utbildningsprogrammen lämnats helt utanför. Dessa behandlas i stället inom ramen för det relativt nybildade forskningsprojektet »Välfärdsstat, medier och modernisering«, dit för övrigt föreliggande studie räknas. I detta projekt har ett antal uppsatser om utbildningsprogrammen publicerats i antologin *Medier och modernisering*. Bland annat har historikern Ingrid Lindell bidragit med en historik över det politiska spelet kring övergången från skolradio till utbildningsradio. Andra bidrag i antologin, som är av särskilt intresse för min egen forskning, behandlar skolradions roll som folkuppfostrare i olika sammanhang.⁴⁸

Historikern vid Tema barn i Linköping, Anne-Li Lindgren, har inom ramen för »Välfärdsstat, medier och modernisering« skrivit avhandlingen *Att ha barn med är en god sak. Barn, medier och medborgarskap under 1930-talet*, som ger ett intressant perspektiv på radions ideologiska budskap och de aktörer som var med och påverkade detta i samband med skolradioprogram för barn under 1930-talet. Hon undersöker hur radion togs i anspråk för att föra ut välfärdsfrågor som rörde barn och befolkning och deras bostadsförhållanden. Radion blev också delaktig i den på 1930-talet nyväckta tilltron till möjligheterna att uppfostra barn till medborgare. Denna utveckling mot en modernare pedagogik för att förändra samhället skedde dock inte utan konflikter. Anne-Li Lindgren beskriver i avhandlingen hur radion och barnen blev ett redskap i en ideologisk strid om välfärdsstatens förändring.⁴⁹

Ytterligare en forskningsgenre som har relevans för min egen undersökning är pedagogisk forskning om utbildning för invandrare. Här kan särskilt nämnas Lisbeth Erikssons forsknings-

rapport *Folkbildning i ett mångfaldigt samhälle. Segregerad verksamhet med integrerande syfte?* (Linköping 1999) samt Anders Anderssons avhandling *Mångkulturalism och svensk folkhögskola. Studie av en möjlig mötesarena* (Uppsala 1999).

För övrigt kan konstateras att Sveriges Radio och Utbildningsradion (UR) själva producerat en rad rapporter om radion och invandrarna. Statens invandrarverk har exempelvis tillsammans med UR (1988) gett ut skriften med benämningen *Kommissionen mot rasism och främlingsfientlighet*. UR har även tillsammans med Liber förlag (1993) gett ut boken *Kultur, kultur, kultur. Perspektiv på kulturmöten i Sverige* av Karl-Olov Arnstberg och Göran Aurelius.

Eftersom forskningen om medier och invandring är begränsad, anser jag att det är motiverat att även behandla den del av historieforskningen som rör invandrare. Emellertid har invandrarfrågan knappast rönt något intresse inom den äldre historieforskningen jämfört med t.ex. 1800-talets utvandring, som belysts väl. Invandrarforskning är således ett ämnesområde som uppmärksamrats relativt sent. Det är först på 1960-talet, när invandringen började uppfattas som ett »problem« i samhället, som ämnet fångade det allmänna forskningsintresset. Detta innebär att själva upphovet till forskarnas intresse redan implicerar en viss stigmatisering av objektet som upphov till »samhällsproblem«.

Etnologen Ingvar Svanberg och historikern Mattias Tydén har anlagt ett motsatt perspektiv i boken *Tusen år av invandring*. Genom att visa att Sverige i viss mån alltid har varit ett mångkulturellt samhälle, med minoriteter och enskilda invandrare som har haft en stor betydelse för vår historia, har de velat bidra till ett »värdighetsperspektiv« på invandraren.⁵⁰ Varje århundrade, från vikingatid till våra dagar, skildras ur ett invandrarperspektiv. Av särskilt intresse för min egen forskning är 1900-talets arbetskraftsinvandring och dess betydelse för den svenska välfärden, men också det långa tidsperspektivet som visar att de motsättningar och konflikter som vi ser idag ingalunda är nya företeelser.

Författarnas budskap är att den »svenska kulturen alltid formats och förändrats i mötet mellan inhemskt och utländskt«.

Statsvetaren Tomas Hammar har i sin avhandling *Sverige åt svenskarna* från 1964 valt att studera invandringspolitik, utlänningskontroll och asylrätt i Sverige 1900–1932. Det är alltså den svenska politiken och behandlingen av invandrare som står i fokus. Hammar undersöker bl.a. vilka motiv och intressegrupper som låg bakom den svenska invandrar- och flyktingpolitiken. Han kommer bl.a. fram till slutsatsen att andra länders flyktingpolitik har påverkat den svenska lagstiftningen. Det gäller t.ex. de rasbiologiska föreställningarna om värdet av ett »rent svenskt blod« som motiv i den tidiga utlänningslagstiftningen. Andra intressanta resultat som Hammar pekar på är att svenska affärsmän visade en tydlig önskan att hålla utländska konkurrenter borta från landet, liksom att fackföreningsrörelsen ställde krav på skydd mot utländsk arbetskraft. Hammars avhandling är ett stycke politisk historia inom ett föga utforskat ämnesområde. Boken ger goda inblickar i invandringens historia och i hur vi i Sverige har uppfattat invandrarna som samhällsmedlemmar och social kategori. Med utgångspunkt i den historiska utvecklingen ges en god grund för en fortsatt problematisering av dagens invandrar- och integrationspolitik.

Det har även inom andra ämnesdiscipliner forskats flitigt om invandrarfrågor under de tre senaste decennierna, och många av dessa forskningsrapporter har legat till grund för politiska utredningar och beslut. Frågor som särskilt beaktats gäller bl.a. invandrings- och flyktingpolitik; etniska relationer; integration; sociala aspekter och boende; arbetsliv, ekonomi och utbildning samt identitet och kulturmöten. I denna mångfald av forskningsämnen ter sig forskning om invandrare och medier som relativt knapphändig.⁵¹

Mot bakgrund av en traditionell historieskrivning där invandrare och främmande kulturer inte synliggjorts i någon större omfattning, och där radion varit en del av osynliggörandet, finner jag det motiverat att i nästa kapitel ge en bakgrundsteckning

av invandringen i Sverige. Redan före 1880-talet var Sverige en mångnationell statsbildning. Trots detta fanns en utvecklad men grovt förenklad bild av en homogen svensk identitet och en nationell kultur. Mitt syfte med en tillbakablick på invandringen är att dekonstruera denna förenklade bild av svenskheten som varit förhärskande under så lång tid. Frågan är om vi överhuvudtaget har nått en förändring i riktning mot ett mångkulturellt samhälle eller om den endast är skenbar. Historikern Jonas Nordin har i en tidningsartikel som bygger på hans avhandling i historia framhållit att ordet »osvensk« – »sekelskiftets stora skällsord« – idag har fått en positiv laddning, men bara för de infödda. »Den invandrare som behåller ett 'osvenskt' beteendemönster får vänja sig vid att betraktas med misstro. Så visar sig strävan efter enhetlighet vara ett oföränderligt önskemål även om förutsättningarna varit skiftande.«⁵²

Invandraren i ett historiskt perspektiv

Den nationella identiteten och det främmande

Det svenska riket har på många sätt varit ett av de mest enhetliga i Europa sedan flera århundraden med en enhetlig statlig kulturapparat, först genom statskyrkan, sedan genom folkskolan, och därpå med en radio, som länge bara hade ett program.¹ Enligt etnologen Orvar Löfgren sker etablerandet av en nationell identitet och en nationell kultur oftast via import av internationell ideologi. 1800-talets intellektuella aktivister hämtade många idéer och intryck från främmande länder, inte minst inom kulturlivet, för att konstruera ett eget nationellt symbolkapital.² Men lånet av det främmande osynliggjordes då, och osynliggörs till viss del även idag. Denna bild av invandrarnas historia i Sverige visar således både en fram- och en baksida, som jag härmed vill göra mer synlig.

Under 1800-talets senare hälft fick det svenska kulturlivet många nya tillskott från utlandet, utan att detta väckte någon större oro i landet. Det kanske mest kända område där det utländska inslaget var stort är bokbranschen. Här kan t.ex. nämnas bokhandlaren Adolf Bonnier (öppnade en bokhandel 1827 i Stockholm) och hans bror bokförläggaren Albert Bonnier samt Carl Edvard Fritze (öppnade C E Fritzes bokhandel i Stockholm 1837) och familjen Josephson, som även bildade ett musikförlag.³ Krog- och musiklivet hade också många utländska inslag. Inom restaurang- och matkulturen märks särskilt fransmän, tyskar och schweizare.⁴ Det franska köket var på modet, och som en kuriositet kan nämnas att det var en fransman som – närmare ett sekel före hygienismens genombrott på 1930-talet – introducerade

nymodigheten att lägga fram rena servetter till varje ny gäst.⁵ På restauranger och caféer spelades underhållningsmusik. Åtskilliga utländska artister deltog i framträdanden på bl.a. Berns salonger, Blanchs café, Strömparterren etc. Andra kända familjer som har betytt mycket för det svenska näringslivet och som vi lätt kan förknippa med våra krog- och matvanor är Berns, Felix, Cloetta, Mazetti och Zoega. Ett utmärkande drag för 1800-talets stora företagare med utländska ägare var att det rörde sig om familjeföretag. Dessa familjer kom till Sverige under en tid då invandringen i sig inte var något problem – i stället var utvandringen, som var större än invandringen, det verkliga problemet. Men med oron ute i världen efter sekelskiftet 1900 förändrades attityderna och invandringen reglerades hårdare. Därmed inte sagt att främlingsfientlighet var en nymodighet som tillkom först med 1900-talet. Mycket tyder på att den funnits i flera århundraden tidigare, d.v.s. lika länge som konstruktionen av svenskheten, även om uttrycken för främlingsfientligheten varierade.⁶

Ord som »utlänning« eller »främling« var ofta negativt värdeladdade. Invandrare betraktades inte sällan av myndigheterna som löst folk, opålitliga och i många fall som brottsliga individer. I samband med att några grova brott, begångna av utlänningar, uppdagades på 1920-talet krävde flera tidningar att alla utlänningar skulle drivas ut ur Sverige. »Det främmande ogräset skulle rensas upp, det utländska slöddret skulle avlägsnas«, hette det i tidningsrubrikerna.⁷ Några år tidigare, närmare bestämt 1911–1913, gick exempelvis handelsorganisationer till aktion mot judiska affärsmän som hotade att lägga den svenska handeln under sig, och som med sina »oärliga metoder« påstods ta makten i landet.⁸

En generell tendens för det nya seklet var att klimatet för de främmande och avvikande grupperna hårdnade, och med första världskrigets utbrott 1914 fick Sverige sin första utlänningslag, som fastslog en viss asylrätt för utlänningar. Kriget och dess följder gav upphov till stora flyktingströmmar på kontinenten, och som en följd av detta avskaffades passfriheten 1917.⁹ Den

gamla rysskräcken fick nytt liv genom den bolsjevikstödda revolutionen 1917 i Ryssland. Det var framför allt rädslan för spioneri och sabotage som tvingade fram en sträng utlänningskontroll under de följande åren – inte bara i Sverige. Syftet med kontrollen var att se vilka utlänningar som passerade landets gränser och att myndigheterna skulle kunna följa deras verksamhet inne i landet. Utlänningar fick inte vara fattiga och sjuka och de borde inte ta bostäder som landets egna medborgare behövde eller beröva dessa arbetstillfällen.¹⁰ Dessa tongångar känns faktiskt igen från vår egen tid och moderna kultur, dock med den skillnaden att det vid seklets början var myndigheterna som stod bakom dem, medan de idag förs fram av extrema rasistgrupper. 1920-talets reformer gav även myndigheterna mycket större möjligheter att avvisa utlänningar som man ogillade och åtskilliga förpassningar ägde rum.¹¹

1900-talets första hälft kännetecknades inte bara av främlingsfientlighet, utan också av rasbiologi och vetenskapstro. Grunden för rasbiologin var den naturvetenskapliga ärftlighetsläran, som betonade växtförädlingens nytta för både växter och människor. Rashygien och rasbiologi ansågs av rasbiologerna vara nödvändiga instrument för att bevara den svenska rasen. Man tänkte sig att med vetenskapens hjälp förädla såväl människor som växter, medan utlänningarna och främlingarna skulle hållas utanför landets gränser eller förhindras att fortplanta sig.¹² Rasbiologin angavs som ett viktigt skäl i 1927 års utlänningslag för att begränsa främmande kulturer i Sverige. Motiveringen var att den svenska befolkningen sades bestå av en enhetlig och oblandad ras.¹³ De tidigare kulturellt betingade egenskaperna kom nu att uppfattas som kollektiva egenskaper och genetiskt överförbara. Detta bidrog starkt till att öka rädslan för det främmande och att utmåla främlingen som något verkligt hotfullt – rentav som en främmande ras.

Mellankrigstidens invandringspolitik kännetecknades av främlingsfientlighet och motiverades således främst av rasbiologiska skäl, men också av hänsyn till den växande arbetslösheten.

Detta ledde till en mycket restriktiv invandring och dessa motiv kom att bestämma den svenska invandrapolitiken från första världskriget och framåt.¹⁴ Trots att Sverige anammade den rasbiologiska vetenskapen som ett stöd för sin restriktiva utlänningspolitik kom rasbiologin på sitt sätt att ändra förutsättningarna för Sveriges invandrapolitik under andra världskriget. Bidragande orsaker var nazisternas maktövertagande i Tyskland och deras rashets mot judarna. Men det mesta tyder dock på att det trots allt var den svenska rasbiologins starka ställning som gjorde att makthavarna i Sverige blundade inför judeförföljelserna i Tyskland, tills det tyvärr blev allt för sent.

Judarna var den mest utsatta gruppen, och hade inte någonsans att fly. Varken svenska myndigheter eller den svenska opinionen var villig att ta emot flyktingar – och särskilt inte judar – från Tyskland under trettioalet. Däremot tog man emot politiskt oliktankande tyskar, socialdemokrater och kommunister, medan judarna betecknades som »oönskade flyktingar».¹⁵ Hösten 1938 utfärdade den svenska regeringen en kungörelse som gav polismyndigheterna vid våra gränser befogenheter att avvisa en utlännings om det fanns skälig anledning att anta att han lämnat sitt hemland för att inte återvända. Dessa bestämmelser var omöjliga att följa beträffande många flyktinggrupper men drabbade framför allt judarna från tredje riket. Samma år införde tyskarna J-stämpeln i alla judiska medborgares pass.¹⁶ Från hösten 1941 lättade Sverige på restriktionerna och vissa flyktingar kunde beviljas inresetillstånd, men då var det redan för sent för tyskjudarna – de beviljades inte längre utresetillstånd från Tyskland och många av dem befann sig redan i koncentrationsläger.

Efter andra världskriget förlorade rasbiologin sin trovärdighet men föreställningen att individerna måste anpassas efter en uppfattad norm fanns kvar, och på gammalt sätt framhölls en förenklad stereotyp av »svenska värderingar» som idealet.¹⁷ Även om den högkonjunktur för nationalism och patriotism som rådde under andra världskriget förändrades, levde gamla föreställningar om »vi och de andra» sida vid sida med utvecklingen mot

ett mångkulturellt samhälle. Den svenska invandrapolitiken var mycket konjunkturkänslig och i samband med lågkonjunkturer ökade svenskarnas negativa inställning till invandrare medan den i »goda tider« var relativt problemfri. Utan tvivel betydde läget på arbetsmarknaden mycket för den svenska flyktingpolitiken. Statsvetaren Tomas Hammar hävdar att föreställningarna om utvecklingen på arbetsmarknaden påverkade bedömningen av behovet av liberala eller restriktiva regler för invandring.¹⁸ Men även den ekonomiska konjunkturen påverkade de svenska asylreglerna, vilket innebar att vid lågkonjunkturer infördes en strängare tillämpning av asylreglerna.¹⁹

När världskriget var över och ekonomin stabiliserades kom den svenska regeringen och näringslivet överens om att det omedelbara behovet av arbetskraft endast kunde lösas genom invandring. För att blidka fackföreningsrörelsen, som förhållit sig negativ till invandrad arbetskraft, undertecknade Statens arbetsmarknadskommission (föregångare till AMS) 1947 ett avtal om överföring av italienska specialarbetare till Sverige. I detta avtal tvingades staten skriva in särskilda krav på att arbetarna måste ansluta sig till den svenska fackföreningsrörelsen, vilket var en direkt eftergift för den trilskende rörelsen som ogillade arbetskraftsimporten.²⁰ Även 1950-talets invandringspolitik präglades starkt av arbetskraftsinvandringen, och det var framför allt arbetsmarknadens behov som skulle tillgodoses. Som en följd av detta visade Sverige också stor generositet i flyktingpolitiken, då vi under åren 1956–1957 tog emot ca 8 000 ungerska flyktingar. Det var det största antalet flyktingar från ett enskilt land som kommit till Sverige sedan andra världskriget. Det skulle dröja till mitten av 1970-talet innan Sverige tog emot ett större antal flyktingar av samma nationalitet, nämligen assyrier/syriannerna, vilka vi kommer att möta i senare kapitel.²¹

Från 1950 föreskrevs att företag som önskade rekrytera utländsk arbetskraft skulle begära särskilt tillstånd hos Arbetsmarknadsstyrelsen (AMS). AMS skulle i sin tur förhöra sig hos respektive länsarbetsnämnd och fackförbund om företaget skulle

Den första kontingenten italienska arbetare. I samband med högkonjunkturer värvade den svenska staten och näringslivet utländska gästarbetare. Vid lågkonjunkturer skärptes kraven på invandring.

ges rekryteringstillstånd. Det var således staten och arbetsmarknadens parter som i samförstånd bestämde villkoren för den utländska arbetskraftsrekryteringen. För att underlätta rekryteringen utomlands avskaffades viseringstvånget för vissa länder.²²

1960-talet blev det decennium då invandringstalen ökade som mest. Många invandrare från Jugoslavien och Turkiet sökte sig till Sverige och AMS öppnade rekryteringskontor i Belgrad 1965 och i Ankara 1966. Den statligt reglerade arbetskraftsinvandringen tycktes accepterad av de flesta svenskar och endast ett fåtal röster hördes för att stoppa den.²³ Men när Sverige under senare hälften av 1960-talet drabbades av en lågkonjunktur, tog en omfattande invandrardebatt fart i massmedierna. Samtidigt som Sverige aktivt lockade hit utomnordiska invandrare skärptes kraven återigen på preliminärt arbetstillstånd före ankomsten till Sverige. Man välkomnade alltså invandrarna till Sverige men

formerna för deras vistelse i landet reglerades hårdare. Den svenska modellen erbjöd med andra ord frihet och arbete men under sträng statlig och facklig kontroll.

Den utländska arbetskraften och flyktingarna uppfattades inte vid den tiden som ett politiskt problem för svenskarna. Däremot ansåg politiker och experter att invandrarna själva hade problem, som främst förknippades med språkfrågan. Till en början var det också företagens eller arbetsgivarnas ansvar att svara för språkundervisningen. Från 1965 fick alla invandrare rätt till gratis språkundervisning.²⁴ Men språkproblemet ersattes av andra problem och en allt större uppmärksamhet började riktas mot ett betydligt mer diffust »utlänningsproblem« i Sverige. Ett tillfälligt uppsving för de gamla föreställningarna om »vi och de andra« blev synligt. Främlingsfientlighet och rädsla för främmande kulturer lyftes fram som centrala frågor i samhällsdebatten, och problemen uppmärksammades även i skoloradion.²⁵ Med fokus på främlingen och det främmande sågs inte invandrarna längre som enskilda och unika individer eller som en arbetskraftsresurs. I en tid som kännetecknades av ekonomisk tillbakagång och tilltagande arbetslöshet förvärrades invandrarnas situation. Följden blev att invandrarna omdefinierades i en folklig diskurs till »svartskallar« och ett kollektiv med vissa sociala svårigheter.

Generellt kan man säga att invandringspolitiken fram till mitten av 1960-talet präglades av assimilation och konformitet, vilket innebar att invandrarna hade tvingats att anamma den svenska majoritetskulturen och det svenska språket. Denna assimileringsskema skulle mot slutet av 1960-talet ersättas av pluralism, helt enligt nya statliga direktiv. Regeringen hade nämligen tillsatt en utlänningsutredning som 1967 kom med sitt slutbetänkande. Detta blev det första steget mot en reell invandrapolitik som bl.a. behandlade minoriteternas sociala anpassningsfrågor och deras strävan till »kulturell egenverksamhet«. Därmed övergav Sverige officiellt en assimileringspolitik till förmån för en integreringspolitik eller kulturpluralistisk politik.²⁶ Utredningsförslaget resulterade för övrigt i flera lagändringar för att öka

invandrares jämlikhet i förhållande till majoritetsbefolkningen.

1960-talet framstår som det decennium då Sverige introducerade en medveten invandrarpolitik. Det var också då invandringen blev en etablerad del av den svenska arbetsmarknadspolitiken. Under denna arbetsinvandringens »högkonjunktur« erbjöd Sverige inte bara materiella värden till invandrare utan också humanitära. De motsättningar mellan invandrare och svenskar som samtidigt hade börjat bli synliga skulle minskas genom att i god svensk demokratisk anda erbjuda invandrarna delaktighet i samhället. Svenskarna, som såg sig själva som »de moderna människorna«, de som också ansåg sig »veta bäst«, kunde med stöd av sin vidsynthet och sitt demokratiska sinne förmedla samhällets nyttigheter till invandrarna för att därigenom själva behålla makten eller samhällspositionen.²⁷ Enligt etnologen Karl-Olov Arnstberg ligger svenskarnas övertygelse om att kunna ordna livet för invandrare på »rätt sätt« framför allt i retoriken, som även har samband med svenskheten eller den kulturella identiteten:

Från ett svenskt perspektiv är det generellt bra för invandrare att ägna mycket intresse åt sitt »hemspråk« och åt sina traditioner. Om en svensk överhetsperson t.ex. säger att det är bra att muslimer i Sverige bevarar sin kultur, är detta ett otadligt yttrande. Men om han hade sagt tvärtom: att det är bra om muslimer i Sverige snarast hade befriat sig från den egna religionen och kulturen. Då hade det blivit ett ramaskri.²⁸

Med denna retorik, d.v.s. sådant som »låter bra« i svenskarnas öron, kan »vi« övertyga oss om att svenskarna »vet bäst«, vilket är en förutsättning för att »vi« ska kunna ge varandra mandat att befästa den egna maktspositionen i samhället.²⁹ Denna »överhetlighet« märktes även inom andra områden, där svenskarna tog på sig rollen som uppfostrare och goda förebilder. Folkbildningen var ett område där svenskarna gärna såg sig föranledda att

förmedla kunskaper, t.ex. om den »goda« svenska kulturen och det jämlika svenska samhället, till invandrare.

Det går att från 1960-talet spåra en mycket tydlig »överhetlighet« eller »storebrorsmentalitet« i samhällets engagemang för invandrarfrågan och i omsorgen om invandrargrupper. Invandrare bjöds in till Sverige av en statlig myndighet som såg till att de hade arbete och att de skötte sig väl. För övrigt överläts engagemanget och ansvaret till arbetsgivaren. När lågkonjunkturen drabbade Sverige mot slutet av 1960-talet kom återigen fackliga krav på reglering av invandringen, vilket ledde till att den utomnordiska invandringen minskade kraftigt. Men då tog staten nya invandrapolitiska initiativ och beslutade om en ny inriktning på invandrapolitiken. Den gamla assimileringspolitikerna övergavs. Från 1970-talet skulle därför svenskarna låta »hundra blommor blomma« mitt i den tidigare så enhetliga svenska kulturen. Det skulle dock visa sig att det inte var någon lätt jordmån för de främmande blommorna att slå rot i.

»Vi och de andra«

Främlingen är en del av själva gruppen, på samma sätt som de fattiga och de olika »inre fienderna«. Han är en del vars immanens och medlemsstatus samtidigt innebär ett utanförstående och ett motsatsförhållande.³⁰

Filosofen och tänkaren Georg Simmel har i en essä försökt fastställa främlingens status. Främlingen skiljer sig från vandraren, som »kommer idag och går i morgon«, främlingen är i stället den som »kommer idag och stannar i morgon«, d.v.s. den potentielle vandraren som behåller sin frihet att vandra vidare när det passer honom, enligt Simmel. Främlingens status bestäms alltså av att denne tillför nya kvaliteter till ett territorium som främlingen inte själv härstammar från. Att vara främling innebär således att vara delaktig i och nära ett territorium, men långt borta från sitt

eget ursprung och identitet och sin egen kultur.³¹ Distansten i detta förhållande medför att »den som är nära är avlägsen, medan draget av främlingskap medför, att den som är avlägsen är nära«. ³²

Georg Simmels definition av främlingen och sättet att fastställa främlingens status liknar i stora drag dagens konstruktivistiska tänkesätt, men har sin utgångspunkt i det rumsliga fältet som identifierar närhet och avstånd. Historikern Anne-Li Lindgren placerar däremot främlingen i ett socialt sammanhang inom ett avgränsat territorium, för att därigenom bestämma vad som konstituerar främlingen. Utifrån en granskning av skoloradioprogrammen på 1930-talet har hon sett hur främlingen eller »den andre« konstrueras i förhållande till svenskheten, d.v.s. »vi». ³³

Vi var sprungna både ur den svenska historien och den svenska naturen. *Vi* var de som ville kontrollera naturen och sprida västerländsk kunskap och civilisation över världen. Därmed har *vi* också rätt att formulera normer och rikta en värderande blick utåt. *De andra* var de som inte delade ett gemensamt ursprung relaterat till ett specifikt territorium. *De andra* var de med andra språk än det svenska [...]. *De andra* var illa rustade för att klara ett svenskt klimat. *De andra* var de som blev betraktade i stället för att själva utforska. *De andra* var de som fann sig i sitt öde i stället för att ta ödet i egna händer. *De andra* var också personer ur överklassen. ³⁴

Av detta kan man sluta sig till att »de andra« fanns där, men de var inte önskvärda, eftersom de avvek på ett eller annat sätt från det »normala«. Att även överklassen räknades till »de andra« kan tolkas som ett led i klasskampen, men också att den – såväl som andra samhällsklasser – drabbades av olyckliga omständigheter. Det gemensamma hos »de andra« var trots allt att de genom sitt annorlundaskap betraktades som svagare än »vi«. Man kan också fråga sig vad grunden i övrigt var för de nationella föreställning-

arna där »de andra« utdefinierades. Svaren kan sökas i de sociala praktiker som konstituerade det avvikande eller »det andra«. I detta sammanhang har radion spelat en viktig roll som riksläkare och därigenom förstärkt gränserna mot det avvikande.

Föreställningar om den nordiska rasens renhet var både allmänt accepterade och utbredda under 1920- och 1930-talen och även skolbarnen skulle lära sig skillnaderna mellan det svenska och det främmande.³⁵ I skolradioprogrammen betonades de kulturella likheterna mellan de nordiska länderna samtidigt som man framhöll kulturella skillnader gentemot andra länder. Till det främmande hörde element som karnevalsleder i Italien, jakt-riter bland »hottentotter och buskmän och andra dvärgfolk i Afrika« samt föreställningar om »söderhavsvildarna och deras krigskanoter«.³⁶ Rasbiologin och befolkningsfrågan slog på 1930-talet även igenom i radion, och den svenska rasen diskuterades i skolradion. Många var de s.k. experter som i radion talade om härstamningens och rasens betydelse för en nationell identitet. Enligt Anne-Li Lindgren höll detta på att bli »den viktigaste markören för ett nationellt medborgarskap«.³⁷

Efter andra världskriget förändrades kulturklimatet snabbt, liksom även samhället. Folkhemmet utvecklades till en generell välfärdsstat för alla. Befolkningens etniska sammansättning blev snart och snabbt annorlunda. Självfallet påverkades också radiomediets roll som sammanhållande länk, särskilt av televisionens ankomst på 1950-talet och radions kanalklyvningar. Konkurrensen som princip byggdes in i företaget. Differentieringen av programutbudet innebar också decentralisering och försvagning av etermedieföretagets etablerade roll som nationell och kulturell likriktare. Det kollektiva »tilltalet« gav vika för ett individuellt.

Regionaliseringen skapade medvetenhet om att lyssnarna och tittarna inte var en homogen massa utan bestod av en mängd skilda undergrupper beroende på sociala olikheter i bostadsort, ålder, etniskt ursprung m.m. Resultatet av den nya synen på publiken blev differentiering av programutbudet.³⁸ Den ömsesidiga påverkan mellan samhällsförändring och programpolicy

fortsatte, men differentieringen till trots märktes inte den i samhället ökade invandringen i radions programutbud. När man i den statliga utredningen om »radions och televisionens framtid i Sverige« talade om program för minoriteter, menade man vissa kategorier i samhället, exempelvis husmödrar, fackligt organiserade eller religiöst intresserade, »eller en liten del, såsom de finskspråkiga eller de blinda«.³⁹ I utredarnas definition av minoriteter ingick knappast kategorin invandrare. Det var i stället program som vände sig till »avgränsade kategorier« enligt ovan som skulle ges större utrymme i radion vid mitten av 1960-talet.⁴⁰ Det skulle dock inte dröja alltför länge efter utredningens förslag 1965, innan program om invandrare eller språkprogram för invandrare togs upp i radion.

Sammanfattning

Med en historisk tillbakablick på flyktingarnas och invandrarnas situation och mottagande i Sverige har jag velat visa hur samhället och svenskarna har engagerat sig i minoritetsfrågor och sökt skilda politiska lösningar. Men historien visar också att Sverige och svenskarna tagit starkt och bestående intryck av främmande kulturer inom exempelvis bok- och musikbranschen samt mat- och restaurangkultur. Man kan verkligen tala om att inte ens den hegemoniska nationella diskursen gick fri från utländska inslag. Men i talet om den homogena svenska kulturen lyckades man väl med att dölja det främmande och exotiska, som i stället omformades till en ny kulturell svensk identitet. Invandringens historia har således också visat sig vara en del av vår »vanliga« svenska historia där den nationella historieforskningen integrerat det »främmande« i det svenska, vilket säger en del om invandringens betydelse förr och nu. Den politiska hållningen till invandrare och deras kultur har dock under en lång tid varit relativt motstridig.

I 1967 års invandrarpolitiska utredning tog man definitivt ställning för mångkultur och integration, men detta påverkade knappast våra invanda föreställningar om invandrare. Det mesta tyder också på att den folkliga diskursen om invandrare som socialt problem och »svartskallar« eller individer med »osvenskt« beteende levde vid sidan av de politiska strävandena. Den svenska invandrarpolitiken hade tidigare, under så gott som hela 1900-talet, kännetecknats av restriktioner som anpassats efter konjunkturen på arbetsmarknaden och efter förhållandena under de två världskrigen. Vägen hade gått från assimilering av invandrare och »smältdegeln«, d.v.s. sammansmältningen av främmande kulturer och den svenska majoritetskulturen, till en medveten kulturpluralism. Efter 1970 upphörde den utomnordiska arbetskraftsinvandringen nästan helt, bl.a. på grund av lågkonjunkturer och av arbetsmarknadsmässiga skäl. I stället kom en socialt präglad invandrarpolitik, som främst handlade om anhöriginvandring och om att omhänderta politiska flyktingar. Det var i skuggan av den stora och i huvudsak utomeuropeiska flyktinginvandringen som den sociala invandrarpolitiken föddes. De alltmer heterogena invandrarna betraktades som ett kollektiv i behov av omhändertagande. Detta omhändertagande utformades efter den svenska modellens grundprinciper om storskalighet och likriktning eller standardisering, samtidigt som det i Sverige mot slutet av 1970-talet talades ca 130 främmande språk.⁴¹

Utbildning, invandrare och etermedier

»Vi och de andra« i modern tappning

Det mångkulturella Sverige, var finns det? I tidningar, böcker, teve och radio? I praktiken? Vi framställer allt oftare Sverige som ett mångkulturellt land där ekvationen är enkelt uppställd: invandrare och flyktingar blir fler och fler, och därigenom ökar mångfalden av människor, språk, stilar, genrer och hela kulturer. Vi skulle kunna nöja oss med denna förklaring om bara verkligheten vore lika enkel.¹

Detta citat, som har hämtats från en artikel ur tidskriften *Framtider* från 1996, visar att våra föreställningar om det mångkulturella Sverige och den »goda« svenskheten verkligen är konstruktioner som knappast har problematiserats i den svenska invandrarpolitiken, medan däremot det s.k. invandrarproblemet tycks leva vidare. Men intressant att notera är också att den kritik mot de etablerade föreställningarna om kulturpluralism som framskymtar i artikeln levereras närmare 30 år efter det första statliga initiativet till att skapa ett pluralistiskt samhälle och att integrera invandrarna i det svenska samhället.

I de två föregående kapitlen presenterades 1900-talets nationella projekt och den officiella svenska synen på invandrare. Där framgick att radion länge aktivt medverkat till skapandet av en homogen kultur trots närvaron av främmande kulturer i Sverige. Betecknande var också att när man i statliga utredningar talade om minoriteter, så avsåg man länge uteslutande grupper som exempelvis handikappade och husmödrar. Detsamma gällde för

programverksamheten i radio och tv. Man kan alltså utifrån den historiska utvecklingen följa samspelet mellan etermedier och samhället som under lång tid uteslöt det främmande. Brytpunkten kom först långt efter det att välfärden breddat sig och blivit allmän och lika för var och en i samhället.

Den allmänna samhällsdebatten om invandrare som inleddes vid mitten av 1960-talet följdes upp med en serie invandrarprogram i radion 1967, då Sveriges Radios sektion för vuxenundervisning (SR/Vux) gav sin första programserie om invandrare. I såväl mediedebatten som programmen deltog forskare och experter, »naturaliserade svenskar« och invandrare, samt författare och andra kulturpersonligheter. Man diskuterade bl.a. om målet för samhällets insatser skulle vara att assimilera invandrarna med den svenska befolkningen eller integrera de olika invandrargrupperna i det svenska samhället med bevarande av invandrarernas kulturella särart.² Från politiskt håll hade man genom 1967 års invandrapolitiska utredning tagit ställning för mångkultur och integration, men om och på vilket sätt detta påverkade våra föreställningar om invandrare är oklart. Däremot finns det mycket som tyder på att statens intentioner att skapa ett mångkulturellt samhälle i själva verket ledde till – även om detta kom att ske mycket långsamt – att förändra föreställningarna om den egna nationella identiteten och svenskheten. Den nya konstruktionen av svenskhet kom till skillnad från den gamla, att åtminstone offentligt bejaka främmande kulturer, vilket sannolikt även torde avspeglas i utbildningsprogrammen, som ju mer eller mindre slaviskt följt den offentliga diskursen.³ Hur det verkligen förhöll sig med den saken återkommer jag till i senare kapitel.

Integration blev definitivt ett nyckelbegrepp på 1970-talet och har därefter varit vägledande för bl.a. jämställdhetsarbetet och invandrapolitiken under de senaste decennierna. I grunden för denna integrationssträvan fanns en humanistisk människosyn som särskilt betonade individers likvärdighet, rätt till frihet och självbestämmande.⁴ Tanken var, som delvis framgått ovan, att denna demokratiska vision om integration och mångkultur

skulle avlösa vår tidigare självbild av gammal god och ren svenskhet, där det främmande avspeglades som något hotfullt. Men även denna nya vision riskerade att skapa ett nytt synsätt på »vi« och »de andra« – denna gång utifrån ett modernistiskt perspektiv.

Det fanns bland samhällets ledande skikt de som menade att »vi« i Sverige hade kommit långt på modernismens väg, »vi« var därför en förebild för »de andra«, »de andra« borde bli som »vi«. »Vi« skapade inga konflikter. »De andra« som skapade bråk var otacksamma och visade ett omodernt beteende.⁵ Begreppet modernismen blev i detta sammanhang laddat med en positiv innebörd som likställdes med »harmonii«, »civiliserat uppträdande«, »problemlösning« och »rationalitet«.⁶ »Vi« visade vägen åt »de andra« som skulle integreras i samhället. Konstruktionen av den »moderna« svenskheten, eller »vi«, innefattade många demokratiska och humanitära värden som de upplysta svenskarna ville förmedla till invandrare i Sverige. Denna »överhetsmentalitet« och kultursyn blev tillsammans med integrationspolitiken ledstjärna i såväl invandrar- som utbildningspolitiken.⁷

Ett intressant exempel på »modernistiskt« tänkande beträffande invandrapolitiken finns i 1968 års statliga utredning »Tio ekonomer om arbetsmarknadspolitiken«.⁸ I denna talades det om integration och nödvändigheten av en liberal arbetsmarknadspolitik för invandrare. Det fanns flera skäl till att Sverige behövde en sådan politik, dels för att vi närmade oss det dåvarande EEC, dels för att en liberal invandringspolitik i ekonomiskt framskridna länder som Sverige skulle kunna betraktas som »ett slags u-landsbistånd«.⁹ Med detta menade ekonomerna, att om rika länder tog emot invandrare från fattiga länder skulle dessa u-länder få vissa fördelar, t.ex. genom minskad undersysselsättning, höjd konsumtion samt visst valutatillskott.¹⁰ Full sysselsättning och konsumtion var honnörsord i den socialdemokratiska välfärdspolitiken, och med samma medel skulle problemen i tredje världen kunna lösas, ansåg ekonomerna. Man förutsatte uppenbarligen att den svenska problemlösningsmodellen även skulle

I 1930-talets skolradioprogram talade man om »hottentotter« och »buskmän« och »andra dvärgfolk i Afrika«. I 1960-talets läroplaner betonades u-landsfrågor och biståndsfrågor samt skolans uppgift att främja utveckling för fred.

passa dem som bara tjugo år tidigare hade givits benämningen »hottentotter och buskmän och andra dvärgfolk i Afrika«.

Även i skolans läroplaner från 1960-talet betonades u-lands- och biståndsfrågorna. Inslagen om internationalisering i undervisningen präglades av rättvis fördelning av världens resurser som även skulle nå tredje världen. Läroplanerna innehöll generella uttalanden om skolans uppgifter för att främja en utveckling för »fred och frihet« och bättre livsbetingelser för alla människor. Skolan skulle fostra ungdomen till att »skapa ökad förståelse för människors liv och villkor inom andra, längre bort liggande samhällsbildningar ...«. ¹¹ I fokus för skolans internationalisering stod således uppgiften att ge eleverna kunskap om främmande folk och kulturer utanför Sveriges gränser.

Den officiella svenska invandrapolitiken och flyktigmottagningen gjorde alltså en kursändring då man från 1960-talet visa-

de upp en konstruerad bild av svenskarna som toleranta och generösa mot främmande kulturer. I den mån svenska folket inte levde upp till de politiska intentionerna måste det fostras och här spelade etermedierna en betydande roll. Mot denna bakgrund skulle Sverige omvandlas till ett mångkulturellt samhälle. Den offentliga bilden hade efter mer än ett halvt sekel svängt från främlingsfientlighet till att bejaka mångkultur, men i grunden fanns främlingskapet och moraliseringen kvar i relationerna mellan svenskar och invandrare. Det som i själva verket synliggjorts var en tydlig maktaspekt i relationerna, d.v.s. det var »vi« som tog hand om »de andra«.

1960- och 1970-talen kan betraktas som en radikal period i vår historia då vänsterrörelserna fick stort genomslag i samhället och i medierna. Detta gällde även etermedierna, som visade en större uppkäftighet och ett allt ivrigare ifrågasättande. På 1970-talet märktes även en viss politisk tendens och framför allt televisionen beskylldes för vänstervridning.¹² Under denna period fick Sveriges Radio och television en allt självständigare ställning som opinionsbildare, enligt medieforskaren Torsten Thurén, vilket medverkade till att samhällskritiken blev fränare, men framför allt vanligare.¹³

Invandrarna får röst i radio på statligt initiativ

En genomgång av Sveriges Radios arkiv visar att man, med undantag av vissa språkkurser för svenskar, fram till mitten av 1960-talet endast producerat svenskspråkiga program i radion, vilket var ett uttryck för den rådande synen på det homogena samhället. Under radions första år dominerade föredragsverksamheten, men även språkutbildningen (franska och engelska) startade tidigt. Svenska var dock det allmänna kommunikationsspråket. Efter andra världskriget ändrades grundförutsättningarna i samhället. Om Sveriges Radio skulle leva upp till sina gamla intentioner att främja folkbildningen och folkupplysning-

en, måste programutbudet nu vidgas till att omfatta även invandrare, enligt den allmänna meningen i 1974 års invandrarutredning.

Det första kurspaketet för invandrare som jag har kunnat spåra i arkiven sändes i radion 1967. Det var Sveriges Radios sektion för vuxenundervisning, SR/Vux, som då startade en kurs i svenskundervisning för invandrare, »Svenska för er».¹⁴ Samma år startades programserien »Svenskarna och deras invandrare», vilken kommer att granskas närmare i följande kapitel. När dessa program sändes hade staten tagit över ansvaret från arbetsgivarna i fråga om invandrarnas språkundervisning, och Sveriges Radio följde de statliga direktiven. Språkprogrammen blev det dominerade programutbudet för invandrare och man startade även flera specialkurser, t.ex. »Svenska för er i industrin» samt »Svenska för er i sjukvården».¹⁵

Det hade i flera undersökningar visat sig att Sverige låg efter flera andra europeiska invandringsländer i fråga om radio- och tv-sändningar för invandrare. Detta sades bero bl.a. på att radio- och tv-näten inte var tillräckligt utbyggda i Sverige.¹⁶ Sveriges Radio fick sin första finska redaktion så sent som 1969, men språkprogrammen för svensksinnarna startade redan 1961. Den finska redaktionen blev en fristående programenhet inom företaget. För övrigt sändes enstaka nyhetssammandrag på främmande språk över lokalradionätet. 1973 utökades de med nyhetssammandrag även på grekiska, serbokroatiska och turkiska. För programmen svarade Sveriges Radios vuxenutbildningsavdelning.¹⁷ I tv förekom inga speciella sändningar för invandrare och 1974 års statliga invandrarutredning konstaterade i sitt slutbetänkande att de språkliga minoriteterna i Sverige dittills inte hade fått en med den svenskspråkiga befolkningen »likvärdig behandling i fråga om samhällets kulturella service».¹⁸

Inte förrän 1975 skapades en självständig invandrarredaktion inom riksradien. Den direkta anledningen till att invandrarredaktionen inrättades var ett utslag i radionämnden, som faktiskt konstaterade att Sveriges Radio inte levde upp till det dåvarande

avtalets bestämmelse om att även »mindre grupper behov av mer särpräglad natur« i möjligaste mån skulle tillgodoses.¹⁹ Radionämnden ställde sig frågande till om Sveriges Radio uppfyllde sin skyldighet att i »lämplig form upplysa om nuets händelser och orientera om viktigare kultur- och samhällsfrågor samt stimulera till debatt kring sådana frågor med beaktande av minoriteternas intressen«.²⁰ Det var på radionämndens eget initiativ och i samband med den statliga invandrarutredningen 1974 som en granskning av förhållandena kring invandrarutbudet i radio och tv kom till stånd. Även denna gång, liksom varit fallet med språkprogrammen 1967, kom radions initiativ hand i hand med politiska beslut eller utredningar.

Centrala gemensamma tankegångar kan spåras både i invandrarpolitiken och i etermediepolitiken i fråga om invandrarkultur och invandrarnas informationsbehov. Den kulturpolitik som fastställdes 1974 blev med andra ord vägledande för Sveriges Radios relationer med svenska staten.²¹ Beslutet om att inrätta en invandrarredaktion föregicks således av en statlig utredning, som slog fast att det är mycket »angeläget att särskilda sändningar för invandrare och språkliga minoriteter förekommer i betydligt större utsträckning än f.n. i såväl ljudradion som i TV. Önskemål om en utökad radio- och TV-verksamhet för språkliga minoriteter har förts fram med särskild styrka vid invandrarutredningens kontakter med invandrar- och minoritetsorganisationer.«²² De språkliga minoriteternas programbehov borde tillgodoses inom ramen för företagets programavvägningar i stort och finansieras med avgiftsmedel, menade utredarna.²³

I sitt remissvar till arbetsmarknadsdepartementet, som ansvarade för utredningen, krävde Sveriges Radio mer resurser, både i programtid och pengar, för att tillmötesgå kraven.²⁴ Sveriges Radio ifrågasatte proportionalitetsresonemanget som låg bakom invandrarutredningens uttalanden. Man menade att en programverksamhet för minoriteter kostade betydligt mer än den vanliga produktionen för svenskar. »Om Invandrarutredningens jämlikhetsmål skall uppfyllas, kan ett renodlat proportionalitets-

tänkande bli ett hinder för utvecklingen frånsett det faktum att det är svårt att överhuvudtaget ange vad som är rimlig proportion», konstaterade företaget.²⁵ Man var dock enig med utredningen om att det ur jämställdhetssynpunkt var viktigt att information till invandrare gavs på deras egna hemspråk.²⁶

Det tycks emellertid inte som om man på Sveriges Radio var helt nöjd med den statliga utredningens kritik eller också passade man på att begära mer resurser för en fråga som även radion ansåg vara angelägen. Av verksamhetsberättelsen 1974/75 framgår att Sveriges Radio ville satsa på en utbyggd »invandrarservice» med anledning av att invandrarna väntades få rösträtt i 1976 års kommunala val. Detta underströk »ytterligare vikten av att stora grupper invandrare erbjuds nyhets- och samhällsorienterande program på de egna språken», menade radiochefen Otto Nordenskiöld.²⁷

Klart är att Sveriges Radio inte ansåg sig helt kunna uppfylla radions och televisionens paroll om att »tjäna allmänheten», att »främja integration och mångkultur» samt att spegla en »demokratiskt humanistisk människosyn». Dessa krav blev delvis tillfredsställda först med inrättandet av en egen invandrarredaktion, som fick till uppgift att sända just det som radiochefen uttryckt i verksamhetsberättelsen, nämligen »nyhets- och samhällsorienterande program på de egna språken».²⁸

Utbildning och folkbildning för invandrare

I flera statliga utredningar hade behoven av vuxenutbildning tagits upp. Vuxna ansågs på grund av äldre tiders kortare skolformer ha halkat efter de nya utbildningskraven som samhället hade behov av, men framför allt var det arbetsmarknaden som ställde nya krav. Detta föranledde flera politiska initiativ till förbättrad vuxenutbildning. 1965 kom en hel rad förslag, bl.a. om kommunal och statlig vuxenutbildning samt vuxenutbildning som ett inslag i arbetsmarknadspolitik.²⁹ Därpå följde de stat-

liga invandrarpolitiska satsningarna, som bl.a. behandlade invandrarnas utbildningsbehov samt kulturfrågor. Men det var med Olof Palme som nybliven utbildningsminister 1967 (samma år som TRU tillsattes) som idéerna om vuxenutbildning i radio och tv kläcktes. Som kommunikationsminister hade Olof Palme ansvarat för radiofrågorna och han valde att ta dem med sig till utbildningsdepartementet.³⁰

Inför 1970-talet stod så även Sveriges Radio berett för en bredare och mer pluralistisk syn på programutvecklingen, både i fråga om invandrare och vuxenutbildning via etermedier. TRU-kommittén (tv och radio i utbildningen) hade tillsatts 1967 med uppdraget att starta en försöksverksamhet för folkbildning och undervisning i radio och tv. I TRU:s uppdrag ingick även att producera »undervisningsbärande« radio- och tv-program samt att föreslå lösningar på de principiella och organisatoriska problem som förknippades med radio och tv inom utbildningsområdet. Det var också viktigt att programmen anpassades efter radios och tv:s förutsättningar så att de fick »en central plats i inlärningsprocessen«.³¹ I sin praktiska produktionsverksamhet blev TRU mer »marknadsanpassat« än Sveriges Radios skolprogramavdelning, eftersom man medvetet avsåg att producera program som efterfrågades av folkrörelser och bildningsförbund.³² Till skillnad från Sveriges Radios skolprogramavdelning inrättade inte TRU någon särskild invandrarredaktion för produktion av program för skolans hemspråksundervisning.³³ Under den första TRU-kommitténs verksamhetstid (1967–1971) låg dock huvudansvaret för satsningar på vuxenprogram för invandrare kvar på SR/Vux (senare UTB/Vux).³⁴

Till en början uppfattades TRU, som ju i princip var ett statligt produktionsbolag för utbildningsprogram i radio och tv, som en oönskad konkurrent av Sveriges Radios medarbetare. Programchefen på Sveriges Radios sektion för vuxenutbildning, Kurt Lindal, framhöll t.ex. i en intervju med Börje Dahlqvist att TRU-kommittén, som tillkommit utanför Sveriges Radios organisation, av medarbetarna upplevdes

som en gökunge på något sätt eller en rival till det vi höll på med. Vi tyckte att vi hade hållit på sedan 1925 med att undervisa i radio och sedan TV, och här skulle nu ett statligt organ komma in och göra allt från början på något sätt.³⁵

På Börje Dahlqvists fråga om Kurt Lindal hade »några principiella synpunkter på det här att departementet faktiskt gick ut och skulle göra program som skulle sändas i etern«, svarade Lindal:

Det var naturligtvis ett rött skynke, för att radion höll ju mycket hårt på sin ensamrätt eller företaget gjorde detta. Men man var ju så pass klok eller insiktsfull här att det går ju inte att säga nej till staten, om staten vill bedriva den här verksamheten. Så att på olika sätt så etablerades ju samarbete, och man upplät sändningsutrymme för TRU-programmen i både Radio och TV, och vi på SR/Vux producerade språkprogram för TRU i radio, dels den här svenskkursern som vi hade gjort, den togs över och kom och heta »Svenska nu«, tror jag.³⁶

Programchefen Kurt Lindals attityd visar att man på Sveriges Radio valde att böja sig för de statliga direktiven, även om medarbetarna och cheferna ogillade dem. I detta fall handlade det om en ojämn konkurrenssituation där de professionella programmakarna skulle ge vika delvis för amatörer.

Men 1970-talets utbildningsexplosion ställde nya krav på radio och tv i utbildningen och genom tillkomsten av TRU tillfördes utbildningsprogrammen trots allt nya resurser.³⁷ Den undervisning man skulle kunna tänka sig att förmedla via skol- och utbildningsradion gällde från begynnelsen ämnen som matematik, omvärldsorientering, språk – särskilt »engelska åt alla«.³⁸ Enligt radiomannen Rolf Lundgren var det den allmänna internationaliseringen av samhället som gav svenskarna större behov av språkkunskaper, »eftersom allt fler får allt mer att göra med

folk från andra länder». ³⁹ Frågan är om detta innebar att svenskarna skulle möta invandrarna i Sverige på invandrarnas egna villkor, vilket förutsatte att svenskarna lärde sig främmande språk, eller om svenskarna skulle lära sig främmande språk med anledning av Sveriges närmande till EEC. Det står dock klart att svenskarna skulle internationaliseras med hjälp av utbildning i främmande språk. Invandrarnas behov av anpassad vuxenutbildning eller samhällsprogram i utbildnings- eller folkbildningssyfte nämndes överhuvudtaget inte i radions idéskrift *Sveriges Radio inför 1970-talet*. ⁴⁰ Visionerna inför 1970-talet beträffande utbildningsprogrammen handlade om att få mer programtid, i första hand för vuxenundervisningen, samt om satsningar som tillmötesgick »forskningens krav på individualisering, programmering, rationellt utnyttjande av alla medier». ⁴¹

TRU:s egna satsningar på vuxenutbildning tog upp ämnen som »Ny matematik», arbetsmarknadskunskap (svensk och finsk version), »Kvinnor och arbete» samt informationsserien »Kom igen», som syftade till att stimulera och informera om vuxenutbildningen. ⁴² Bland TRU-program som väckte en viss uppmärksamhet, framför allt inom arbetarrörelsen, kan nämnas »Arbetare -71», som gav en kritisk syn på fackföreningsrörelsen – något som beställaren LO inte riktigt hade förväntat sig från TRU. ⁴³ Program för och om invandrare inom TRU:s vuxensektor lyste emellertid med sin frånvaro. Detta kan möjligen ha ett samband med att TRU framför allt skulle tillgodose folkrörelsernas och bildningsförbundens önskemål om utbildningsprogram, och dessa visade vid den tiden knappast något större intresse för invandrarna. Däremot hade en växande andel av SR/Vux kursutbud från början av 1970-talet kommit att utgöras av invandrarprogram av skilda slag. SR/Vux sände förutom önskeprogram för invandrare, med musik från invandrarnas hemländer, även olika serier med samhällsorientering för invandrare. »Leva i Sverige» var ett av dem som sändes första gången 1971 både i radio och i tv och gick i repris flera gånger därefter. ⁴⁴ Jag återkommer till denna programserie i nästa kapitel.

Mot bakgrund av de begränsade satsningarna på utbildningsprogram för invandrare framstår den statliga invandrarutredningen IU 3/1974 allt tydligare som startskottet även för radio/tv:s ökade satsningar för invandrare rent allmänt. Sveriges Radio och TRU visade alltså en god anpassning till politikernas önskemål och i anslagsframställningarna från 1975 och framåt märks planeringen av utbildningsprogram för och om invandrare på ett helt annat sätt än tidigare. Men fortfarande föredrog TRU att satsa på barn och ungdom, i första hand på hemspråksundervisning för dessa grupper. Hemspråksundervisning var nämligen någonting som pedagogerna med stöd av andra vetenskapliga experter uppfattade som bra för invandrare och därför skulle detta prioriteras i utbildningen. Invandrarna själva prioriterade svenskundervisningen för sina egna behov, och dessutom ansåg många invandrare att det vanligtvis var svårt att hitta kompetenta lärare i det egna hemspråket.⁴⁵ I TRU:s anslagsframställning 1975/76 sades det emellertid att Sveriges Radio och Skolöverstyrelsen skulle utreda vilka insatser TRU kunde göra inom invandrarutbildningen i framtiden.⁴⁶ Året därpå framgick det att TRU skulle fortsätta satsningarna på invandrarfrågor och hemspråksundervisningen. Diskussioner fördes mellan TRU och Sveriges Radio om möjligheterna att samordna verksamheten med SR/Vux. Det troliga var att SR/Vux skulle avveckla sin utbildningsverksamhet för invandrare, enligt formuleringarna i anslagsframställningen.⁴⁷ Det verkar uppenbart att TRU tvingades agera på eget initiativ beträffande invandrarutbildningen, eftersom andra organisationer och studieförbund faktiskt lämnade denna fråga utan avseende.

I TRU:s planer 1976/77 på invandrarprogram ingick idén om en tv-serie, byggd på psykologen och pedagogen Arne Trankells forskningsrapport »Kvarteret Flisan«, som belyste en kris i ett svenskt förortssamhälle.⁴⁸ Handlingen skulle vara centrerad kring en zigenarfamilj och de fördomar som ledde till att familjen stöttes ut från det område där de bodde. Men även samhällets åtgärder för att hjälpa familjen tillrätta i ett nytt bostadsområde skulle

belysas. Med denna insats ville TRU ge underlag för en diskussion om svenskarnas inställning till »annorlunda människor och stimulera till bearbetning av fördomsmekanismerna«. ⁴⁹ Även svenskarna skulle således läras att anpassa sig till främmande kulturer. I projektet »Seder och Bruk« hade TRU 1977 vänt sig till invandrarorganisationerna med uppmaningen att skicka in berättelser om seder och bruk i det egna hemlandet. Meningen var att producera en kurs i radio/tv om invandrare för svenskar. ⁵⁰ Det var tydligt att när staten och politikerna beslutat om en kursändring beträffande invandrarnas rätt till egen kultur och integration i det svenska samhället, blev det också aktuellt att fostra svenska folket till tolerans och ökad förståelse för det främmande. När ingen annan var beredd att ta på sig den rollen föll uppgiften helt naturligt på TRU. Här ansågs uppenbarligen utbildningsprogrammen i radio och tv kunna spela en betydelsefull roll.

TRU:s verksamhet var endast en försöksverksamhet och 1977 konstaterade man att insatserna för invandrargrupperna hade begränsat sig främst till förskolesektorn, medan vuxensektorn i första hand hade gjort vissa insatser för att öka förståelsen för invandrarnas problem i Sverige. I samband med att TRU lämna-
de över sina uppgifter till Utbildningsradion tillsattes en särskild arbetsgrupp som skulle arbeta med invandrarfrågorna. ⁵¹

1974 års radioutredning, som avgav sitt betänkande 1977, resulterade året därpå i en uppdelning av Sveriges Radio i ett moderbolag och fyra dotterbolag, varav Utbildningsradion blev ett. Utbildningsradion föreslogs få en särställning, eftersom den skulle »tjäna som ett instrument för samhällets utbildningspolitik«. ⁵² I samma utredning framfördes förslag om förstärkt invandrarprogramverksamhet i radio. Utredningen framhöll i enlighet med de kulturpolitiska målen att invandrarprogrammen inte enbart skulle omfatta nyhetsprogram. Samhället hade ett ansvar för att ge invandrarna »goda möjligheter att orientera sig om svenska förhållanden liksom att bevara och utveckla sin hemlandskultur«. För att detta mål skulle nås föreslog utredarna att Sveriges Radio skulle etablera ett samråd med invandrarorga-

nisationerna i fråga om programmens innehåll och utformning. Förslaget följde alltså en svensk demokratisk korporativistisk modell i syfte att öka enskilda grupperns inflytande i samhället. Men denna modell gillades inte av en del invandrargrupper.

I ett remissyttrande kritiserade Riksförbundet finska föreningar i Sverige utredningen på flera punkter, framför allt beträffande det föreslagna samrådet.⁵³ Riksförbundet menade att radioutredningen visade en missriktad ambition, och man påtalade att Riksförbundet, som samlade 175 finska föreningar, inte önskade något etablerat samråd. Rundradiolagstiftningen i Sverige och den svenska yttrandefrihetstraditionen förutsatte att radion skulle stå fri från påtryckningar, vilket inte skulle kunna ske om man formaliserade ett samråd mellan invandrarminoriteter och etermedier, ansåg riksförbundet. Man förutsatte att minoriteterna själva skulle kunna kontakta programmakarna om de hade några förslag eller eventuell kritik mot programmen. Man ville känna sig fri att kritisera verksamheten utan att behöva ta hänsyn till eventuella etablerade former för samråd. Sammanfattningsvis konstaterade förbundet att radioutredningens behandling av minoritetsgrupper var välvillig, men »ytlig och delvis missvisande».⁵⁴ Även Radiokoncernen avvisade utredningens förslag på bl.a. punkten om samråd, men det är dock oklart på vilka grunder.⁵⁵ Inom Sveriges Radiokoncernen arbetade man redan med informella samråd i samband med produktion av program och det är möjligt att detta kan ha legat bakom koncernens avvisande ståndpunkt.

Radioutredningen kritiserades även på andra punkter. Sten-Sture Allebäck, biträdande chef för Sveriges Radios utbildningsprogramenhet, var kritisk mot att radioutredningen inte tillförsäkrade den blivande Utbildningsradion samma självständighet som Sveriges Radio. I en artikel i *Dagens Nyheter* gick han till hårt angrepp mot utredarna för att de inte tog hänsyn till Utbildningsradions integritet – något som riksdagen 1976 särskilt hade värnat om.⁵⁶ Ingen myndighet eller institution utanför Sveriges Radio borde ges möjlighet att kunna påverka utbildningspro-

grammens innehåll och utformning, menade Allebäck, och det var denna ställning som nu hotades.⁵⁷ Radioutredningens ordförande Hans Löwbeer svarade Allebäck några dagar senare i samma tidning där han försvarade sig med att Utbildningsradion skulle finansieras över statsbudgeten, d.v.s. med skattemedel, vilket innebar att anslagen skulle bedömas utbildningspolitiskt och vägas mot andra utbildningsutgifter. Det var helt enkelt realistiskt att staten skulle ange var tyngdpunkten i programutbudet borde ligga, menade Löwbeer, och »kanske begär staten också särskilda insatser inom ämnesområden där brist råder«, kommenterade han vidare. Därmed kunde inte Utbildningsradion få en sådan helt fri ställning som Sveriges Radio hade.⁵⁸ UR:s ställning i förhållande till staten tycktes inte särskilt annorlunda än den som TRU hade haft tidigare. Staten hade dessutom redan begärt att särskilda insatser skulle göras inom invandrarområdet. Fler program – inte bara nyhetsprogram – ingick bland önskemålen. Vidare hade Utbildningsradion enligt avtalet med staten skyldighet att samarbeta och samråda med socialstyrelsen, skolöverstyrelsen samt universitets- och högskoleämbetet i utbildningsfrågor. Utbildningsradion skulle också, enligt avtalet, ta särskild hänsyn till språkliga och etniska minoriteter i sin programverksamhet.⁵⁹

Med anledning av dessa krav i avtalet bildade UR en rad särskilda rådgivande kommittéer. Trots att det formella samrådsförfarandet mellan redaktioner och minoritetsgrupper tidigare hade avvisats av såväl Radiokoncernen som Riksförbundet för finska föreningar i Sverige, skapades en särskild referensgrupp för invandrarområdet med representanter för de större invandrarorganisationerna.⁶⁰ Beträffande invandrarprogrammen fick emellertid Utbildningsradion vissa svårigheter att uppfylla de statliga direktiven, paradoxalt nog på grund av bristande finansiering från staten.

När UR startade sin verksamhet som separat företag 1978, var marken för invandrarprogrammen inte särskilt väl beredd och mycket återstod att göra. Planeringen för verksamheten byggde på behovsanalyser och den programinriktning som TRU och

Sveriges Radios skolprogramavdelning följt. Man konstaterade dock att »insatserna för invandrare, handikappade samt föräldrar är marginella och måste självklart öka när omständigheterna så medger, d.v.s. när ökade resurser ställs till förfogande«. ⁶¹ Satsningarna gällde, precis som tidigare, huvudsakligen hemspråksundervisning för barn och ungdomar, men invandrarredaktionen planerade för framtiden även program inom föräldrautbildning och arbetslivsorientering. ⁶²

De problem invandrarredaktionen hade att lösa gällde bl.a. produktionssidan, som krävde producenter med invandrarbakgrund inom varje språkområde. Dessutom ville Utbildningsradion överhuvudtaget bredda programutbudet inom invandrarområdet om man fick tillräckligt med anslag från staten. Svårigheterna var, såsom företaget uppfattade dem, att invandrarna som grupp var påfallande heterogen med stora inbördes olikheter i fråga om ursprung, språk, bakgrund och kulturmönster. För att kunna göra bra program för dessa människor behövde programmakarna inom företaget själva öka sina kunskaper om invandrarnas situation i skola och samhälle. ⁶³ Det bör i sammanhanget påpekas att man dittills inte nämnt något om invandrarernas egna läs- och skrivkunskaper. Att en del grupper bland invandrarna var analfabeter hade inte berörts alls i diskussionerna.

De första åren begärde Utbildningsradion ständigt ökade anslag för att kunna producera utbildningsprogram för invandrare. Invandrarredaktionen behövde nödvändiga personella förstärkningar för att i rimlig omfattning kunna uppfylla de politiska önskemålen. ⁶⁴ Vid ett sammanträde med skolkommittén hösten 1979 diskuterades UR:s anslagsframställning för budgetåret 1980/81, och det var dystra besked planeringschefen Sten-Åke Pettersson hade att ge. Han konstaterade att anslagsutvecklingen för Utbildningsradions del var klart sämre än för de andra programföretagen och det var absolut nödvändigt att företaget fick resursförstärkningar om man skulle kunna fullfölja de insatser som riksdagen beslutat om. Däri ingick invandrarprogrammen och den regionala utbyggnaden. ⁶⁵

Utbildningsradions ekonomiska svårigheter inom detta område togs även upp i riksdagen. I flera motioner 1978 och 1979 pläderade skilda partiföreträdare för ökade anslag till invandrarprogrammen.⁶⁶ Vpk-ledaren Lars Werner klagade i en motion på att vuxenutbildningen sattes på svältkost, vilket drabbade UR särskilt allvarligt, i synnerhet som företaget nu avsåg att rikta sig speciellt till invandrare.⁶⁷ Werner framhöll vidare att:

den fortlöpande utarmning som nu sker av etermedia i samhällelig regi måste stoppas. UR kan spela en oerhört viktig roll i framtiden som motvikt mot de kommersiella krafter som alltmer tar ett struptag på vårt kulturliv. UR kan också spela en oerhört viktig roll från demokratisynpunkt genom att ge de svaga i samhället en möjlighet att inte bara få information utan också kunna förmedla sina upplevelser och erfarenheter.⁶⁸

För Lars Werner var UR:s dåliga finansiella läge inte enbart en fråga om ekonomi, utan även om ideologi. Vpk såg en uppenbar fara i att kommersiella krafter skulle kunna ges inflytande i Utbildningsradions verksamhet. Denna och övriga motioner om invandrarprogrammen avslogs dock och det skulle dröja innan företaget fick ytterligare resurser för invandrarprogrammen.

Problemen måste lösas med andra metoder. I en intern diskussion på Utbildningsradion var man överens om att invandrarprogrammen skulle prioriteras, eftersom det var viktigt att attityder och fördomar mot invandrare bearbetades. Vd Börje Dahlqvist påpekade betydelsen av att invandrare skulle finnas med i de vanliga utbildningsprogrammen. Andra förslag som väcktes inom UR var att man i brist på egenproducerat material skulle kunna köpa in program från invandrarländerna. Men enligt representanter från invandrarredaktionen, som var missnöjda med att man redan tvingats importera för mycket från andra länder, var detta inget bra förslag. Enligt invandrarredaktionen missade man därigenom att ta upp de speciella problem

som invandrare mötte i Sverige.⁶⁹ Någon större breddning av programutbudet för invandrare märktes inte heller under de första åren, man värnade framför allt om hemspråksundervisningen, och antalet språk ökade.⁷⁰

Utbildningsradion var den enda utbildningsinstitution i landet som via etern kunde nå ut till allmänheten med information om invandrare i syfte att påverka opinionen med program som kunde följas upp i olika studiesammanhang. Detta var man väl medveten om på UR då det var dags för ny anslagsframställning 1981/82.⁷¹ Företaget passade också på att i detta sammanhang nämna invandrarverkets nya projekt »Ökad invandrarkunskap till svenskar«. Statens invandrarverk hade i skilda sammanhang uttryckt önskemål om insatser för att öka svenska folkets kunskaper om och förståelse för invandrare och invandrarfrågor. Detta föranledde UR att planera en serie i invandrarkunskap. Resultatet blev bl.a. programserien »Finsk i Sverige«, en tvåspråkig tv- och radioserie om den finska invandringens historia och kulturella betydelse för mottagarlandet, samt »Klyftan«, sex radio- och tv-program som behandlade faran för motsättningar mellan invandrare och svenskar. Vidare producerades »Människor i rörelse«, som i ett historiskt perspektiv skildrade in- och utvandring som berört Sverige, och slutligen »Värdlandet«, en tv-serie som berättade om invandrare från ett tjugotal länder och deras möten med svenskarna och svenska myndigheter. Det inte minst viktiga och för tillfället politiskt korrekta var att där skildrades »den mänskliga rikedom som invandringen tillför oss«.⁷²

Vid mitten av 1980-talet spenderade Utbildningsradion 10 procent av sin totala budget på invandrarprogrammen. Invandrarinsatser hade prioriterats inom förskole-, skol- och vuxenutbildningsområdena.⁷³ Från budgetåret 1985/86 ändrades finansieringsformerna för UR:s del från skattefinansiering till licensmedelsfinansiering. Samtidigt slöts ett nytt avtal mellan Utbildningsradion och staten, dock utan några större förändringar i fråga om formuleringar som rörde invandrarområdet. Inte heller i programplaneringen märktes några större nysatningar eller

förändringar.⁷⁴ I anvisningarna från Sveriges Radio beträffande invandrar- och minoritetsprogramverksamheten inom SR-koncernen, dit UR alltså vid den tiden hörde, stod följande att läsa:

Programbolagen inom SR-koncernen skall i sin programverksamhet för invandrare

- informera om utvecklingen i det svenska samhället med särskild vikt lagd vid frågor som berör invandrargruppernas vardag och liv
- spegla kulturlivet i Sverige och därvid ta tillvara invandrargruppernas möjligheter att delta i samhälls- och kulturdebatten
- informera om samhälls- och kulturliv i ursprungsländerna.⁷⁵

I 1988/89 års anvisningar tillkom även strecksatsen »stimulera till vidmakthållande av gruppernas etniska och kulturella identitet«.⁷⁶ Sändningsnivån i programutbudet skulle ligga kvar på oförändrad nivå och eventuella förändringar på denna punkt måste beslutas i samråd mellan Utbildningsradion och moderbolaget. UR hade dessutom skyldighet att rapportera till moderbolaget om sina programtablåer för invandrar- och minoritetspråkprogrammen.⁷⁷

1980-talet blev sammantaget ett förändringens decennium, med krav på förändringar både utifrån och inifrån och från användarna, samtidigt som utbildningsdepartementet aviserade stora nedskärningar i budgeten för UR:s del.⁷⁸ Skolminister Bengt Göransson gjorde också försök att begränsa Utbildningsradions verksamhet, vilket väckte en viss irritation på en del håll. Göransson kritiserade delar av verksamheten, framför allt tyckte han att det var »lite befängt« att ha tjänstemän i varje län och kommun som satt och spelade in etersända program som sedan skulle användas i skolorna:

Jag tyckte att det var lite löjligt om jag ska vara ärlig. Jag såg

också ett hot att Utbildningsradion blev en legitimerare för resten av Sveriges Television att inte intressera sig för vad som kunde sägas vara en klassisk folkbildningsverksamhet.⁷⁹

Med en fast förankring i det gamla folkrörelse-Sverige ville Göransson inte gärna se den traditionella bildningsverksamheten i studieförbunden bli utkonkurrerad av Utbildningsradion. Sammantaget bidrog 1980-talets budgetnedskärningar och förändringar till att skapa en viss oro bland såväl personal som användare, vilket tog sig skilda uttryck.⁸⁰ En rad representanter för skilda invandrargrupper hörde av sig till UR. Statens Barnmiljöråd uttryckte exempelvis i en skrivelse till Utbildningsradion sin oro över etermediernas programverksamhet för invandrarbarnen.⁸¹ Barnmiljörådet framhöll i skrivelsen vikten av att UR beredde ökat utrymme för invandrarprogrammen för både barn och föräldrar. Man underströk att programtid för invandrarbarn på hemspråk inte skulle behandlas styvmoderligt i programplaneringen. Dessutom ansåg rådet att samhällsinformation som rörde invandrarbarnen i Sverige i ökad omfattning även skulle sändas på hemspråken för föräldrarna.⁸² Även Afrikagrupperna i Sverige sade sig känna oro inför Utbildningsradions programplanering. De uttryckte sitt ogillande mot planerna att nedrusta invandrarprogramredaktionen på UR:

Det är vår bestämda uppfattning att sådana åtgärder skadar möjligheterna att rättvist skildra Sveriges mångkulturella verklighet och försvårar opinionsarbete även i internationella frågor, genom den inskränkta definition man ger av vad som är »svenskt«.⁸³

Utbildningsradion fick ta emot flera brev från skilda invandrarorganisationer och företrädare för dessa. Men det verkligt intressanta är att det framgår av skrivelserna att man uppmanats av invandrarredaktionen att protestera mot nedskärningar och förändringar av redaktionens verksamhet.⁸⁴ I raden av brev åter-

finns även ett från radiomannen Hans Furuhausen. Han skulle nämligen i möte med diskrimineringsombudsmannen Peter Nobel diskutera Sveriges Radiokoncernens programutbud för invandrare.⁸⁵ Peter Nobel ville, enligt Furuhausen, veta vilka program som planerades inom bolagen

... som har att göra med invandrare men inte bara direkta invandrarprogram utan också sådana program som ger kunskap och på längre sikt kan motverka de rasistiska attityderna som nu är så klart skönjbara i samhället. Han och hans uppdragsgivare ser det här mycket allvarligt, och kanske särskilt den nya rasism som riktar sig mot s.k. främmande kulturer och som utpekar särskilt orientaler och afrikaner som ett hot mot svenskarnas samhälle och kultur.⁸⁶

Det är svårt att dra några bestämda slutsatser av dessa brev, förutom att det fanns en oro bland UR:s personal och att man befärade stora nedskärningar. Sten-Åke Pettersson har dock i intervjuer med Börje Dahlqvist bekräftat att 1980-talets nedskärningshot skapade en stämning av kampvilja och ökad aktivitet bland personalen på UR.⁸⁷ Det var Jan-Erik Wikström som under sin tid som utbildningsminister initierade besparingskraven på UR, men dessa krav skärptes när socialdemokraterna kom tillbaka till makten.⁸⁸ Klart är att man från socialdemokratiskt håll ville minska kostnaderna för Utbildningsradions verksamhet, men om man därmed verkligen ville minska satsningarna på invandrarprogram är svårt att uttala sig om. Inte heller går det att säga om motsättningarna mellan invandrare och svenskar verkligen hade ökat, vilket i så fall skulle kunna motivera ökade satsningar för Utbildningsradions del åtminstone inom detta område.⁸⁹

1990-talet inleddes på det politiska planet med en ny borgerlig regering, som tillträdde 1991. Detta innebar också att kulturfrågorna för första gången fick ett eget departement. I dess ansvarsområde ingick kultur, massmedier, invandring och jämställdhet.⁹⁰ Departementschefen Birgit Friggebo deklarerade vid sitt

tilltråde bl.a. att »det svenska kulturarvet måste bevaras och utvecklas«. Många människor befann sig, enligt Friggebo, i ett kulturellt tomrum som lätt kunde leda till främlingsfientlighet och rasism. Därför skulle också en ny kultur- och invandrarpolitik ta sikte på att utveckla både den svenska kulturen och de olika invandrarkulturerna.⁹¹ Den svenska invandrings- och flyktingpolitiken skulle byggas på »medmänsklighet och humanitet« och de människor som var i behov av skydd skulle ges en fristad i Sverige. Samtidigt konstaterades att det skett en kraftig minskning av asylsökande till Sverige, men trenden höll på att vända i samband med krigshandlingarna i Jugoslavien.⁹² Den borgerliga regeringen ville signalera en förändring i den svenska flyktingmottagningen och invandrarpolitiken genom att föra en politik som »välkomnar invandrarna och som visar att invandringen är en nödvändig del av Sverige«.⁹³

Departementschefen kom med många förslag till ändringar av invandringspolitiken, men hennes förslag, som möjligen skulle kunnat påverka Utbildningsradions verksamhet, var så vagt formulerat att man knappast kunde förvänta sig någon större förändring i anslagstilldelningen. Budskapet handlade nämligen om att regeringen skulle avsätta särskilda medel för insatser mot rasism och främlingsfientlighet. Men samtidigt hade den nya regeringen för avsikt att avskaffa Sveriges Radios och TV:s monopolställning, för att på så vis ge etermedierna friare händer och ökad konkurrens. Detta skulle i gengäld kunna innebära minskade resurser från staten. Men eftersom folkbildning ansågs vara en viktig del i förutsättningarna för att minska konflikter mellan folkgrupper, skulle man även kunna föreställa sig att Utbildningsradion trots allt skulle få ökade resurser för invandrarprogrammen under den borgerliga regeringens mandatperiod. Intressant i detta sammanhang är dock att företaget i sin anslagsframställning för 1990 konstaterade att det internationella medieutbudet av många upplevdes som ett hot mot den nationella kulturen.⁹⁴ Vad hade hänt? Tog verkligen den internationella solidariteten slut när Sveriges inträde i den europeiska gemen-

skapen stod för dörren? Under alla förhållanden signalerade UR en tydlig attitydförändring i reaktion till ett internationellt programutbud. Utbildningsradions tal om att värna den nationella kulturen är tankar som känns igen från 1930-talet, med den skillnaden att under 1990-talet var det internationella, främst anglosaxiska utbudet, avsevärt större och medierna mer kommersialiserade än på 1930-talet. För UR:s del innebar detta att det lokala och regionala medieutbudet gavs större betydelse, vilket passade väl in i de borgerliga politiska intentionerna om ett decentraliserat utbildningsväsende. Mot denna bakgrund prioriterade UR den regionala verksamheten i sin anslagsframställning. Andra prioriterade områden var också produktion för gymnasieskolan och produktion på finska. Några övriga satsningar inom invandrarområdet, vid sidan av den sistnämnda, fanns dock inte med.⁹⁵

Ett allmänt intryck från en genomgång av UR:s handlingar från första hälften av 1990-talet är att invandarsatsningarna antingen har etablerat sig i programverksamheten eller också har de tonats ned. Programserier som exempelvis »Allemansland«, UR:s programprojekt om invandrare och flyktingar vilket sändes i tv under åren 1988–1990, upphörde efter 58 program, och serien »Sverige – det är inte hela världen« sändes 1991, men någon fortsatt produktion har inte förekommit, däremot en rad repris-sändningar.

»Vad gjorde vi för Sveriges invandrare och för dem som talar minoritetsspråk i Sverige?« frågade sig Utbildningsradion i 1993 års årsredovisning. Företaget svarade själv på frågan genom att konstatera att serien »Mitt i mångfalden« som sändes 1993 behandlade frågan om varför Sverige blivit ett mångkulturellt samhälle och vad som låg bakom folkvandringar och flyktingströmmar i vår tid. Denna serie skulle följas upp under 1994 av distanskursen »Med andra ord«, som i första hand vände sig till lärare som undervisade i svenska för invandrare. Ytterligare ett språkprogram som producerats under 1993 var »Vi ses! Vi hörs!«, en kurs i svenska för invandrare. Men även inom Utbildningsradion

hade man genomgått en språklig förändring, nämligen i fråga om begreppet minoritetsspråk som nu endast handlade om samiska och finska, d.v.s. våra egna inhemska norrbottniska minoriteter.⁹⁶

Från 1993 blev Utbildningsradion ett självständigt bolag utan knytning till ett moderbolag inom Sveriges Radiokoncernen. Detta innebar också att UR fick ett nytt avtal med staten som medförde en större frihet och större möjligheter att utveckla nya verksamheter.⁹⁷ Parallellt med denna utveckling pågick en mängd utredningar inom utbildningsområdet. Även samhället hade förändrats och Sverige befann sig i en djup vågdal med hög arbetslöshet och ekonomisk stagnation. Både näringslivet och den offentliga sektorn genomförde stora rationaliseringar. Denna förändringsprocess påverkade även UR:s verksamhet och företagets roll var inte längre given.⁹⁸ I praktiken räknade Utbildningsradion med att utsättas för en allt hårdare konkurrens genom fler radio- och tv-kanaler och från nya multimedieproducenter. UR konstaterade också att andelen inköp från andra producenter hade ökat betydligt under 1990-talet och att inget tv-bolag hade råd att under gällande omständigheter producera större delen av de program som man ville sända. För Utbildningsradions del medförde detta att det hade blivit både svårare och dyrare att köpa in utländska program.⁹⁹

Det var ingen tvekan om att konkurrensen utifrån hade utsatt företaget för hårda påfrestningar. Utbudet i radio och tv hade ökat avsevärt och många av de nya kanalerna sände även utbildningsprogram. Men på UR var man fortfarande mycket optimistisk inför framtiden och inför hösten 1993 skulle företaget lansera sina »nya profil».¹⁰⁰ Dessutom hade man de senaste åren avsevärt förbättrat sin ekonomiska ställning. 1993 fanns ett resultatöverskott som skulle finansiera företagets planerade flyttning till Tulegatan.¹⁰¹ Inför »resan till Tule« fastlades fem viktiga mål för framtiden:

UR skall bli ett utbildningsföretag för hela Sverige; UR:s

programpaket skall användas; UR skall ha en tydlig, stark och enhetlig profil; UR skall vara ett dynamiskt och starkt företag; UR skall ha en stimulerande utvecklingsmiljö.¹⁰²

Som sagt, optimismen inför framtiden var stor – åtminstone enligt policydokumenten. I det nya avtalet med staten inskrevs att Utbildningsradions programverksamhet främst skulle inriktas på att förstärka, bredda och komplettera de utbildningsinsatser som gjordes inom förskola, ungdomsskola, högskola och vuxenutbildning. En nyhet i avtalet var att UR inte fick sända sponsrade program.¹⁰³

Det var inte bara Utbildningsradions policy och verksamhet som förändrades. Med 1990-talet följde också en ny syn på invandringen och invandringspolitiken. I 1996 års invandrapolitiska utredning »Sverige, Framtiden och Mångfalden«, som utarbetats inom arbetsmarknadsdepartementet, konstaterade man att kulturarvet var viktigt, och för att kunna tillägna sig och respektera ett främmande kulturarv var det nödvändigt att ha insikt i det egna.¹⁰⁴ Utredarna ville också betona de positiva effekterna av gränsöverskridande verksamheter, t.ex. samverkan mellan konstnärer av olika etnisk och kulturell bakgrund. Samtidigt underströk de att invandrarna själva hade ett ansvar för bevarande av traditioner och kulturarv.¹⁰⁵ Det var utan tvekan en ny syn på invandrarna som lanserades i utredningen. I betänkandet avvisades också den syn på invandrare som kom till uttryck i den kulturpolitik som utformades 1974, där »invandrare betraktades som en eftersatt grupp. Invandrare utgör varken en eftersatt eller en homogen grupp«, fastslog utredarna.¹⁰⁶ I stället ville de framhålla kulturens betydelse för individen:

Det varken går eller är önskvärt att ge minoritetskulturerna och majoritetskulturen samma förutsättningar för kulturell verksamhet, men språkliga/etniska gruppers kulturliv bör stödjas så länge detta efterfrågas och upplevs som meningsfullt av de personer det närmast berör.¹⁰⁷

»Överhetsperspektivet« förefaller här ha mjukats upp betydligt. Den modernistiska kulturförnekande svenskheten hade på 1990-talet ersatts av en postmodernistisk självsyn som mitt i mångfalden sökte sin egen kulturella identitet och historia. Ännu en gång kom alltså svenskarnas relationer till invandrarna att förändras och dirigeras i ny riktning. Men detta är en tid som faller utanför min undersökningsram.

Avslutningsvis kan sägas att Utbildningsradion såg som sin huvuduppgift inom invandrarområdet att mildra kulturkrocken mellan invandrare och svenskar. Denna uppgift innefattade en programproduktion både för svenskar om invandrare, och om svenska förhållanden för invandrare, men även språkprogrammen var mycket betydelsefulla. Invandrarprogrammen vände sig således till såväl svenskar som invandrare.

Sammanfattning

I detta kapitel har relationen mellan staten och utbildningsprogramverksamheten belysts. Så länge Sveriges Radios vuxenutbildning hade fria händer att skapa program utan statlig inblandning i själva programverksamheten, följde man i princip de statliga intentionerna i fråga om produktion av invandrarprogram. Ett visst gnissel i maskineriet uppstod i samband med tillkomsten av TRU-kommittén, som var direkt knuten till utbildningsdepartementet. Intresset för produktion av invandrarprogram tycks då ha avtagit. TRU:s huvudsakliga uppgift var att i samarbete med studieförbunden skapa program för vuxna, men studieförbunden hade dittills visat ringa intresse för invandrarna. Statens integrationspolitiska målsättning var en nyhet mot slutet av 1960-talet, vilket innebar att inte enbart invandrarna skulle ges information och folkbildande program i radio och tv. Det handlade i hög grad om att även skola svenska folket i detta nya tänkande. Den nya internationaliseringen som togs upp i 1960-talets läroplaner skulle under 1970-talet utvidgas med

kunskaper om främmande kulturer i Sverige. 1960-talets andra hälft blev således brytpunkten för den traditionella homogena svenskheten. Svensken skulle omskolas till en modern och solidarisk människa med ett humanistiskt synsätt gentemot människor från andra länder. Svensken skulle därigenom bli fördomsfri och visa förståelse för invandrarnas behov. Det var så det kom sig att den svenska staten i utredning efter utredning diskuterade invandrarnas behov och etermediernas skyldigheter att tillgodosse dessa och samtidigt informera svenskarna om samhällets intresse av invandrare. Utbildningsprogramverksamheten blev mot denna bakgrund under 1970-talet och stora delar av 1980-talet hårt knuten till statens direktiv, bl.a. på grund av att verksamheten var skattefinansierad. Samspelet mellan staten, Sveriges Radio och Utbildningsradion har inte varit helt problemfritt, men man kan konstatera att det trots allt är de politiska intentionerna som vunnit gehör beträffande organisatoriska frågor och programval. Både Sveriges Radios skolprogramavdelning och Utbildningsradion kan sägas ha varit lydiga redskap för statens politiska beslut i kultur- och invandrarfrågor.

Mångkultur och integrationssträvanden i programutbudet

»Svenskarna och deras invandrare«

Efter att ha studerat den centrala och politiska nivån för utbildningsprogrammen och TRU:s och UR:s tillkomst vill jag nu studera programmen och vilka föreställningar om invandrare, svenskar och samhället som avspeglas där. För att göra en rimlig avgränsning har jag valt ett fåtal program som helt enkelt sänts mest, d.v.s. serier som varit återkommande under en längre period. Detta motiveras av att det ju är föreställningar om invandrare och svenskar som skall studeras och därför lämpar sig de mest förekommande och dominerande programmen bäst för detta syfte. De redovisade programmen omfattar både radio och tv och syftet här är huvudsakligen att ge en illustration till invandrarprogrammen, men spridning och efterfrågan av programmen kan säga oss något om föreställningarnas genomslagskraft.

De centrala aktörerna som vi mötte i föregående avsnitt var bland andra politiker och »byråkrater« inom utbildningsväsendet och etermedierna. Det var deras beslut och intentioner som granskades för att ge en vägledning om vilka konsekvenser detta kunde få för programproduktionen. Det har ju också visat sig att politiska direktiv och etermedierna följts åt, vilket borde betyda att program om invandrare skulle präglas av ett nytt pluralistiskt förhållningssätt från mitten av 1960-talet. Hur detta tedde sig i programproduktionen för/om invandrare skall studeras i det följande.

Bland de första programmen om invandrare återfinns kurspaketet »Svenskarna och deras invandrare« som sändes i tio programavsnitt 1967.¹ Eftersom denna serie var en av de få som producerades vid den här tiden, kommer jag att redovisa större delen av programmen i serien mer ingående. Det var vanligt att producenterna kallade till rådgivande diskussioner inför produktionen av utbildningsprogram. Så skedde även i detta fall. Innan programserien »Svenskarna och deras invandrare« gick ut i etern kallade SR/Vux till en invandrarkonferens med representanter för politiska och fackliga organisationer samt ungdoms- och studieförbund. Invandrarorganisationerna lyste dock med sin frånvaro.² Däremot hade »experten« på invandrarfrågor, sociologen och debattören David Schwarz, bjudits in till konferensen. David Schwarz stod även som redaktör för boken *Svenska minoriteter*, som var en utgångspunkt för programserien.³ I ett brev till programledaren och producenten Margot Jonnergård uttryckte David Schwarz sin glädje över att Sveriges Radio äntligen skulle göra slag i saken för att »främja toleransen mot vårt lands kulturella minoriteter«. Samtidigt varnade han Jonnergård för att låta sig luras i intervjuer med invandrare – det fanns nämligen, enligt Schwarz, invandrare som gav sig ut för att vara språkrör för vissa invandrargrupper, men i själva verket var de dessas »värsta plågoandar«. Det fanns också invandrare som inte vågade medverka i programmen av rädsla för repressalier, menade David Schwarz.⁴ Hans varning till Jonnergård gällde således invandrarnas medverkan i programmen, men han nämnde inte något om invandrarorganisationernas medverkan i programkonferensen. Frågan om varför representanter för dessa inte närvarade vid konferensen är intressant. Det mesta tyder dock på att invandrarorganisationerna aldrig bjöds in av Sveriges Radio och att programledarna i stället valde att ha »experter« från skilda områden som medverkande på konferensen. Med andra ord skulle svenska sakkunniga akademiker och representanter från det offentliga Sverige uttala sig om invandrare och invandrarproblem och vara rådgivare åt Sveriges Radio, som i det här fallet

inte inhämtade synpunkter från invandrarnas egna representanter och organisationer.

Syftet med skolprogramavdelningens programkonferens var att diskutera programinnehållet och kursmaterialet för att eventuellt göra vissa ändringar i detta. Sedan deltagarna hade lyssnat till introduktionsprogrammet diskuterades den allmängiltiga frågan om vikten av att radiolyssnarna inte skulle ges uppfattningen att svenskarna behandlade invandrare illa. Det ansågs vara psykologiskt viktigt att få in i programmen att invandrarna hade lyckats väl och att många svenskar verkligen försökte hjälpa dem.⁵ En av konferensdeltagarna uttryckte sin oro för att svenska lyssnare inte skulle intressera sig i tillräcklig omfattning för programmet. Det gällde att engagera svenskarna mer, t.ex. genom att inte enbart belysa invandrarna som problem utan att verkligen visa att Sverige även hade glädje av invandrare. Här nämndes en episod ur radioprogrammet om »negern på bussen«, som en av deltagarna ansåg vara en provokation enligt kvällspressens modell.⁶ Episoden var också mycket riktigt hämtad från en insändare i kvällspressen. Den handlade om att en sittplats i bussen lämnades tom, trots att bussen i övrigt var överfull. Anledningen till den tomma sittplatsen var enligt insändaren att det satt en »neger« intill. Insändarförfattaren själv kunde inte sätta sig där eftersom hon hade en barnvagn med sig som hon inte tordes lämna.⁷ Det hela gick ut på att svenskar diskriminerade svarta och sådana budskap var enligt en av konferensdeltagarna alldeles för provocativa för att sändas i radio.

I övrigt reagerade flera personer på konferensen mot att man betraktade arbetskraftsbristen som det primära när Sverige tog emot »utlänningar«. Detta var något som man i stället borde tona ned i programmen. Slutligen diskuterades begreppet tolerans. En deltagare framhöll att det fanns olika grader av tolerans. Invandrare skulle slippa bli svenskar om de inte ville. »I stället för att tolerera skall man acceptera. Kan vi acceptera att minoriteter skall ha särskolor?« Det var inte alls bara en fråga om att svenskarna skulle bli snälla, utan hur långt man kunde gå för att

acceptera intolerans från invandrarnas sida, menade samme deltagare.⁸

Skolradions konferensrapport är visserligen summarisk och den ger intryck av att vara ett referat från en intern diskussion mellan olika intressenter. Men oavsett detta innehåller den samma tendenser av »storebrorsmentalitet«, eller en attityd av »vi« och »de andra«, som en stor del av det etablerade samtida samhället var bärare av. Diskussionen på konferensen handlade främst om att »vi« skulle lära »de andra« att leva på rätt sätt när invandrarnas kultur i själva verket skapade problem för »oss«, men detta uttalades inte explicit och det ansågs för övrigt också viktigt att peka på våra egna fördomar mot det främmande. Avsikten var således att belysa både det svenska samhällets alla fördelar och nackdelar och sådana konflikter i mötet med svenskar som invandrare kunde hamna i.

I programserien var det även naturligt att visa upp en positiv attityd från svenskarnas sida. Målet var ju att nå en ökad tolerans mot det mångkulturella och det främmande. En föreställning om invandrare eller »de nya svenskarna« som representanter för en skapande mångfald som svenskarna kunde ha – och hade – glädje av skulle ges större utrymme i programmen enligt den samlade meningen på konferensen.⁹ En närmare granskning av programinnehållet får visa oss hur Sveriges Radios sektion för vuxenutbildning (SR/Vux) lyckades med denna målsättning. Man kan dock konstatera att de programmål som diskuterades under konferensen knappast rörde journalistiken, d.v.s. att granska verkligheten eller att belysa realiteterna, utan handlade mer om ideologiska ställningstaganden. Det framstår snarare som om det var viktigare för redaktionen att åstadkomma en viss pedagogisk effekt av rapporteringen – t.ex. en breddning av folkbildning och folkuppfostran – vilket man också kunde förvänta sig av ett utbildningsprogram.

I kurspaketet till programserien »Svenskarna och deras invandrare« ingick en studiehandedning samt kursboken *Svenska minoriteter*, en antologi sammanställd av David Schwarz. För

övrig läsning rekommenderades tidskriften *Ord och Bild*, nr 3/1966 »Främlingar i folkhemmet« och det statliga betänkandet *Skolgång borta och hemma* (SOU 1966:55) samt *Ny i Sverige*, en »handbok för enskilda och myndigheter om utlänningars rättigheter och skyldigheter«. Det fanns med andra ord en hel del litteratur att studera för den intresserade kursdeltagaren. Flera av artiklarna samt en del av kurslitteraturen hade uppmärksamats i medierna redan innan programmen började sändas i radio.

Sveriges Radios program 2 tog exempelvis upp *Svenska minoriteter* i kulturprogrammet »OBS!« i juni 1966.¹⁰ Det var Kerstin Anér som presenterade bokens innehåll, bl.a. genom att lyfta fram en rad uppseendeväckande fakta, exempelvis: »Visste ni att mer än en tredjedel av hela vår befolkningsökning under första hälften av 1960-talet utgjordes av invandrade utlänningar? Visste ni att vår utlänningslag från 1927 i verkligheten var en raslag, avsedd att hålla den svenska rasen ren och i slutet av 30-talet också verkligen utnyttjades för att hålla judiska flyktingar ute?« Hon påpekade också hur pass nytt det var att vi i Sverige »börjat ta utlänningarna på allvar som människor«. Med hänvisning till boken konstaterade hon att pressen först hade intagit en miss-tänksam attityd mot invandrare för att sedan upptäcka deras betydelse för vår ekonomi och slutligen under 1960-talet även upptäcka att utlänningar också var människor. *Svenska minoriteter* visade alldeles klart, enligt Kerstin Anér, att 1970-talet skulle fyllas av våra försök att anpassa oss till en »verklig kulturell pluralism, en svår och obekväm nyhet för oss svenskar«.¹¹

Både kurslitteraturen och studiehandledningen betonade spänningarna mellan svenskar och invandrare, men fokus i programmen skulle ligga på hur de båda grupperna skulle kunna närma sig varandra. Man strävade efter att följa det officiella budskapet från de statliga utredningarna om mångkultur eller kulturell pluralism för samhällets och allas gemensamma bästa. Det är också tydligt hur man i studiehandledning och program skämtade eller nästan förlöjlade motsättningar mellan svens-

kar och invandrare. På så sätt slätades problemen ut och gjordes mindre än vad de kanske i verkligheten var. Ett exempel på den skämtsamma attityden finns i studiehandledningen som inleds med ett citat från *Dagens Nyheter*. Detta citat speglade den invandrarproblematik som skolradion ville belysa i sina program, samtidigt som skolradion med hjälp av citatet förminska- de de verkliga problemen genom att lägga dem på individnivå – problemen var alltså inte samhällets utan enskilda människors dumhet. Individualiseringen kan givetvis också ses som ett med- vetet pedagogiskt grepp. Nedan följer citatet i studiehandled- ningen:

»Tetrapak vapen vid T-banebråk«

Slagsmål med en tetraförpackning filmjolk på ett tunnelba- netåg den 2 juli 1966 har nu lett till att en 40-årig verkstads- arbetare åtalas vid Stockholms rådhusrätt. Verkstadsarbete- ren slog till sin antagonist med filmjolkspaketet. Tetran sprack, och flera passagerare fick innehållet över sig. 40- åringen berättar att han på tåget antastats av en okänd man som kallat honom utlänning. Eftersom han var svensk – född på Söder i Stockholm – blev han arg. Det enda vapen han hade till hands var filmjolkspaketet.¹²

Med folkbildning och utbildning skulle man råda bot på enskilda individers dumhet och brist på bildning. Avsikten med kursen var bl.a. att ge information och att bidra till en större vakenhet för de speciella problem som fanns i relationerna mellan invand- rare och svenskar men också andra svårigheter som mötte in- vandrarna i Sverige. Enligt programbladet var det kort och gott en kurs rörande frågor och problem som »blir aktuella när in- vandrare och svenskar konfronteras med varandra».¹³ I pro- grammen medverkade både invandrare och svenska represen- tanter från universiteten och föreningslivet.

Det första programmet i radioserien sändes den 30 januari 1967 under rubriken »Komma till Sverige». Det inleddes med en

dramatisk berättelse om hur en båtlast med baltiska flyktingar nådde friheten i Sverige. Det var flyktingarnas välkomnande mottagande och fortsatta öde i Sverige som skildrades mot bakgrund av statistiska fakta. Programmet innehöll en rad statistiska uppgifter om invandrare, och om deras bostadssituation, arbetsförhållanden och civilstånd. Man konstaterade att Sverige i jämförelse med vissa andra europeiska länder tog emot minst invandrare. Sammanlagt var 4,6 procent av den svenska befolkningen 1966 invandrare. Detta jämfördes med Schweiz som hade 31 procent invandrare, men det noterades att Sveriges invandringspolitik skilde sig från andra länders genom det goda omhändertagande som invandrarna fick. Här nämndes t.ex. språkundervisning, bostäder, fickpengar, arbete m.m.¹⁴ Tydligt är att det ömsesidiga samförståndet mellan programpolicy och samhällets invandringspolitik alltså höll i sig, även när den tog en ny vändning från tankar om assimilation till integration av invandrare i Sverige.

I radioserien »Svenskarna och deras invandrare« betonades särskilt det goda omhändertagandet som invandrare fick i Sverige, till skillnad från andra invandrarländer. Här en bild av verkligheten – greker i Sverige 1966.

Nästa program i serien hade rubriken »Typiskt. Fördomar och fakta om likheter och olikheter«. I detta program intervjuades flera invandrare om deras uppfattning om svenskarna och svenskarnas beteenden. Syftet var att lyfta fram vanliga föreställningar om vad som var »typiskt svenskt« eller »typiskt utländskt«. Så här kunde det låta när ett jugoslaviskt par svarade på frågan om vad som enligt deras uppfattning var typiskt svenskt:

– Ja vi tror så – jag och min man – att svenska människor är inte – jag kan säga temperament samma som vi. Vi tycker om att tala fort, sjunga mycket och dansa så på natten, inte här så mycket. Vi hade så i jugoslaviska före.¹⁵

Därefter följde ett inslag från revyn »Gula Hund« om invandrar-
nas fördomar mot svenskar. Det var hos zigenarhövdingen Zoltan och hans familj som det hölls lektion om fördomar:

– Huru äro skåningarna, Zoltan?

Zoltan: Skåningarna äro feta, dryga och sävliga.

– Det är riktigt ja. Huru äro då smålänningarna, Singoalla?
Singoalla: Smålänningarna äro arbetsamma, uthålliga och snåla.

– Riktigt. Huru äro då negrerna, Maria?

Maria: Negern är en jovialisk typ och berättar gärna vitsar.

– Nej, det är ju göteborgarna. Ska det vara så förbannat svårt att skilja på en neger och en göteborgare! Huru äro negrerna?

Alla: Negrerna äro barnsliga, opålitliga och ovilliga till arbete. Och zigenarna äro stolta, häftiga och oärliga och älska att ströva omkring.

Med detta skämtsamma revyinslag visade man på faran att generalisera vissa uttryck och uppfattningar om andra människor. »Detta med att skära alla över en kam« och tro att alla som kom från ett och samma land eller tillhörde en speciell folkgrupp var

likadana, var att förenkla tillvaron för sig, menade programledaren Margot Jonnergård. Så varvades seriösa intervjuer med invandrare, experter och skämtsamheter. I programmet »Typiskt« medverkade även läkaren i socialmedicin John Takman och docenten i medicinsk genetik Lars Beckman. De talade om zigenare och på vilket sätt – och om – man kunde konstatera att zigenare avvek från en svensk standardnorm.

Saklighet och skämt blandades alltså med kommentarer från programledarna. Det framgick också tydligt i programmet att man strävade efter en jämn avvägning mellan exempelvis uttalanden från invandrare och experter och inslag om fördomar mot skilda grupper. Denna balansgång kunde man endast klara genom att banda intervjuerna i förväg, vilket i och för sig var det naturliga sättet att arbeta med, och redigera programserien. Men därigenom hade programledarna också möjligheter att »censurera« eller klippa bort opassande intervjuer, vilket också skedde i en rad fall.¹⁶

I programmet »Seden dit man kommer« – det tredje i ordningen – behandlades skilda livsstilar och skilda livsåskådningar. Invandrare och svenskar uttalade sig i intervjuerna om matkultur i respektive länder och om umgängesvanor. Syftet var att belysa relationerna mellan olika grupper. I fråga om matkultur var det endast kvinnor som intervjuades, medan männen medverkade i andra sammanhang om arbete och kulturliv. En turkisk kvinna tyckte följande om svensk mat: »Inte samma mat här i Sverige, inte som turkisk. I Sverige andra mat, mycket vitamin. Mycket salt och mycket peppar i turkisk mat, mycket späck ...« Det svenska framställdes alltså som det sunda och nyttiga medan det turkiska var »eldigt« och kanske lite mindre nyttigt. En italiensk kvinna som ströks ur programmet tyckte däremot inte om den svenska maten. Felet var att »det är grädde som man sätter till i mjölken, den söta smaken som vi inte tycker om«. ¹⁷ Kvinnans åsikt var den motsatta mot den turkiska: den svenska maten var med andra ord inte särskilt sund. Det går inte att veta varför denna intervju refuserades. Den troliga anledningen till

att detta klipptes bort kan ha varit att meningen inte var sammanhängande och led av stora språkliga brister. Risken fanns ju att kvinnan skulle kunna ha uppfattats som lite »dum«, vilket knappast kunde anses passande i ett utbildningsprogram med syftet att öka toleransen mot invandrare. Det går som sagt inte att utifrån befintligt material avgöra varför vissa inslag togs med i programmen medan andra klipptes bort, utan att hamna i rena spekulationer.

I det fjärde programmet, »Inte bara ord«, diskuterades olika former av diskriminering. Som expert medverkade sociologen Harald Swedner. Han talade bl.a. om svenskarnas fördomar mot invandrare och om vilka minoriteter som ansågs vara mest diskriminerade. Utan tvekan pekade han ut »tattare« och zigenare som de mest diskriminerade grupperna i Sverige, men några sådana personer medverkade inte i programmet. Dock fick ett antal europeiska och afrikanska invandrare komma till tals om hur svenskar kunde behandla invandrare.

Temat »pengar« som en diskriminerande faktor togs upp av programledaren Margot Jonnergård. Hon citerade en ungrare som hade uttalat sig på följande sätt: »Är du flykting? har du ingen bostad? Tjänar du dåligt och har dålig ekonomi då är Svensson hjälpsam. Du får gamla kläder, bjuds på kaffe och tårta. Skaffar du bostad, köper du en gammal bil, tjänar du bra, då kallas du djävla utlänning!«¹⁸ Ungraren själv kom däremot inte till tals i programmet. Av själva intervjun, som finns bevarad, framgår att han hade en hel del annat att säga om Sverige och svenskarna samt om egna och andras fördomar. Här följer några axplock, som inte togs upp i radioprogrammen:

Sverige är storebror inom den skandinaviska familjen. Här respekteras endast USA – resten av världen är ett enda U-land. Ingen emigrant får komma med nya idéer – vi får prata endast om puszta, gulyas och csardas och förtrycket i Ungern [...] Sverige var och är ett neutralt land. Svensson har lärt sig neutraliteten på sin egen nivå mycket snabbt.

Aldrig ett ställningstagande, aldrig en uppriktig åsikt [...] Västlands-Sverige. Vi har det så bra – särskilt barn som aldrig har upplevt någon brist, tycker att så är det naturligt och självklart. Jag är rädd för deras framtid. Jag tänker ofta att de skall inte ha motståndskraft om det skulle behövas. De skulle förlora tredje världskriget om LO ej kan garantera kafferasten varje dag kl 9.00, såsom de är vana vid.¹⁹

För övrigt tillät programledarna ett visst mått av frispråkighet från invandrarnas sida. Bland andra en ungersk jude och en etioper fick berätta om sina erfarenheter av diskriminering i Sverige. Och i studiehandledningen på temat diskriminering fanns den lilla episoden om »negern på bussen« med, trots att synpunkter om att detta var för kontroversiellt hade framförts på radiokonferensen tidigare. Programmet »Inte bara ord« avslutades med en uppläsning, och återigen fördes problemen ned till individnivå, d.v.s. till den enskildes okunskap och dumhet:

Bakom mig på järnvägsbussen mellan Nässjö och Oskarshamn sitter fyra unga italienare. Smålands hult och hagar drar förbi utanför fönstret. Rallarros och gulmåra blommor på slänterna utmed järnvägsspåret. De samtalar på hygglig svenska, ivrigt och med många gester med en snygg svensk flicka som sitter vid fönstret. De är mörka, talföra, livliga och fulla av liv. Längre bort i vagnen sitter en mager, medelålders svensk. Då och då stirrar han med flaggblå ögon på italienarna. Hans ansikte är stelt och avvisande. Det finns en ensamhet över det som efter oavbrutna avspisningar. Jag kommer ihåg dansbanorna i Uppland från min ungdom, unga karlar som stod och hängde bland utkantsbjörkarna och som aldrig tog sig fram till banan och flickorna. De hade också sådana ansikten, redan satta på undantag, för alltid kränkta av livet. När italienarna har lämnat tåget bryter det loss i honom. Han hatar dom, säger han till flickan, han avskyr sådana som de. Skrikiga och bråkiga är

dom säger han, tar arbete och bostäder från oss svenskar. Utnyttjar oss, det är vad dom gör, säger han. Han får mot-hugg av flickan. Det gör honom inte gladare. Dom är väl inte sämre än andra, säger hon. Jag hatar sådana som dom, säger han. De har inget här att göra. Jag rullar vidare mellan Smålands granskogar och undrar hur många svenskar som delar mannens fientlighet mot utlänningar. I hans enkla och direkta form framträder den väl inte hos så många, men säkert finns den i förslagnare, indirektare och mer inlindade former hos fler än man tror.²⁰

Citatet och programmet i sin helhet tog starkt ställning för invandrare, som – till skillnad från de svenskar som medverkade i programmet – tilläts uttala sig negativt om Sverige och svenskar. Programledaren Margot Jonnergård visade stor tolerans mot invandrare och gav ett intryck av att de bildade svenskarna förstod invandrarnas problem väl och att de även var beredda att hjälpa invandrarna.

Det femte av sammanlagt tio program handlade om språksvårigheter och språkundervisning, »Tala är guld«. I detta och i det efterföljande programmet »Kugge i maskineriet« behandlades problem på arbetsplatsen. Att det förekom spänningar mellan fackliga organisationer och invandrare har framgått av den historiska tillbakablicken. Men misstroendet verkade vara ömsesidigt mellan svenskar och invandrare. Dessa problem togs även upp i *Ord och Bilds* temanummer »Främlingar i folkhemmet«. Det var nämligen vanligt att invandrare misstrodde facket och såg LO som en till socialdemokraterna bunden politisk organisation – ett faktum som helt förbigicks i debatten.²¹ Från fackligt håll var man missnöjd – inte bara på grund av språksvårigheter – utan också för att invandrare fick lika mycket betalt som svenskar på samma arbetsplats, men detta fick heller inte sägas offentligt.

I programmet »Tala är guld« intervjuades bl.a. fackordföranden på gummifabriken i Gislaved, som hade många anställda

invandrare. Denne man uttalade ett bestämt krav på utländsk arbetskraft: »Det är ett absolut krav från facklig sida att de måste lära sig svenska språket, för det blir en del irritation annars«, sade fackordföranden på mycket bred småländska. Flera utländska arbetare, som talade en felfri svenska men med brytning, uttryckte sina svårigheter med den svenska byråkratin, t.ex. i samband med sjukskrivning från arbetsplatsen. Återigen tonades konflikterna ned i programmen, vilket framgår av en jämförelse mellan programmanus och radioprogram. Det som inte sades högt i radio var fackordförandens kritik mot invandrare: »De kan ju inte ta ett kvalificerat jobb helt enkelt för det går ju inte att informera dem på rätt sätt, utan då kan de ta det enklare jobbet och många gånger så är det ju på det viset att det enkla jobbet är ju precis lika bra betalt som för det andra, som är mer kvalificerat och då kan det bli problem.«²² De allmänna och generella fackliga kraven om en önskvärd löneutjämning mellan hög- och lågavlönade fick alltså enligt denne fackordförande negativa effekter på arbetsplatsen när invandrare skulle ges lika lön som svenskar.

I radiomanuskripten och intervjuutskriften skymtar många fördomar och konflikter mellan invandrare och svenskar inom ett flertal områden, t.ex. matkultur, arbetsliv och socialt umgänge. Men ingenting av detta blev märkbart i programmen, som innehöll väl avvägda kommentarer från experter, arbetsplatsrepresentanter, invandrare och programledare. Det sammantagna intrycket av programserien blir en knastertorr och tillrättalagd information om svenskar och invandrare.

De återstående programmen behandlade bostadsförhållanden (»Någonstans att bo«) och integrationsproblem om svenskar och invandrare – var för sig eller tillsammans (»Vi och de«) – samt kontaktproblem med hemlandet eller i Sverige (»Banden de knöto«). Programserien avslutades med programmet »Se till att de trivs«, som gav tips om vad svenskar i grupp eller enskilda personer, i föreningar, på arbetsplatser etc. kunde göra för att underlätta invandrarnas anpassning i Sverige. Men dessa pro-

gram skiljer sig inte i presentation och upplägg från de ovan redovisade programmen och jag redovisar dem därför inte här.

Presentationen av programinnehållet visar att programmakarna valde att blanda expertutlåtanden, skämtsamma revyinslag och kommentarer till enskilda dagsaktuella händelser eller historiska skildringar i stället för att öppna upp för en fri debatt mellan invandrare och svenskar. Därigenom undveks också att anstötliga åsikter om svenskar och »svartskallar« bröts mot varandra. I stället blev huvudsyftet med kurspaketet att tona ned konflikter och att ställa problemen tillrätta. Vad man visade var att det inte fanns någon kollektiv skuld i samhället beträffande fördomar och diskriminering av invandrare, utan konflikterna skapades endast av enskilda människors dumhet.

I arkivet finns ett telegram bevarat från en lyssnare som uttrycker en viss kritik mot programserien. Eftersom lyssnarreaktioner är svåra att komma åt, är det intressant att se denne anonymes lyssnares reaktioner:

Jag har lyssnat på 8 program i serien och förvånat mig över hur mycket diskussion och energi användes för att konstatera en så självklart sak att människor är olika. [...] Varför en så felaktig frågeställning »hur skall vi hjälpa dom så dom blir som vi är«? Kanske deras trivsel och lycka ligger just i det att dom får behålla sin egenart? [...] En invandrare som lär sig svenska och genom sitt arbete försöker göra nytta i samhället efter bästa förmåga, anpassar sig till rådande lagen och stör inte ordningen, vad kan man begära mera? Behöver hans själ också naturaliseras? På frågan hur kan vi hjälpa invandrare, finns bara ett svar acceptera och tolerera människor sådana dom är. Möt dom inte med förutfattade meningar. EN ORIGINAL ÄR ALLTID VÄRDEFULLARE ÄN DEN BÄSTA KOPIAN!!!!²³

Denna lyssnarreaktion kan tyckas anmärkningsvärd mot bakgrund av att programledarna var angelägna om att försöka återge

en mycket positiv bild av skilda invandrarkulturer i Sverige. De problem och konflikter som diskuterades i programmen utgick främst från enskilda människors intolerans mot det avvikande och främmande – problemen skyllades sammanfattningsvis på den enskilde svenskens dumhet och kopplades inte samman med svenskarna som kollektiv. Språket präglades av saklighet och av vetenskaplig distans, intervjuerna med invandrarna var väl tillrättalagda utan några som helst övertoner. Såväl svenska myndigheter som den svenska allmänheten framstod som upplysta, som välvilliga mot invandrare och som inställda på att göra sitt bästa för att ta hand om de nya samhällsmedlemmarna. Men av citatet ovan att döma uppskattades inte denna attityd av alla lyssnare, även om lyssnaren i detta fall feltolkade den svenska välviljan och anklagade programmen för att vilja omforma och anpassa invandrare enligt en gammal assimileringspolitik.

»Leva i Sverige«

Förutom att få undervisning i svenska skulle invandrarna orienteras i det svenska samhället. Sveriges Radios sektion för vuxenutbildning, som även producerat »Svenskarna och deras invandrare«, kom snabbt med nya programförslag. Programmakarna Margot Jonnergård och Kurt Lindal, tillika programchef, hade funderingar kring vad en radio/tv-kurs i svensk samhällskunskap skulle kunna innefatta och kosta. Deras förslag handlade om 10 radioprogram och 10 tv-program, som bl.a. skulle handla om arbetsmarknad, fackföreningar, bostadsfrågor, skola, familj och äktenskap samt kvinnors och barns ställning i Sverige etc. Kostnaderna för kurspaketet beräknades till 656 000 kronor.²⁴ Förslaget hade många likheter med programserien »Svenskarna och deras invandrare«, men var betydligt mer omfattande enligt planerna, som tog en fastare form under våren 1970.

Projektet »Leva i Sverige« var ett utbildningsprojekt som utnyttjade flera medier, bl.a. radio, tv, tryckta läromedel och AV-

medel. I arbetet engagerades flera experter, och statsvetaren och den sakkunnige på invandringens historia Tomas Hammar fick i uppdrag att skriva en kursbok i samhällskunskap för invandrare.²⁵ Lars Helgesson och Björn Runeborg engagerades att skriva manus till tv-serien. Tanken var att man så realistiskt som möjligt skulle spela upp sådana situationer som invandrare kunde tänkas möta i Sverige. Tv-programmen skulle således vara både »dokumentära« och dramatiserade och Björn Runeborg, som SR/Vux tidigare hade samarbetat med, ansågs ha denna förmåga att dramatisera relevanta samhällsfrågor.²⁶ Innan manus till kursbok och tv-program godkändes skulle de granskas av ett antal personer från skilda håll i samhället, bl.a. LO, SAF och invandrarverket. Från LO kontaktades Tore Karlsson, ledamot i SR:s folkbildningskommitté, kontaktperson från SAF var Margaretha Dahlgren samt från Invandrarverket konsulent Inga Gottfarb. Dessutom hade språkläraren Kjell Rindar och ytterligare några enskilda personer getts möjlighet att lämna synpunkter på manuskripten. Ifråga om kursboksmanuset skulle detta granskas från saklighetssynpunkt medan tv-manuset endast följde med för att ge en föreställning om kopplingen mellan kursbok och program.²⁷ Man kan här se exempel på det opåtvingade informella samarbetet med myndigheter och samhällsorgan.

Reaktionerna från de tillfrågade varierade kraftigt. Man hade dock inga invändningar mot sakuppgifterna, som enligt den samlade meningen tycktes korrekta. Men LO-representanten, som även låtit en kollega, Lars Ahlvarsson, ta del av materialet, var starkt kritisk till tv-serien. Lars Ahlvarsson skrädde inte orden då han i en skrivelse till SR/Vux meddelade sina synpunkter på programmen:

Jag måste tyvärr konstatera, att jag icke anser, att materialet i sitt nuvarande skick är användbart för sitt ändamål. Man kan i många avseenden fråga sig, till vilken eller vilka materialet vänder sig. [...] Enligt min uppfattning kräver materialet en sådan genomgripande förändring, att jag icke

anser det särskilt konstruktivt att på nuvarande stadium ge mig in på några detaljmärkningar.²⁸

Den av Sveriges Radio tillfrågade Tore Karlsson från LO instämde i kritiken och menade att tonen i tv-serien var alldeles för mörk och pessimistisk. Han påpekade också att metallordföranden Åke Nilsson var namngiven i ett av programmen i serien på ett diskutabelt sätt, vilket absolut måste bort.²⁹ Tore Karlsson fann, att i den mån den fackliga rörelsen överhuvudtaget nämdes, verkade det som om »författaren minst sagt vill komma åt den med diverse kända insinuanta grepp«. Det svenska samhället utmålades som »kass«, enligt Karlsson.³⁰ Han menade att det skulle vara bättre att nämna något bra man hade gjort i Sverige från fackligt håll, och »hur vore det att nämna att det fanns någon utlänning som trivdes och hade anpassat sig«, avslutade Tore Karlsson sitt brev.³¹ (En liknande argumentation förekom även i samband med den ovan refererade konferensen om programserien »Svenskarna och deras invandrare«.)

Redaktionen försvarade sig med att metallordföranden Åke Nilsson fanns med i en programsekvens som innehöll ett informationsmöte på ett företag som eventuellt skulle tvingas till nedskärningar och permitteringar. Det var således situationen som var negativ och Nilsson hade därvid yttrat att invandringen till Sverige borde begränsas. Detta var för övrigt en allmän facklig ståndpunkt i tider av kris, men som man nu på LO uppenbarligen inte ville tillstå offentligt i medierna. Redaktionens uppfattning om LO:s kritik var att LO inte hade förstått tv-programmens funktion och därför behövdes heller ingen fortsatt kontakt med LO i frågan. Däremot gick redaktionen med på att ta bort metallordförandens uttalanden som kunde uppfattas som rasistiska.³² Man kan notera att kritiken från LO mot programmet »Leva i Sverige« kom i en tid då debatten om TRU-programmet »Arbetare -71« rasade som värst, och där LO överhuvudtaget kände sig förfördelad och hotad av den allmänna »vänstervridningen« i tv.³³

Bland övriga till redaktionen inkomna synpunkter var tongångarna betydligt mildare. SAF:s representant hade också lämnat manuskripten vidare till en kollega, som framlade en rad små anmärkningar på kursboksmanuset men inte på tv-programmen. Kursboks- och tv-manusen hade också skickats till ett antal enskilda personer med erfarenhet av invandrarfrågor. Dessa personer hade en helt motsatt bild än den som LO återgett, och många av dem gav positiva omdömen om tv-seriens attitydskapande betydelse. Den kanske mest positiva reaktionen kom från språkläraren Kjell Rindar, som tyckte att kursen var bra. För övrigt hade han inga anmärkningar att komma med, kanske mest beroende på att katten Fredrik hade kissat på papperen när de låg på Kjell Rindars skrivbord hemma.³⁴

En något försynt kommentar till hela kurspaketet kom från ABF, Arbetarnas Bildningsförbund, som påpekade att majoriteten av de nya invandrarna (d.v.s. de som kommit under de senaste tre åren) inte hade tillgång till tv. Dessutom saknade de flesta studieförbund en tv-bandspelare. Vidare konstaterade ABF att många invandrare inte heller lyssnade på radio, eftersom de inte förstod språket. De hade helt enkelt gett upp, enligt ABF.³⁵ Någon programkritik förekom inte, men däremot framförde man några enstaka randanmärkningar om sådant som ansågs »brännbart« i materialet.³⁶ ABF:s hållning och förtäckta kritik kan även ses mot bakgrund av att utbildningsprogram i radio och tv faktiskt till en början uppfattades som ren konkurrens i förhållande till studieförbundens egen verksamhet. Med utbildningsprogram i etermedierna kunde man nå en betydligt större publik och de stal dessutom uppmärksamhet från studieförbundens kursutbud.³⁷

Multimedieprojektet »Leva i Sverige« tillkom genom ett samarbete mellan invandrarverket och SR/Vux. Målsättningen med programserien var att ge invandrare viktig samhällsorientering och att informera svenskar om invandrarernas situation – inte minst bakgrunden till invandringen – samt att försöka skapa ömsesidig förståelse mellan invandrare och svenskar. Avsikten

var att programmen skulle vända sig till både invandrare och svenskar. I kurspaketet ingick 12 st 30-minuters dramatiserade tv-program med kommentarer och hänvisningar till kursboken samt två radioserier om vardera 12 program. Den första radioserien lärde ut praktisk vardagssvenska medan den andra tog upp samhällsorientering för invandrare och svenskar. Dessutom ingick Tomas Hammars kursbok *Leva i Sverige. Samhällsorientering för invandrare och svenskar*, som även gavs ut på finska. Ytterligare en textbok gavs ut med tv-programmen i text och bild (som även innehöll den autentiska tv-dialogen och tv-bilder samt ordförklaringar och diskussionsfrågor), diabildsserier, arbetshäfte och en lärarhandledning.³⁸

Kursboken *Leva i Sverige* var i första hand skriven för invandrare och språket var anpassat för dem som genomgått grundkurs i »Svenska för er«. Boken tog upp en rad centrala frågor, som bl.a. handlade om Sverige som invandringsland, t.ex. hur invandringskontrollen fungerade och vad som krävdes för att få svenskt medborgarskap. Invandraren upplystes om att Statens invandrarverk kontrollerade invandringen och kunde bevilja eller avslå arbetstillstånd eller uppehållstillstånd, när verket fann »att invandringen inte skulle vara till nytta för Sverige eller att den inte skulle vara bra för den som vill invandra«. Det var alltså »Verket«, »Myndigheten« eller varför inte »Den demokratiska staten« som avgjorde vad som var bra för Sverige, men också vad som var bra för invandraren. Att det skulle vara på det viset kunde, enligt kursboken, t.ex. »kanske« bero på att det redan fanns så

många arbetare inom det yrke som invandraren vill arbeta i att invandringen inte kan tillåtas. Kanske finns det inte tillräckligt med bostäder [...]. Alla som får invandra till Sverige ska ha möjlighet att få bra arbeten och bra bostäder.³⁹

Det var med andra ord den svenska välviljan som avgjorde om en invandrare skulle få stanna i Sverige eller inte. Invandrare skulle så långt det var möjligt »ha samma standard som den

Enligt svensk lagstiftning skulle invandrare så långt det var möjligt ha samma levnadsstandard som den svenska befolkningen i övrigt. Det var dock vanligt att invandrare tvingades att dela rum med andra människor från främmande länder.

svenska befolkningen i övrigt» och kunde man inte uppnå detta – vilket faktiskt var en svårighet då ca 60 000 invandrare årligen kom till Sverige – skulle invandrarna heller inte tillåtas stanna.⁴⁰ Men invandraren informerades också om att möjligheterna att få uppehållstillstånd ökade om han eller hon hade bott länge i Sverige. Det var således viktigt för invandrare att skaffa sig tillstånd att arbeta innan de begärde uppehållstillstånd – hur skulle de annars kunna stanna längre i Sverige överhuvudtaget?

Den som har haft bostad i landet mer än 2 år kan få ett bosättningsstillstånd [...]. Den som har bott 7 år i landet kan få svenskt medborgarskap genom beslut av Statens invandrarverk. Detta kallas för naturalisation.⁴¹

I en faktaruta förklarades vidare begreppen »avvisa«, »förpassa«, »utvisa« och »förvisa«, som alla betydde »sända ut ur landet« eller »tvinga lämna landet«, vilket gällde i särskilda fall, t.ex. om

någon saknade pass, uppehållstillstånd, missbrukade alkohol eller narkotika så att personen i fråga var beroende av samhällets stöd, eller slutligen om någon begått ett brott.⁴²

Andra områden som behandlades i kursboken var sådana som handlade om den svenska kulturen och sociala förhållanden, jobbet och facket, samboförhållanden och äktenskap, jämställdhetsideal för kvinnor, familj och barn samt social välfärd och innebörden i svensk demokrati. Den första uppmaningen i kapitlet »Flytta ihop eller gifta sig» var »Kyss inte grannens barn! Låt din fru själv bestämma om hon vill gå ut på stan ensam!». ⁴³ Denna uppmaning gick ut på att svenskar i själva verket var rädda för att visa känslor med kroppslig beröring och därför kunde de lätt misstolka invandrades kanske något hetare och öppnare känslouttryck. Däremot sades svenskar vara friare i sexuella relationer och det var naturligt att barn sprang nakna på stranden eller att man talade öppet om sex i skolan och bland vuxna. Invandrare fick också lära sig att sex före äktenskapet var fullt accepterat i Sverige, men när man väl hade gift sig ville de flesta svenskar ha trohet i äktenskapet.⁴⁴

Problem i kärleksförhållanden skildrades med scener ur Strindbergs *Fröken Julie*. Kvinnan av börd som inledde ett passionerat kärleksförhållande med husets betjänt kunde också ses som en parallell till kärlek mellan invandarmän och svenska kvinnor (det motsatta förhållandet har sällan uppmärksammats, och det lyftes inte heller fram i detta sammanhang).⁴⁵ Klassproblematiken i pjäsen fick således illustrera de problem som kunde uppstå i blandäktenskap, men även i ett helsvenskt parförhållande mellan t.ex. en norrlänning och en stockholmsflicka. I jämförelse med Strindbergs pjäs tonades själva klassrelationen ned helt och hållet i programmen.⁴⁶ I kursboken *Leva i Sverige* behandlades nämligen det svenska »klasslösa» samhället i ett särskilt kapitel med rubriken »Säg du». Detta kapitel gick i stort sett ut på att vi i det socialdemokratiska Sverige eftersträvade klasslöshet och likställighet mellan sociala grupper och mellan könen. Därför ansågs det viktigt att även invandrare skulle lära sig att

säga »du« till människor – oavsett klass och ålder.⁴⁷

I skildringen av kulturkollisioner mellan svenskar och invandrare ingick även den svenska jämställdhetsaspekten. Samlevnadsproblem mellan svenska kvinnor och män med främmande ursprung kunde nämligen uppstå genom att kvinnorna var vana att bestämma själva och att de inte behövde visa absolut lydnad gentemot männen i äktenskapet. Grundtonen till mångkulturella förbindelser var för övrigt mycket positiv i kursboken. Äktenskap mellan människor från skilda kulturer kunde ge färg och rikedom i livet, om bara båda parter respekterade varandra.⁴⁸ I bokens faktaruta skildrades de problem som kunde uppstå i blandäktenskap mellan en svensk kvinna och en invandrad man när kvinnan ville skiljas:

... [männen] kommer till informationsbyrån, därför att de inte kan förstå någonting av de värderingar, normer och lagar som har tagit allt ifrån dem. De är dåligt anpassade i Sverige. Deras hustrur har spelat en mycket viktig roll för deras kontakt med det svenska samhället. Nu tycker de att deras hustru har tagits ifrån dem och de ser att det går på samma sätt också med barnen. Männen har lärt sig att deras roll som pappa är mycket viktigare än kvinnornas roll som mamma. De känner hela sin existens hotad. De uppträder ofta som om de var sjuka både till kropp och själ.⁴⁹

Kursbokens ambitioner att visa på invandringens såväl positiva som negativa sidor men också att illustrera hur och var kulturkrockar kunde uppstå i relationerna mellan svenskar och invandrare kan emellanåt ge läsaren ett dubbeltydigt intryck, men samtidigt var nog avsikten att läsaren skulle känna igen sig i skilda situationer. Enligt kursboken skulle alltså invandrare passa sig för att kyssa små barn, samtidigt som det påstods att svenskarna hade en fri attityd till sexualitet och umgänge mellan könen. Jämställdhet mellan makar i ett äktenskap förespråkades, vilket innebar att mannen tog lika stort ansvar för barnen som

kvinnan, men vid en eventuell skilsmässa var det kvinnan som tog hand om barnen, och mannen var då inte längre jämställd. På samma sätt förespråkades klassutjämning mellan skilda sociala grupper liksom närmandet mellan skilda kulturer, men för att uppnå dessa mål krävdes att invandrare anpassade sig till svenska förhållanden. Man talade således om utjämning, jämlikhet och anpassning mellan könen och mellan skilda grupper, samtidigt som det svenska samhället förespråkade mångkultur och differentiering mellan kulturer och folk. Var detta den svenska välfärdsstatens dilemma som invandrarna skulle lära sig att förstå? Eller var det helt enkelt ett tappert försök att skildra eventuella kulturkollisioner? Under alla förhållanden kunde det kollektiva svenska samhället uppfattas som en balansakt för den enskilda individen, där ansvaret för att lösa detta dilemma låg på den enskilda människan. Boken visade på problemen men gav för övrigt inga svar.

Den svenska välfärdsstaten skildrades genomgående mycket positivt i kursboken, och den ljusa bilden av välfärden kontrasterades mot en betydligt mörkare historia av det gamla Fattig-sverige. Detta var ett typiskt tillvägagångssätt inom ramen för modernitetens historieförståelse, som i princip bygger på att man med »förnuftets seger lämnat det gamla bakom sig».⁵⁰ Det moderna och framsynta samhället lyftes kort och gott fram genom att kontrasteras mot det gamla och eländiga. Välfärdssamhället hörde med andra ord till den ljusa framtiden, enligt kurslitteraturen.

Sammantaget skulle invandrarna lära sig att svensk välfärd gällde lika för alla, oavsett klass, kön eller ras. Man fick också lära sig att kvinnor som väntade barn erhöll fri hälsovård och billig tandvård, och att alla barn kontrollerades gratis av läkare. Daghem var ett ställe där vuxna tog hand om andras barn och lek-skolan kunde ge invandrarbarnen en god start i Sverige.⁵¹ I boken förklarades också skillnaderna mellan en auktoritär och en fri barnuppfostran, där den fria uppfostran förordades och beskrevs som något positivt för barnens egen utveckling. Barnen skulle

öppet visa sina känslor, både olust och vrede, barnen skulle även tillåtas kritisera vuxna.⁵² Återigen var här budskapet till invandrarna motsägelselfullt. Det »typiskt svenska« sades ju kännetecknas av de känslomässigt återhållsamma svenskarna som samtidigt skulle lära sina barn en fri uppfostran medan invandrarna uppmanades att behärska sina känslor tillsammans med svenska barn, d.v.s. inte kyssa dem! Det var nämligen vad svenskarna föreställde sig om invandrades beteenden gentemot barn, och detta betraktades öppet som osvenskt och »fel«. Invandrarna skulle i stället lära sig att förstå den fria svenska uppfostringspedagogiken som i praktiken osynliggjorde föräldrarnas roll i barnens uppfostran för att barnen skulle få utvecklas fritt till nya individer.

Till övriga välfärdsfrågor som lyftes fram i kursboken *Leva i Sverige* hörde den fria sjukvården, ATP, facket arbetslöshetsförsäkring och samhällets allmänna socialförsäkringar, t.ex. till grupper i samhället med för små inkomster eller med för stora utgifter, samt barnfamiljer och pensionärer. I en särskild faktaruta redogjordes för vilka ekonomiska bidrag invånare i Stockholm hade rätt till. Denna rätt till socialhjälp beräknades i kronor per månad i form av en klart fastställd lägsta levnadsstandard.⁵³ Invandrare, såväl barn som ungdomar och vuxna, kunde med andra ord snabbt lära sig att räkna ut hur många kronor de kunde få i socialbidrag från kommunen, genom att delta i kursen.

De centrala frågor som man ville diskutera i kursen »Leva i Sverige« handlade främst om de sociala rättigheterna i Sverige som också var kännetecknande för den svenska välfärdsmodellen. Den allmänna uppfattningen var att det var viktigt att människor från främmande kulturer, där familjebanden ofta var mycket starkare än i Sverige, skulle bli medvetna om att den svenska staten tog på sig en stor del av familjens uppgifter, för att garantera den enskilda människans autonomi. Man informerade således om statens ansvar i fråga om vårduppgifter som tidigare skötts av familjen, vidare om staten som garant för individens ekonomiska oberoende, t.ex. genom en aktiv arbetsmarknadspo-

litik och skilda socialförsäkringar. Individens frigörelse och autonomi skulle garanteras av staten i den svenska modellen och för invandrare som kanske kom från diktaturer eller fattiga länder var det viktigt att få veta att dessa sociala rättigheter även gällde dem. De sociala rättigheterna kunde förvisso innebära en stor kulturell omställning för många invandrargrupper, men de utgör ett ganska typiskt exempel på den svenska välviljan som i det verkliga livet kunde skapa problem för enskilda människor från främmande kulturer. Svenskarna ville ju bara väl och ansvaret för denna ibland något komplicerade balansakt lades främst på invandrarna själva. Den svenska välviljan var till för att frigöra individer och kunde därför knappast anses kunna skada människor med andra vanor och traditioner, enligt det allmänna budskapet i radio- och tv-kursen »Leva i Sverige».⁵⁴

Studiehandledningarna för gymnasieskolan och grundskolans högstadium innehöll arbetsuppgifter till varje kapitel i kursboken. Invandrarna och övriga elever skulle efter kursens slut ha lärt sig t.ex. skillnaden mellan arbetstillstånd och uppehållstillstånd, kunna förklara skillnaderna mellan auktoritär och fri barnuppfostran samt ha diskuterat åga i barnuppfostran. Vidare skulle eleverna kunna redogöra för invandrarverkets verksamhet och »på svarta tavlan» kunna förklara vilken betydelse invandrarna hade för Sverige. I anslutning till kapitlen om familj och barn skulle eleverna redogöra för begreppet likställighet inom äktenskapet på tre punkter: relationen mellan makarna, relationen till barnen och i förhållande till familjens ekonomi. Dessutom skulle gymnasieeleverna kunna redogöra för de juridiska skillnaderna i att leva tillsammans som gifta eller som sambor samt genom räkneexempel kunna beräkna hur stort det potentiella socialbidraget kunde bli.⁵⁵

Studiehandledningarna innehöll även pressklipp och citat om kulturkollisioner, problem som mötte både invandrare och svenskar t.ex. på socialkontoret och på arbetsplatsen. I dessa »klipp» från den svenska pressen framställdes inte den svenska välfärdsstaten och den svenska jämställdheten i samma positiva

dager som i kursboken. Därigenom gavs en mer problematiserad bild som underlag för diskussioner i klassrummen och i studiecirklarna. Såväl kursboken som studiehandledningarna till »Leva i Sverige« framstår därför som mycket avancerade och kvalificerade. De gav invandrarna grundliga kunskaper i svensk sociallagstiftning samt en god inblick i svenskt samhälls- och kulturliv.

Tv-programmen »Leva i Sverige« handlade om två människor som var nyinflyttade i Mellansverige. Det var Mile från Jugoslavien och Olle från Norrland, som efter flytten till Södertälje bodde i samma barack. Mile, som var flykting av politiska skäl, sökte arbete i Sverige. Olle var en tidigare skogsarbetare som hade tvingats lämna sin glesbygd i Norrbotten på grund av arbetslöshet. Varje programavsnitt hade en rubrik som belyste ett viktigt problem, t.ex. hur man sökte jobb och hur det var på jobbet, hur man fick bostad och hur svenskar levde. Berättelserna var dramatiserade och anpassade efter kursboken i syfte att stimulera intresset och ge underlag för fortsatta diskussioner. Därför visades inte heller någon problemfri bild av tillvaron i Sverige.⁵⁶

I det första programavsnittet träffas Mile och Olle då de söker arbete på fabriken i Södertälje. De får möta en tjänsteman på personalavdelningen, en fackföreningsföreträdare och en sjuksköterska samt en läkare. Mile och Olle får dessutom tillfällig bostad i en barack intill fabriken. Det Mile kommer ihåg från sin första dag på arbetsplatsen är den söta svenska sjuksköterskan Eva, medan Olle överhuvudtaget inte har noterat att de träffat någon flicka. Men Olle är gift med Gerda, som har stannat kvar i Norrbotten. Olle visar ett fotografi på Gerda och Mile konstaterar att hon är snygg, »hon duger«, enligt Olle. Han berättar för Mile att han har haft flera förhållanden innan han gifte sig med henne. Mile introduceras därmed redan i första avsnittet i den fria kärleken och sexualiteten i Sverige. I baracken möter Olle och Mile några trötta och stökiga arbetare, som har gått av sitt pass för dagen. De klagar på invandrare och på arbetsgivaren som lovar bostad och bättre förhållanden, men som inte håller vad han lovat.⁵⁷

Arbetsuppgifterna till detta avsnitt gick ut på att bl.a. diskutera varför invandrare kom till Sverige för att söka arbete, och om invandrare var välkomna hit. Här skulle man beakta fackliga och politiska krav samt arbetsmarknadens behov av utbildad och utbildad arbetskraft. Invandrarna sades i programmet få de sämst betalda och minst kvalificerade jobben.

I nästa programavsnitt, »Ett bra land att jobba i?«, skulle man lära sig svensk solidaritet och rättvisa. Avsnittet inleds med »korridorsnack« mellan några arbetare och en fackföreningsrepresentant, Erik. Mile förstår nämligen inte varför han får så lite i lönekuvertet när grundlönen är så mycket högre än vad som betalas ut. Varför ska Mile betala skatt när han inte får del av alla förmåner, han som bor i barack och inte lever efter svensk standard? Mile tycker alltså att det är fel att han ska betala för andras höga levnadsstandard med sin lön, men Erik uppmanar Mile att gå med i facket. Inte heller detta förstår Mile, eftersom det är frivilligt att gå med och varför ska då Mile tvingas att betala även till facket, undrar han. Olle, som är kommunist sedan ungdomen, och Erik insisterar på att man måste vara med i facket, »det är säkrast« så. »Vad tror du att du skulle få i lönekuvertet, om dom där uppe fick bestämma som dom själva ville? En och en är vi inte värda mer än kläderna vi har på oss. Och då skulle vi bo i baracker allihop«, säger Erik och Mile svarar: »Ja, men jag bor ju i barack.« Mile möter fler missnöjda invandrare på arbetsplatsen som klagar på svenskar och svenska förhållanden.⁵⁸ Programmet avslutas med en helkväll på tivoli där Mile, Olle och Eva roar sig, ända tills de möter de två griniga svenska arbetarna från samma barack, som tar sig en sup och muckar gräl med Mile. De svenska arbetarna retar sig på Mile som har »raggat upp« en svensk tjej. Bråket med de fulla arbetarna fortsätter i baracken och nästa dag anklagas Mile av personalchefen för att ha ställt till bråk och oreda.⁵⁹ Svenska fördomar om invandrare som kommer till Sverige och »tar våra flickor« får i detta programavsnitt en dramatisk belysning.

Eva och Mile blir så småningom ett par och Eva blir ofrivilligt

gravid. Eva vill ha abort, men det vill inte Mile och de diskuterar framtid och äktenskap. Aborter är inte fria i Sverige vid den här tiden, men det framstår som om detta inte är något problem. Eva vill bestämma själv över sitt liv medan Mile tycker det är märkligt att hon inte ens tar hänsyn till att han är med i leken, särskilt som hon väntar barn med honom. När Mile ska presenteras för Evas pappa klär han upp sig i kostym och Eva förundras över detta. Evas pappa är ju en gammal pensionerad arbetare och socialdemokrat som har hemhjälp – ett begrepp som Eva måste förklara för Mile. Även besöket hos fadern speglar en kulturkollision. Eva har inte alls tänkt sig att gifta sig med Mile för att hon väntar barn, däremot kan hon tänka sig att flytta ihop med honom. Mile förstår ingenting, och han som har klätt upp sig för att anhölla om Evas hand. Det framgår nu att Mile är katolik men Eva förstår inte ens om han är religiös eller ateist. Är det »synd« att bara bo ihop utan att gifta sig eller måste de gifta sig, blir då frågan i programmet. Det hela slutar med att de singlar slant för att få svar på vilket alternativ Eva och Mile ska välja.⁶⁰ Frågor att diskutera till detta avsnitt handlade framför allt om »synden« och om kyrkan, och den något svårbegripliga frågan om alla som gifte sig i kyrkan verkligen var religiösa.

Den svenska kvinnofrigörelsen är ett problem för Mile, den jugoslaviske invandraren, som dessutom är katolik. Eva, som är hans käresta, tar ingen större hänsyn till hans kultur eller ens till hans person eller hans känslor för henne. Hon går ut på kvällarna och kommer sent hem, medan han sitter hemma och oroar sig. Eva vill inte heller berätta för honom vad hon gör på kvällarna. I ett av programavsnitten framställs kvinnofrigörelsen som ren egoism och en provokation i stället för jämställdhet och det är lätt för tittarna att fatta sympatier för Mile. Vid ett tillfälle när Eva kommer hem efter klockan ett på natten och Mile fortfarande väntar på henne, utspinner sig följande samtal:

Mile: Var har du varit?

Eva: Vad är det med dig?

Mile: Berätta genast var du har varit.

Eva: Var inte dum. Jag berättar väl om jag vill.

Mile: Om du inte säger var du har varit så slår jag dig.

Eva: Försök det då.

Mile: Du ska säga vart du går.

Eva: Jaså, är det så du vill ha det.

(Mile rafsar ner några plagg i en väska och går.)

Eva: Vart ska du?

Mile: Jag klarar inte det här längre!⁶¹

Mile försvinner och träffar på en uteliggare och får för första gången kännedom om att även svenskar kan ha sociala problem i Sverige. Några programavsnitt senare har Mile och Eva försonats och Eva avslöjar att hon hade varit hemma hos sin döende far, men att hon inte ville berätta detta för Mile, eftersom han varit så arg just då. Evas pappa dör på första maj, men timmarna innan hinner han uppmana sin dotter och hennes jugoslaviske fästman att gå ut och demonstrera. Att Mile har lämnat det kommunistiska Jugoslavien av politiska skäl är uppenbarligen inget hinder för att delta i de fredliga svenska demonstrationerna på första maj. De politiska konflikterna uppkommer i andra situationer då Mile och Olle diskuterar den gemensamma arbetsituationen och fackliga frågor.

Programserien innehöll för övrigt alla slags ingredienser av konflikter, tragedier, kärlek, sorg, politik, arbetslöshet och sociala problem och samtliga inslag lades väl tillrätta, med förklaringar om hur det svenska samhället och den svenska lagstiftningen fungerade i dessa skilda situationer. Till skillnad från programserien »Svenskarna och deras invandrare« som sändes i radio 1967, saknade tv-serien »Leva i Sverige« skämtsamma inslag, även om vissa scener kunde vara ganska komiska.⁶² Den var snarare uppbyggd på en dramatik som var tänkt att fånga tittarnas uppmärksamhet och nyfikenhet och detta lyckades man förhållandevis väl med.⁶³

TRU-kommittén summerade programserien i sin utredning

1975, där man konstaterade att den största effekten av »Leva i Sverige-projektet« »torde ha åstadkommits genom TV-programmen, som visserligen sänts endast under hösten 1971, men då tre gånger per vecka, varav en gång med textning på finska och en gång med svensk textning avsedd att underlätta för såväl invandrare som hörselskadade att följa med i handlingen«. ⁶⁴ Kommittén konstaterade också att tv-programmen hade setts av ca 565 000 tittare per vecka. Radioserien hade bakats ihop med invandrarnas eget önskeprogram »Det vill jag höra« för att på så sätt fånga upp så många invandrarlyssnare som möjligt. Kursboken hade 1974 sålts i ca 15 000 exemplar varav 2 000 var den finskspråkiga versionen. Deltagandet i studiecirklar för »Leva i Sverige« hade startat med 1 667 deltagare budgetåret 1971/72 men ökade vartefter under de följande åren. 1973/74 räknade man nära 6 000 deltagare. ⁶⁵ Man kan sammanfattande säga att dessa resultat var mycket goda, framför allt med tanke på den kritik som kommit från LO och med tanke på att redaktionen valde att inte släta över de konflikter som invandrare kunde möta i Sverige.

Sammanfattning

Programserierna »Svenskarna och deras invandrare« och »Leva i Sverige« var samhällsprogram som vände sig till både invandrare och svenskar. De var innehållsmässigt uppbyggda på liknande sätt, d.v.s. syftet var att informera om arbete, bostad, sociala förhållanden, myndigheter och organisationer. Radioserien »Svenskarna och deras invandrare« sändes 1967 och den bild av relationen mellan svenskar och invandrare som återgavs i programmen präglades av expertutlåtanden. Det var experterna som stod för den »rätta« föreställningen om invandrare, medan den enskilde svensken fick representera fördomarna. Samhällets röst i detta sammanhang var, på ett mycket uttalat sätt, de offentliga representanterna i olika sakfrågor samt politiker och fackför-

eningsfolk. Utifrån detta ovanifrånperspektiv gjordes den enskilda människan till boven, som inte förstod samhällets nytta av invandrare. De kollektiva intressena betonades framför enskilda människors behov och missnöje. Svenskarna skulle omskolas från sina gamla traditionella värderingar om en homogen nationell kultur till att bli mångkulturella och multietniska. Invandrarna framställdes som goda samhällsmedlemmar som strävade efter samma mål som svenskarna. De konflikter som lyftes fram i programmen förklarades som enstaka individuella företeelser som saknade förankring i samhället i stort och man var mån om att inte peka ut någon särskild folkgrupp som sämre eller bättre. Programledarna var noga med att inte generalisera och »dra alla över en kam« och därigenom fick »experterna« ett stort utrymme i serien.

När programserien »Leva i Sverige« sändes fyra år senare, d.v.s. 1971, fick tidsandan av frigörelse och revolt betydligt större utrymme. Experternas uttalanden hade bytts ut mot sociallagstiftningens normer om hjälp och bidrag till enskilda människor. Både kurslitteraturen och tv-serien visade att individen hade rätt att ställa krav på samhället och tyngdpunkten hade förskjutits från individens skyldigheter till individens sociala rättigheter, d.v.s. samhällets skyldigheter gentemot individerna. Sexliberalismen och kvinnofrigörelsen vält gamla värderingar över ända och t.ex. abortlagstiftningens praxis skildrades i positiva ordalag – lagen var under omarbetning vid den tiden.

Programserien behandlade på ett mycket tydligt sätt individens möjligheter och rättigheter i samhället och ovanifrånperspektivet hade bytts ut mot ett underifrånperspektiv. Men varför klagade då LO? Det mesta tyder på att kollektivets och samhällets intresse, som ju LO representerade, främst lyftes fram i samband med konflikter: de svenska arbetarna söp och slogs, och när det blev aktuellt med nedskärningar på arbetsplatsen kom invandrarna i kläm, det lokala facket kunde inget göra för invandrarna, och LO deklarerade att invandringen måste stoppas. Fackföreningsrörelsen fick också representera det »typiskt« intoleranta

hos vissa grupper svenskar, d.v.s. de som inte förstod hur invandrare kunde lämna sina socialistiska hemländer; de som var för internationell solidaritet men mot invandring; de som kämpade för frigörelse och mot klassamhället men som hade svårt att acceptera mångkultur och främmande grupper.

Mera och flera program för invandrare!

TRU-program

Inom TRU-kommittén diskuterades, utöver språkprogrammen, andra program för invandrare knappast alls de första åren. Man kan verkligen tala om en mycket blygsam början 1968 då TRU föreslog en kurs i »U-landskunskap« med titeln »Din värld i förvandling«. Kursen skulle ge information om u-länder, men syftade även till att »belysa en del relationer mellan i-länder (särskilt Sverige) och u-länder«.¹ Detta initiativ följde strikt skolans läroplaner och statliga utredningar i ämnet. För övrigt var det planerade programutbudet mycket magert beträffande invandrargrupper utanför den finskspråkiga gruppen. TRU:s produktion för invandrare bestod till största delen av språkprogram. I det bevarade arkivet efter TRU-kommittén finns inte många spår av programverksamheten. Därför är det svårt att avgöra om TRU producerade några övriga program för invandrare.² TRU underströk dock behoven av insatser för invandrare och man producerade också en del serier för ungdomsskolan. Serien »Svenska förstås« var en kurs i svenska för invandrare, företrädesvis för elever i årskurserna 2–6. Kursen syftade till att ge eleverna ett basförråd av svenska ord, som tränades in med hjälp av ljudband, bildkort och blädderblock. För barn i lågstadiet producerades en serie om »Tobak, alkohol, narkotika« på finska, serbokroatiska, grekiska och turkiska.³ I TRU:s produktion ingick även serien »Sniffare« för årskurserna 4–6 på arabiska, polska, italienska, turkiska, serbokroatiska och grekiska.⁴

Bland övriga invandrarprogram som producerades före 1978,

d.v.s. före Utbildningsradions tillkomst, finns en tv-serie med tre program om »Invandrarlandet Sverige».⁵ Det första programmet i serien, »Vem bor i Fittja?«, var ett porträtt av en invandrartät stockholmsförort där rotlösheten bland människorna var påtaglig. I den andra delen skildrades tre familjer i Fittja: en svensk-dansk familj, en turkisk familj och en finsk zigenarfamilj och deras skilda kulturella bakgrunder. Det sista programmet i serien kallades »Från Finland till Fagersta«. I detta program ställdes frågan varför så många unga utbildade människor lämnade Finland för att arbeta i Sverige. Att detta var en lyckad programsatsning framgår av att serien sändes i flera omgångar ända fram till 1989.⁶

Ett annat lyckosamt projekt tycks även tv-programmet »Tomislavs bröllop« ha varit, då det återkom i programkatalogen 14 år i rad, från 1977 till 1990. Programmet handlade om vardag och fest hos en jugoslavisk zigenarfamilj i Sverige. De zigeniska traditionerna skildrades på ett genomgående positivt sätt. Tomislav var en ung zigenisk man som skulle gifta sig med den unga zigenerskan Danka. Deras bröllop firades med musik och mat i överflöd. Efter bröllopet flyttade paret hem till Tomislavs mor Ilka, som var äldst och familjens överhuvud. De starka familjebanden utgjorde familjens sociala trygghet. Tomislav skulle ta hand om modern när hon blev gammal, men ännu hade Ilka tillräckligt med krafter att både ordna bröllop och vara dagmamman åt barnbarnen.⁷ Det zigeniska »annorlundaskapet« skilde sig från svenskarnas familjetraditioner och sociala trygghet men lyftes fram som något exotiskt och spännande för svenskar att ta del av. »Invandrarlandet Sverige« och »Tomislavs bröllop« vände sig i första hand till en svensk publik i syfte att lära svenskar mer om främmande kulturer för att därigenom öka toleransen och eventuellt minska motsättningarna mellan skilda folkgrupper och svenskar.

Invandrarutredningen 1974 hade konstaterat att invandrarnas situation i Sverige var eftersatt. Detta gällde även invandrarnas situation på utbildningssidan, menade skolöverstyrelsen. Beho-

vet av särskilt anpassade läromedel för olika invandrargrupper aktualiserades i SÖ:s kontakter med Sveriges Radio och TRU. Bristen på läromedel för invandrabarnen ledde exempelvis till att de ibland inte kunde känna igen sitt eget hemland i de skolfilmer som fanns tillgängliga för svenskt skolbruk.⁸ Invandrabarnen ville helt enkelt inte se sin hemmiljö återgiven i en »föråldrad och orättvis skepnad«, enligt TRU-kommitténs betänkande 1975.⁹ Det var viktigt att visa en rättvis bild av förhållandena i invandrabarnens hemländer – inte minst för invandrabarnens relationer till svenska barn – men det hade också stor betydelse för vilken uppfattning de svenska barnen skulle få om förhållanden i andra länder, resonerade TRU-kommittén. Man summerade att stora insatser behövdes i invandrarundervisningen beträffande elevmaterial och informationsmaterial, framför allt för invandrabarnen i skolåldern och deras föräldrar.¹⁰

I fråga om vuxenutbildning för invandrare producerades största delen av SR/Vux, där t.ex. »Leva i Sverige« och »Svenska för er i industrin« var de mest omfattande kurserna. TRU menade att det var möjligt att tillgodose invandrarnas behov av vuxenutbildningskurser genom språkligt anpassade versioner av TRU-produktionen. Man pekade på ett exempel, en serie om »Arbetsmarknadskunskap« som även sändes i en finskspråkig version. TRU-kommittén noterade en rad problem som var förknippade med vuxenutbildning för invandrare. Framför allt gällde det invandrarnas isolering i det svenska samhället, och då särskilt de hemarbetande invandrarkvinnorna. TRU ansåg att dessa kategorier krävde särskilda insatser av uppsökande verksamhet och stimulansåtgärder. Här hade radio och tv en viktig funktion att fylla, t.ex. genom att sända program på invandrargruppens hemspråk för att informera om de vuxenutbildningsinsatser som stod till buds för dem.¹¹

Nya problem följde på 1970-talets sociala invandring och flyktinginvandring från utomeuropeiska länder, vilken skilde sig från 1960-talets arbetskraftsinvandring som var strängt reglerad och kontrollerad av svenska myndigheter. Med 1970-talet följde

även ett förändrat synsätt på samhället som avspeglades i utbildningsprogrammen. Samhällsbilden problematiserades och genom att peka på invandrarnas situation i Sverige synliggjordes en ny form av samhällskritik: Vad var det för välfärdssamhälle vi hade skapat? Inbegrep det alla samhällsmedlemmar? Invandrarnas egen syn på Sverige och svenskarna uppmärksammades och diskuterades i programplaneringen.

I en intern diskussion 1977 tog TRU upp frågan om vuxenutbildning för invandrare. Man konstaterade då att det naturligtvis var viktigt att invandrare lärde sig att tala svenska, men viktigast var nog ändå att lära de invandrargrupper som var analfabeter att lära sig att skriva och läsa på det egna hemspråket.¹² Invandrarnas hållning till Sverige och svensk kultur beskrevs av TRU-medarbetarna längs en skala av att »reda sig«, »anpassa sig« och »integreras«. Vuxenutbildningen kunde medverka i de första stegen bl.a. genom att ge grundfärdigheter i språk och matematik samt genom diskussioner på alla nivåer som handlade om relationen »vi« och »de andra«, vilket innebar att programmen måste vända sig till både invandrare och svenskar.¹³ Men mot bakgrund av den nya hemspråksreformen som trädde i kraft den 1 juli 1977, samt lagen om arbetsgivares skyldighet att ge invandrare möjlighet till 240 timmars svenskundervisning på arbetstid, ter sig TRU:s satsningar på språk- och hemspråksutbildning samt grundutbildning av hemspråkslärare som helt naturliga.¹⁴ Jag har inte heller i min undersökning av TRU:s verksamhet funnit några övriga radio- eller tv-serier än de ovan redovisade, som tog upp invandrarnas situation i Sverige eller innehöll samhällsinformation, liknande den invandrarverket efterlyste och som SR/Vux producerade.

UR-program

Grundtanken i all utbildning borde vara att invandringen, invandrarna och de nya minoriteterna är *delar av* vårt sam-

hälle, av vår historia och av vår framtid. Alltså inte en bubbla någonstans i utkanten av organisationsplanen eller ett extra kapitel som man kastar dit på slutet av läroplanen (och som läraren kan hoppa över om tiden blir för knapp före sommarlovet).¹⁵

Citatet ovan är hämtat från Statens invandrarverk som i en skrivelse till Utbildningsradion kritiserade programföretaget för att behandla invandrarfrågorna som »en bubbla vid sidan av«. Den kritik byggde på invandrarverkets intryck av UR:s katalog för studieorganisatörer hösten 1978/79.¹⁶ Förutom programmen »Invandrarlandet Sverige« och »Tomislavs bröllop« nämndes inte invandringen överhuvudtaget, menade verkets informationsansvarige.¹⁷ I programutbudet fanns flera inslag som även skulle kunna kompletteras med invandringsfrågor. Här nämndes t.ex. programmet »Arbetare i alla länder ...«, som var en programserie om facklig solidaritet där det talades om att kapital flyttades över gränserna, men utan att ett ord sades om att också människor flyttats och flyttade. På samma sätt skulle serien »Familjescener« och programmet »Livet, döden, sorgen« kunnat kompletteras med invandrares aspekter, enligt skrivelsen.¹⁸

Även internt inom Utbildningsradion var man självkritisk. Samarbetet med skolöverstyrelsens försöksverksamhet »Metodutveckling för anpassning av material för invandrare« (MAMI-projektet) hade i det närmaste misslyckats.¹⁹ I detta samarbete hade Utbildningsradion åtagit sig att framställa ett försöksmaterial genom att bearbeta två redan producerade tv-program. Uppgiften gick ut på att göra en språklig bearbetning så att de även kunde användas i grekisk- och spansktalande grupper.²⁰ För UR-redaktionen skulle detta projekt ge en del nya kunskaper, t.ex. om vilka resurser som krävdes vid produktion av invandramaterial (översättare, tolkar, specialister, utrustning m.m.). Men detta »till synes rutinmässiga förfarande«, visade sig för Utbildningsradions del vara »i det närmaste omöjligt att genomföra«.²¹ I en rapport från projektet konstaterades att man helt saknade

service på resurssidan och att rutiner inte funnits eller fungerade samt att avtalen inte var sluttolkade. »Vi har tydligen givit oss in på en verksamhet som inte rymms inom vårt planeringssystem. Den bör i så fall snarast införlivas med våra ordinarie rutiner.«²² I rapporten sammanfattades problemen, som framför allt hade språklig grund, enligt följande: man kunde inte utnyttja Sveriges Radios översättare och »inprickare« via ordinarie bokningar utan att behöva ta till »privata närmanden« och »utförsök«; det var nästan omöjligt att få någon att ställa upp och man måste på egen hand »ragga« varje medarbetare (översättare, utskrivare, fotograf, speaker etc); det var svårt att ge medarbetarna instruktioner eftersom ingen inom företaget visste hur jobbet skulle gå till eller vilka resurser som behövdes för programmen; det fanns dessutom inga hjälpmedel att erbjuda medarbetarna, »inte så lite som en bandspelare att låna ut, ett rum där de kan spela upp ett program« o.s.v.; även ansvarsfrågan var oklar: Vem bar det slutgiltiga ansvaret för ett program som översatts till ett språk som den ursprungliga producenten inte behärskade. Vem granskade materialet? o.s.v.²³ Den sammantagna kritiken var hård och det fanns inte ett uns av den optimism som man för övrigt inom företaget försökte visa i den nya, av Utbildningsradion skapade, profilen och policyn.

Nya tag togs 1979 inom invandrarområdet. Det skulle vara slut på läsandet av rapporter, utredningar och analyser som redovisade invandrarnas behov och »nödvändigheten av att ge det ena företräde framför det andra«.²⁴ Detta hade bara haft en förlamande inverkan på UR och nu var det viktigt att börja i någon ny ända, framgick det av en intern promemoria från Utbildningsradion. Det stod klart, enligt direktiven, att invandrare skulle prioriteras och kvinnor och barn var de mest eftersatta grupperna inom invandrarkategorin, konstaterade en medarbetare på Utbildningsradion.²⁵ Undersökningar hade också visat att information om svensk arbetsmarknad och svenskt arbetsliv var av särskilt intresse inom vuxensektorn. För barnen fanns tv/diabeldsserien »Mitt språk gör att jag växer« som behandlade hem-

språkets betydelse för barnens utveckling. Programmet var baserat på stillbilder och intervjuer med språkforskare, hemspråkslärare och föräldrar.²⁶

Under våren 1979 inleddes en ny försöksverksamhet med en radioserie om 4 program för invandrarkvinnor och deras inträde på den svenska arbetsmarknaden. Programmen gjordes i samråd med AMU-personal och invandrarrepresentanter.²⁷ Syftet var att ge en basinformation om den svenska arbetsmarknaden och svenskt arbetsliv med hänsyn tagen till invandrarkvinnornas tidigare erfarenheter från hemlandet och annan arbetsmiljö eller utbildning. Till att börja med skulle programmen produceras endast på två språk på grund av bristande resurser och utifrån krav på viss hanterlighet i försöket. Men UR:s medarbetare betonade att programmen skulle få ett begränsat värde om företaget inte fick tillräckliga resurser för ändamålet.²⁸ Att Utbildningsradions ekonomi var kärv, eller åtminstone otillräcklig för produktion av invandrarprogram, framgår av den diskussion som fördes i riksdagen 1979 (se kapitel 3).

Inom ramen för Utbildningsradions försöksverksamhet gjordes den planerade serien »Invandrarkvinnor – Liv och arbete i Sverige». Programmen sändes första gången i maj 1979 och varje program gick i repris två gånger. Målgruppen var grekiska och latinamerikanska kvinnor, och programmen sändes på grekiska och spanska – d.v.s. två program på vardera språket. Programserien belyste invandrarkvinnornas situation i Sverige och deras förändrade sociala förhållanden samt deras förväntningar och utbildning o.s.v. Genom intervjuer med invandrarkvinnor ville man visa vilka möjligheter som fanns, samtidigt som man ville stimulera kvinnorna till egna initiativ samt till förändring och utveckling.²⁹ De grekiskspråkiga programmen hade producerats av Nikos Markovits, som var anställd producent på Utbildningsradion, och de spanskspråkiga programmen hade producerats av frilansproducenten Josefina Lemos.³⁰ I en sammanfattning av programserien konstaterade Margareta Hellström att det fanns en viss skillnad mellan de spanska och grekiska programmen

beroende på att kvinnorna som intervjuades hade skilda bakgrunder och utbildning. I de grekiska programmen intervjuades fem kvinnor om sina erfarenheter från Sverige. Här kom allehanda problem upp, t.ex. svårigheter med barnpassning, oregelbundna arbetstider, avsaknad av yrkesutbildning, hotande arbetslöshet, det ökande tempot i produktionen, isoleringen i hemmet och på arbetsplatsen. Kvinnorna poängterade att det var mannens situation som prioriterades först i samhället, därefter kvinnans.³¹ En av de grekiska kvinnorna menade att det behövdes konkret information om rättigheter och möjligheter till yrkesutbildning så att en del av de diskuterade problemen kunde avhjälpas.

De spanska programmen hade en annorlunda uppläggning. Det första programmet inleddes med vissa fakta, t.ex. om hur många spanstalande invandrare som fanns i Sverige, om politiska flyktingar och om vad de hade för utbildning i sina hemländer. Därefter intervjuades tre spanstalande kvinnor, en från Uruguay, som i sitt hemland hade varit historielärare men som i Sverige arbetade som diskplockerska, och två chilenska kvinnor, varav den ena varit journalist i hemlandet. Dessa kvinnor framstod som självständiga och relativt nöjda med sin situation i Sverige. De talade visserligen om isoleringen i det nya landet, men barnen bidrog till att knyta nya kontakter. Diskplockerskan var också nöjd, eftersom hon inte tyckte att hårt arbete var så nedvärderat i Sverige som i Latinamerika. Kvinnorna uppskattade den svenska jämställdheten, och att kvinnor hade mer att säga till om, vilket i och för sig kunde leda till kris i det latinamerikanska äktenskapet, eftersom det var »svårt för en latinamerikansk man att ställas inför en sådan förändring«.³² De spanstalande kvinnorna var överens om att man först och främst måste lära sig det svenska språket. Det var en förutsättning för att de skulle kunna skaffa sig en egen uppfattning och finna praktiska lösningar på den egna situationen, menade en av dem. En annan av kvinnorna betonade vikten av att värna familjen och den egna kulturen.

I del två av den spanska serien intervjuades en man, en chilensk psykiater. Han hade studerat emotionella störningar och konflikter som kunde drabba många flyktingar, och han konstaterade att det tog ca två år för kvinnor med psykiska besvär innan de i sin nya situation kunde söka arbete. Först efter fem år skulle de akuta anpassningsproblemen försvinna. De psykiska störningar som vanligtvis drabbade flyktingkvinnor yttrade sig oftast i olustkänslor, frigiditet, apati, sömnstörningar m.m.³³ Programmet avslutades med information om vilka resurser samhället kunde erbjuda, bl.a. om psykosociala centra.

Radioserien »Invandrarkvinnor – Liv och arbete i Sverige« tog huvudsakligen upp problem som invandrarkvinnor mötte i Sverige. Det var alltså kvinnorna som utsågs till den svagaste parten och därför behövde mest stöd, vilket också den chilenske psykiatern bekräftade. Detta var ju också helt i linje med alla de utredningar och rapporter som man visserligen sade sig vara trött på inom Utbildningsradion, men som medarbetarna ändå tycktes följa. De problem som invandrarkvinnor kunde råka ut för i sina familjerelationer, genom att exempelvis ta till sig svenska värderingar och normer om jämlikhet, sexualitet o.s.v., berördes endast i förbifarten av en latinamerikansk kvinna. Jämlikhetsideal efter den egna kulturens normer och värderingar diskuterades inte alls. Det var i stället den moderna svenska jämlikheten och kvinnofrigörelsen som var idealet, som alla kvinnor borde följa. Att det svenska demokratiska och jämställda samhället kunde skapa kulturkollisioner var något man uppenbarligen inte ville beröra eller också överläts problemen åt invandrarna själva att lösa. Detta synsätt överensstämmer väl med svenskhetens »överhetsperspektiv«, d.v.s. det var »vi« som tog på oss uppgiften att hjälpa »de andra« till ett bättre liv efter svensk modell. Svensk jämlikhet gjordes därmed till ett »icke-problem« i det mångkulturella samhället.

I en rapport från försöksverksamheten 1979 konstaterade Nikos Markovits att produktionsarbetet skett i två skilda banor även om tidsbristen för programtillverkningen var gemensam,

vilket innebar att inga ordentliga förberedelser hade kunnat göras. Markovits menade också att det fanns problem med att använda frilansproducenter i arbetet. Ett problem som nämndes var språkfrågan: »En översättning av programmaterial i oredigerat skick innebar också en betydande arbetsinsats utan någon förbättring av resultatet.«³⁴ Att använda sig av frilansfolk i stället för att ha fasta medarbetare innebar att man fick ta större risker och att »säkerhetskänslan man känner att medarbetaren är fullt införstådd med reglerna för arbetet« gick förlorad, menade Markovits. Dessutom blev det en dyrbar och opraktisk »omväg« om man i arbetet tvingades att använda sig av översättningar. Han sammanfattade med att konstatera att det »i alla avseenden var [...] svårare att administrera programmen som gjordes på spanska och allt efterarbete med rubriker, annonser o.s.v. gick mycket trögt, bara av det faktum att den ansvarige inte fanns inom företaget«.³⁵ Trots samarbetssvårigheter och språksvårigheter sändes programserien i repris under flera år till och med 1985.

Det finns fler vittnesmål i arkivet om svårigheter att samarbeta med invandrare i fråga om programproduktion. Framför allt tycks det ha rört sig om språksvårigheter med dithörande ökade kostnader för textöversättningar och tolkar men också problem på grund av kulturella skillnader i synsätt på själva produktionsformerna. För att råda bot på diverse samarbetssvårigheter och för att minska skadorna av kulturkollisioner, kallades invandrarorganisationerna till diskussionsmöten och seminarier tillsammans med medarbetare på Utbildningsradion. Vid ett av dessa seminarier, på våren 1979, inventerades skilda problem i samarbetet.³⁶ Invandrarorganisationerna ansåg att svenskarna hade dåliga kunskaper om invandrare och invandrarnas situation i Sverige och de ville gärna vara med och informera svenskarna. Radio och tv hade en viktig roll i dessa sammanhang, men en talesman för den grekiska riksorganisationen påpekade att UR-producenterna inte skulle tro att de var experter på invandrarfrågor. En studierektor från ABF framhöll de svårigheter ABF hade att intressera medlemmarna för invandrarfrågor och han

begärde draghjälp från riksorganisationerna. Både den turkiske och den italienske talesmannen för respektive riksorganisationer tyckte att Utbildningsradion spelade en viktig roll för information till invandrare och de var beredda att bidra med sina erfarenheter. De ville delta aktivt i programmen och ta ett delansvar för produktionen, eftersom de ansåg sig ha dåliga erfarenheter av »experter« inom radio och tv.³⁷ De ansåg att samhällsredaktionerna alltför sällan kände till invandrarnas villkor och de ville inte att UR ensamt skulle bestämma villkoren. Italienaren reflekterade över invandrarnas situation i Sverige och ansåg att de hade betalat ett högt pris genom sina barns kulturlöshet och det var viktigt att invandrabarnen inte blev historielösa. »I Sverige tycker man ju att det är farligt med historia och barnen får inte lära sig något«, menade han.³⁸ En vanlig anledning till kulturkollisioner mellan intellektuella svenskar och invandrare tycks ofta ha utgått från den svenska modernismen, som hellre blickade framåt än bakåt och som gärna förnekade det historiska kulturarvet, medan invandrarna var måna om att bevara det egna kulturarvet och ofta även förstärka det genom att idyllisera sin egen historia.

Vid mötet mellan UR-producenterna och invandrarorganisationerna diskuterades även etermediernas ansvar för den bild som svenskarna fick av invandrare, och representanterna från riksorganisationerna var eniga om att journalister och medier ibland gav en negativ bild, genom att alltför ofta belysa problem som förknippades med invandrarna. Den grekiske representanten menade att det inte fanns något som var invandrankultur, »bara invandrarnas kulturer«. Det fanns inte heller några invandrarproblem – bara samhällsproblem – och jugoslaven fyllde i med att det »bakom svartskallarna finns också en hjärna, känslor. Dom är inte bara diskare«.³⁹ ABF-representanten föreslog ett nytt tvådagars seminarium där man kunde diskutera samarbetsfrågor och hur Utbildningsradion skulle informera om invandrare i sin programproduktion, men han fick endast en småsur kommentar tillbaka. Det var spanjoren som tog till orda: »En dag

tala om projekt. Vi väntar på den information som riksdagen beslöt 1975.«⁴⁰

Till skillnad från många svenskar var invandrarna väl medvetna om de rättigheter som tillskrevs dem i olika politiska beslut och de passade på att ställa krav när Utbildningsradion kallade dem till möte.

»Svea Kanal« och »Nyblandat«

Under hela 1980-talet sändes informations- och samhällsprogram för invandrare och svenskar. »Svea Kanal« och »Nyblandat« sändes i tv respektive radio, och den stora mängden programinslag i dessa serier gör att jag endast nämner några få av dem för att ge en inblick i vilken typ av information som förmedlades till invandrare. »Svea Kanal« var en tv-serie med aktuell samhällsinformation »på lätt svenska«. Tanken var att invandrare med elementära kunskaper i svenska skulle kunna följa programmen och samtidigt få tillfälle att träna sina språkfärdigheter. Programmen, som var 15 minuter långa, sändes första gången hösten 1983 och fortsatte sedan att sändas under hela 1980-talet. »Svea Kanal« innehöll reportage och samtal om aktuella samhällsfrågor, händelser och lagar som var bra för invandrare att känna till, som exempelvis den nya sjukvårdslagen och hur man skaffade sig en hemförsäkring. Vidare sändes inslag om skolan, omsorgen och arbetsmarknaden. »Svea Kanal« samarbetade med »Invandrar-tidningen På lätt svenska«, där man i artikelform kunde läsa om vad »Svea Kanal« tog upp i varje sändning.

Ur programkatalogen 1986 framgår att »Svea Kanal« t.ex. behandlade konflikter mellan invandrare och svenskar. Programmen tog bl.a. upp frågan om fördomar som att »invandrare utnyttjar samhällets service mer än svenskar«, att »invandrare är mer kriminella än svenskar« och slutligen att »invandrare tar jobben från svenskar«. Enligt en undersökning som invandrarverket hade gjort några år tidigare var dessa fördomar de vanli-

gast förekommande bland svenskar, men man avfärdade dem bl.a. med motsatta påståenden, som att invandrare inte kostade samhället mer pengar. Invandrarverket hävdade också att de flesta invandrare i själva verket aldrig kontaktade socialhjälp, samt att invandrare var lika hederliga eller ohederliga som alla andra.⁴¹ Ett annat ämne som var aktuellt i programserien 1986 handlade om »verkligheten« i så kallade blandäktenskap mellan svenskar och invandrare. Utgångspunkten var en undersökning om invandarmännens möte med de svenska sex- och samlevnadsvanorna. Detta tema tycks ha varit ständigt aktuellt och en av de vanligaste kulturkollisionerna i mötet mellan invandrare och svenskar, men märkligt nog behandlades sällan eller aldrig de problem som invandrankvinnorna kunde råka ut för då de själva anammade den svenska kvinnofrigörelsens ideal.

I andra program i »Svea Kanal« fick tittarna möta representanter från LO som diskuterade LO:s policy i invandrarfrågor. Variationen och bredden på programinslagen i »Svea Kanal« var stor. Några axplock ur »Svea Kanal« från åren 1988–1989 innehöll program om massmedia, den offentliga sektorn, invandrarfientlighet samt myter om svensken. Kommunalvalet 1988 fick ett eget program liksom den svenska industrin. Den svenska flyktning- och invandringspolitiken diskuterades 1989, liksom minoritetspolitiken i Jugoslavien. Detta mot bakgrund av att det i Sverige fanns en stor grupp invandrare från Jugoslavien, men också på grund av de etniska konflikter som blev allt synligare efter kommunismens fall. Andra inslag i »Svea Kanal« som kan nämnas är »Nedslag i den svenska historien«, »I Svenska hjärtans djup«, »Emigration och minoriteter«, »Nationalskalder«, »Det svenska landskapet« samt »Reportage från Chile«.⁴²

Motsvarande programserie i radion var »Nyblandat«, som startade sina sändningar samtidigt med »Svea Kanal« på hösten 1983. Programmen var 30 minuter långa och sändes varannan vecka. De innehöll många kulturinslag med olika människor från olika länder, t.ex. författare, filmare och musiker som flyttat till Sverige. Ambitionerna med programmen var att spegla 1980-

talets Sverige och man försökte, enligt UR:s egen programtidning, ge en »rättvisare bild« av den förankring som invandrare och deras kulturer ansågs ha i det svenska samhället. Exempel på programinslag i radioserien är reportage från en barnkoloni i Turkiet, musikprogram om »Tre instrument från tre olika länder«, reportage från förberedelserna inför det stora projektet »Latinamerika i Göteborg«, reportage från Finska folkhögskolan i Haparanda, »De nya biblioteken«, »Den makedoniska föreningen i Göteborg«, ett program om samer – »en minoritet som genom århundraden varit utsatt för ett ekonomiskt och kulturellt förtryck av det svenska samhället«, reportage från en Uruguayansk festival på Kulturhuset i Stockholm samt reportage från Haparanda som hade många invandrare »men ingen invandrarbyrå«.

En del politiska inslag slank även med i kulturutbudet. Här kan nämnas program om rösträttens historia, debatt om invandrarnas rätt att rösta, intervju med gruppen Växjöbor mot rasism, intervju med en av författarna till boken *Invandrare i tystnadsspiralen*, reportage i samband med invigningen av en serbisk-ortodox kyrka i Malmö, »Om flyktingars och invandrares lojalitet mot Olof Palme«, »Om invandrarpolitik i Malmö«. Radio- och tv-serierna »Svea kanal« och »Nyblandat« syftade huvudsakligen till att ge information om viktiga aktuella händelser i Sverige. De folkbildande inslagen handlade till större delen om skilda invandrarkulturer och deras möte med svenskarna, men återigen skildrades mötet mellan kulturerna snarare som ett problem än som berikande för alla parter.

»Klyftan«

Bakgrunden till radio- och tv-serien »Klyftan«, som handlade om rasmotsättningar, var händelserna i Södertälje en het augustinatt 1980, då ett gäng raggare slog sönder ett gatukök och tände eld på flera andra lokaler som tillhörde assyrier/syrianer. En av raggarna hade blivit utmotad från Freddy's gatukök i Södertälje då han

provocerade den assyriske ägaren genom att dricka egen med-havd starköl i lokalen. Raggaren ilsknade till och samlade ihop sina kamrater. Flera raggare möttes i sina bilar för att med påkar och »nyplanterade träd« ge sig på gatuköket, som slogs sönder helt. Ägaren till Freddy's var kvar i lokalen när detta hände och han angreps med tunga stenar. Raggarna for vidare för att tanka bensin i flaskor som de sedan hällde ut vid tre olika lokaler som ägdes av assyrier/syrianer och som brann ned till grunden. Utgångspunkterna för projektet var således de mycket våldsamma och dramatiska händelserna i Södertälje som även uppmärksammats av massmedierna 1980 och som Utbildningsradion, med programchefen Ingemar Petri och producenten Cecilia Bäcklander i spetsen, nu planerade att göra en programserie om.⁴³

Händelserna ledde vidare till åtal mot raggarna med rättegång och fängelse för en del av de inblandade. Vid rättegången sade sig raggarna inte minnas något från händelserna i augusti. Assyrier-na/syrianerna förhördes utan tolk, vilket ledde till en rad missförstånd som, enligt Cecilia Bäcklander på UR, fick både advokater och raggare att flina åt dem. Hon var också kritisk mot åklagaren och dennes åtalspunkter, som enbart handlade om skadegörelse och mordbrand, och inte om »hets mot folkgrupp«, vilket hade varit mer relevant i sammanhanget. Raggarna själva påstods ha uppfattat aktionen som ett sätt att lösa rasproblemen i Södertälje och de menade att de hade folkmajoritetens tysta stöd bakom sig.⁴⁴ Målet hade ju varit att få bort assyrierna/syrianerna från Södertälje, som raggarna ansåg vara »puckelryggiga pensionärer på 95 år som ligger det svenska samhället till last eller knarklangare som förstör svensk ungdom«.⁴⁵ För producenten Cecilia Bäcklander framstod bilden klart – det var raggarna som utgjorde det verkliga samhällshotet och myndigheterna som i detta fall inte beaktade rasproblematiken i åtalet. Raggarna ansågs vara

en extremt utlänningsfientlig grupp, men deras värderingar delas ofta av deras arbetskamrater och grannar. De anser sig själva påhejade av omgivningen i aktioner mot invandrare.⁴⁶

»Klyftan« var ett projekt som skulle bli en efterföljare till »Torget« som, enligt UR-medarbetarnas egen beskrivning, hade skildrat människor och levnadsvillkor kring »det vackra Mariatorget«. ⁴⁷ »Klyftan« skulle vara motsatsen och skildra ett gatukök

Raggarna hade ofta en föraktfull inställning till invandrare och andra minoriteter, vilket kunde skapa konflikter i samhället.

i amerikansk stil som ägdes av invandrare och låg vid en ödslig gatukorsning bland bilfirmor och industrier. Producenter för tv-serien »Klyftan« var tillsammans med Cecilia Bäcklander även Susanne Stenberg och Barbro Ljungström, producent för radio-serien var Björn Skoglund. UR-producenterna ville starta projektet mitt i händelsernas dramatiska centrum, för att därifrån analysera och beskriva vad som kunde hända i samhället och det konfliktfyllda mötet mellan invandrare och svenskar. Människor skulle göras medvetna om rasismen i Sverige, som enligt programmakarna hade blivit alltmer uttalad.⁴⁸ Målet var att försöka nå grupper som normalt inte tog till sig saklig information och där motviljan mot invandrare var som starkast. Men man ville även nå grupper i beslutspositioner, t.ex. inom myndigheter och företag, eftersom projektet hade för avsikt att rikta viss kritik mot dem: »Oundvikligen kommer projektet att innehålla kritik mot maktbavare som stänger ute eftersatta grupper såsom invandrare.«⁴⁹ Redan på planeringsstadiet hade alltså producenterna tagit ställning för invandrarna i Södertälje och mot raggarna, som de betraktade som främlingsfientliga och därmed farliga för samhället.

Utbildningsradion ville i programförslaget provocera sin publik till debatt eller att den åtminstone skulle ta ställning i invandrarfrågan. Men förslaget syftade även till att provocera myndigheterna, som enligt producenterna var alltför slappa mot främlingsfientligheten i samhället. »Rasism var ett tabu-ord på den tiden«, säger Cecilia Bäcklander idag, d.v.s. 20 år efter det att programplanerna tog sin början.⁵⁰ Detta är, enligt vad jag har kunnat finna, första gången som Utbildningsradion i ett invandrarprogram medvetet planerade att inta ett kritiskt förhållningssätt gentemot offentliga beslutsfattare. Den självständiga och mer samhällskritiska hållning som tv, enligt medieforskarna, sägs ha fått under 1960- och 1970-talen har för övrigt knappast märkts i Utbildningsradions utbud för invandrare under motsvarande period. »Klyftan« skulle därmed bli ett trendbrott i programutbudet.

I programplaneringen ingick produktion av tre 40–60 minuters filmer: »Hotet« var en film om assyrier/syrianer som själva skulle berätta om bakgrunden till invandringen och hur det var att bo i Södertälje. »Hämnden« skulle handla om raggarnas attack mot Freddy's gatukök och om deras främlingsfientlighet. Den tredje och sista filmen var tänkt att kallas »Hoppet«, en film om »vanliga människors« attityder mot invandrare.⁵¹ En annan ordningsföljd föreslogs också med följande dramatiska titlar: »Attacken«, »Försvaret« och »Offren«. Sändningarna planerades till våren 1982.⁵² Resultatet blev i stället sex radio- och sex tv-program. Så här framställde UR den färdiga programserien i ett reklamblad:

6 TV- och radioprogram om kontakt och kontaktlöshet mellan folkgrupper. Om hur intolerans och främlingshat kan leda till motsättningar. Klyftan-programmen låter oss se och lyssna till en verklighet vi sällan möter i radio och TV.

Programmen kommer att diskuteras på arbetsplatser, i hemmen, på väg till och från skolan och studiecirkeln.⁵³

Tv-serien »Klyftan« blev i färdigt skick möjligen något mindre dramatisk i utformningen än vad som planerats, även om man fortfarande ville provocera och skapa debatt. Producenterna utgick från antagandet om ökade motsättningar och ökad intolerans mellan folkgrupper i samhället i tider av tilltagande arbetslöshet och kärvare samhällsekonomi. »Vad hade vi att sätta emot denna utveckling«, frågade man sig på Utbildningsradion i samband med att tv-serien skulle sändas.⁵⁴

Ska vi låtsas att motsättningarna inte finns och på så sätt låta dem växa? Om man bara talar med sådana som tycker som en själv blir ens åsikter mer och mer låsta. Ingen säger ju emot. Eller ska vi börja tala med varandra och upptäcka att motsättningarna egentligen inte är så stora? Att orsaker-

na till dem är andra än vi trott? Kan vi på så sätt undvika händelser som liknar dem i Södertälje och bryta den kanske ännu värre vardagsfientligheten?⁵⁵

Utbildningsradion ville diskutera invandringen och dess orsaker utan att detta för den skull skulle »drabba« invandrare negativt. Men programmen »lämnar ingen oberörd«, framhöll man på UR. Det första tv-programmet i serien hette »Natten dom anföll Fredrys« och handlade om raggarnas attack mot gatuköket i Södertälje. Det inleddes med en bild på en full och flinande raggare med en ölflaska i handen. I programmet intervjuades raggarna om bråket och varför man hade gått till attack mot flera assyriska lokaler. Även polisen och åklagaren i målet intervjuades och likaså dåvarande vänsterpartisten Annika Åhnberg, som reagerade mycket hårt mot våldet mot invandrare. I ett kort programinslag mot slutet av programmet konstaterade en representant från Syrianska riksförbundet att det var fel att kategorisera bråket som en raskonflikt eller som ett speciellt »raggarbråk«. Man menade att detta i själva verket var ett allmänt samhällsproblem som inte bara handlade om motsättningar mellan enskilda grupper. Därmed intog denne invandrarrepresentant samma ståndpunkt som åklagaren i målet.

I det andra programavsnittet – »Resa å tjänstens vägnar« – diskuterades myndigheternas och beslutsfattarnas behov av att öka sina kunskaper om främmande kulturer. Denna problematik illustrerades med en resa till Syrien som invandrarbyråns chef i Södertälje, Liisa Fagerholm, hade gjort tillsammans med producenter. Resan gjordes på sommaren 1981, d.v.s. ett år efter rasbråken i Södertälje. *Länstidningen* (LT) i Södertälje uppmärksammade Fagerholms resa samma år med en intervju. Det framkom av tidningsintervjun att Liisa Fagerholm, som ju var offentlig tjänsteman på Invandrarbyrån, genom sin resa hade fått en delvis ny uppfattning om den svenska invandrapolitiken. I intervjun framförde hon en del kritik mot den svenska behandlingen av invandrare. Liisa Fagerholms erfarenheter från resan

var bl.a. att den hemspråksundervisning som gavs i Sverige inte dög för invandrarbarnen när de återvände hem och att personer som utvisats från Sverige ofta drabbades av svårigheter i hemlandet.⁵⁶ Men hon framförde även viss kritik mot assyrier/syrianerna som såg Sverige som sitt drömland. Problemet var att de hade svårt att förstå att det i Sverige rådde lågkonjunktur och att det fanns motsättningar mellan invandrare och svenskar, dessutom var flertalet av de assyrier/syrianer som ville lämna sitt hemland förmögna, menade Liisa Fagerholm. Hon framförde även uppfattningen att de kristna i Syrien inte var förföljda, vilket de själva påstod då de sökte en fristad i Sverige.⁵⁷ När detta skrevs i artikeln sommaren 1981 var det inga assyrier/syrianer som reagerade negativt, men när samma påståenden återkom i programmet drygt ett år senare, blev det ett fasans liv i medierna. *Svenska Dagbladet* inledde en debatt om assyriernas/syrianernas situation och vad själva anledningen var till att de lämnade sitt hemland. I debatten deltog bl.a. Olle Wästberg, folktoppartistisk riksdagsman och Ingmar Karlsson, ambassadör i Syrien.⁵⁸

De stora kvällstidningarna *Aftonbladet* och *Expressen* skrev med braskande rubriker att svenska staten blivit grundlurad av assyrier/syrianerna och man hänvisade till uttalanden som gjorts i programmet »Resa å tjänstens vägnar« samt till uttalanden av Ingmar Karlsson.⁵⁹ Även invandrarna reagerade starkt på programinslaget. Assyrierna skrev själva insändare i tidningarna och försökte förklara varför de lämnat sitt hemland och att de flesta syrianska flyktingarna i Sverige faktiskt kom från Turkiet. Att svenska myndighetspersoner påstod att syrianerna uppgav religiös förföljelse som skäl för sin flykt var snarare en lögn levererad av svenska tjänstemän än osanningar från assyrierna/syrianerna, menade en syriansk man.⁶⁰ Han påpekade i en insändare att de ca 800 assyrier/syrianer som fått uppehållstillstånd i Sverige själva hade angett värnpliktsvägran, otillåtna politiska aktiviteter eller anhöriginvandring som skäl till att stanna i Sverige.⁶¹ Det var en brist hos tjänstemännen att de inte kunde skilja mellan syrianer från Syrien och syrianer från Turkiet, som ju faktiskt var

förföljda av religiösa skäl, ansåg en annan syriansk kvinnlig insändare.⁶² Programmet »Resa å tjänstens vägnar« betonade även den syriskortodoxa kyrkans betydelse för assyrierna/syrianerna i Sverige. Kyrkan var ett »tveeggat svärd« och den ansågs av Liisa Fagerholm stå för traditionen som bidrog till att öka gruppens isolering i Sverige.

Det tredje avsnittet, »Conny – jag är ingen rasist«, gav en något mindre negativ bild av raggarna än den som Cecilia Bäcklander hade gett uttryck för i planeringsarbetet. Inte ens programtiteln motsvarade hennes påstående att raggarna var främlingsfientliga. Visserligen inleddes även detta program med en bild av fulla och skråniga raggare, men i övrigt presenterades Conny med alla kännetecken för svaghet såsom exempelvis mobbad i skolan, började sniffa i tonåren, föräldrarna skilda, uppvuxen hos sin ensamma mamma och fyra syskon. Conny var plåtslagare med intresse för bilar och »brudar«, men hans kvinnosyn var mycket föraktfull. »Brudar« sågs som förbrukningsvara enbart för den sexuella tillfredsställelsen. Något ansvar för sin tillfälliga flickvän som blivit gravid ville Conny absolut inte ta, vilket tydligt framgick av några scener ur programmet som utspelade sig vid en bardisk en natt i Södertälje.

Det är enligt min uppfattning knappast någon sympatisk bild av Conny och raggarna som visades i programmet, men väsentligt är att det påstådda främlingshatet, som Conny och hans gelikar skulle besitta, inte syntes alls i programmet. Det var snarare så att raggarna, enligt egen utsago i programmet, egentligen inte brydde sig om invandrarna om de inte umgicks med svenska tjejer. »Brudar« som hade haft förhållanden med invandrare var däremot förbrukade, ansåg Conny. Mitt personliga intryck av programmet är att kvinnoföraktet framhölls tydligare än främlingsfientligheten i detta avsnitt. Enligt uppgifter från Cecilia Bäcklander var Conny emellertid själv nöjd med detta programavsnitt och med sin egen roll i tv-serien.⁶³ Och som sagt: programmet skulle ju handla om rasism och främlingsfientlighet – inte om kvinnoförnedring.

Programmet »Södertälje – stad i världen«, som var det fjärde i serien, tog bl.a. upp assyriernas/syrianernas kvinnosyn, som präglades av tradition och religion. Kvinnorna blev inte fria förrän de ingick äktenskap som bestämdes av familjen. Sexuellt umgänge utanför äktenskapet var inte tänkbart överhuvudtaget i assyriska familjer i Sverige, trots att detta var en självklarhet för svenskar. Den syrianska kvinnosynen och deras traditioner framstod som mycket ålderdomliga, på samma sätt som assyrierna/syrianerna själva med stolthet framställde sin kultur som flertusenårig, vilket man ansåg var viktigt att värna. Den svenska kärnfamiljen ställdes mot den assyriska/syriska storfamiljen, som i det svenska samhället betraktades som konfliktskapande på grund av familjemedlemmarnas antal. Svenskarna ville inte, enligt intervjuer i programmet, umgås med så många assyrier på en gång och man ville inte förstå varför dessa invandrarfamiljer hade så många barn och släktingar boende tillsammans. Programmet behandlade både sociala konflikter mellan svenskar och invandrarfamiljer och konflikter på arbetsplatsen. Det framgick tydligt att svenskarna själva valde att inte beblanda sig med syrianerna, vare sig det gällde arbetsplatsen eller fritiden.⁶⁴ Medelsvensken i Södertälje hyste i allmänhet samma uppfattningar om assyrierna/syrianerna som raggarna visade vid rättegången.

Sammantaget betonades i tv-serien »Klyftan« sensationella händelser som gav stora rubriker i tidningarna. Jag får också, av min egen undersökning av programmen, intrycket av att sakens betydelse inte var det viktigaste, syftet var ju ett annat – nämligen att provocera till debatt. Därigenom skilde sig denna tv-serie från tidigare invandrarprogram som Utbildningsradion producerat.

Radioserien som följde upp tv-programmen var däremot betydligt beskedligare i sin framtoning. Programmen skildrade möten mellan svenskar och invandrare från skilda länder, men den främlingsfientlighet som påstods ha ökat i samhället visade sig avse främst Thatchers England, och invandrare i Sverige tycktes inte vara särskilt oroliga för att motsvarande utveckling skulle kunna ske i Sverige.⁶⁵ I ett av programmen möttes en raggare och

en assyrier, och – med en viss ironi får man säga att en större och mer rörande enighet mellan dessa personer har nog varken setts eller hörts sedan dess – man bokstavligen föll i varandras armar. Programmet avslutades med att raggaren och assyriern berättade att mötet dem emellan, som blivit av tack vare programserien, var det bästa som hänt dem.⁶⁶ För övrigt innehöll radioserien, på ett för invandrarprogrammen typiskt vis, inslag med svenska »experter« på invandrarfrågor, som talade om svenskarnas fördomar mot främmande kulturer och om invandrarnas svårigheter i Sverige.⁶⁷ Programledaren Björn Skoglund tycktes faktiskt vara mån om sakligheten i programmen, och konfliktperspektivet var avsevärt nedtonat i förhållande till tv-serien.

I Södertälje Folkets Hus hade UR en förhandsvisning av tv-serien och föreställningen bevakades av flera tidningar. *Länstidningen* (LT) i Södertälje slog upp feta rubriker om att »de vanliga svenskarna uteblev« vid förhandsvisningen. En ledare för raggarna uttalade sig i tidningen att tv-serien »Klyftan« var rent förtal av raggarna, medan assyrierna tyckte att det var de som utpekades som syndabockar i serien.⁶⁸ Assyrierna var mycket upprörda, enligt LT, som fortsatte sina artiklar nästa dag med rubriker som »Värsta TV-program jag sett« och »Invandrare om Klyftan – TV-serien riktar sig mot oss«.⁶⁹ Assyrierna sade sig känna stor bitterhet och de kunde inte se något positivt med serien. »Att det är ett försök att reda upp motsättningar. Få svar på frågor och kanske kunna skapa förståelse mellan svenskar och invandrare.«⁷⁰ Men så ville inte invandrarna i Södertälje se serien, de frågade sig om man inte kunde använt pengarna som programmen kostat till något bättre, t.ex. »för att göra något positivt mellan assyrier och svenskar här i Södertälje«.⁷¹

I en debattartikel i *Göteborgs-Posten* undrade Ingrid Segerstedt Wiberg varför man inte låtit andra än ambassadtjänstemannen Ingmar Karlsson komma till tals vid skildringen av bakgrunden till assyriernas/syrianernas flykt till Sverige. Hon menade att hans negativa uttalanden i programserien fått stå oemotsagda.⁷² Karlsson hade länge hävdats att det inte fanns någon egentlig

anledning för Sverige att ta emot flyktingar från Turkiet, Syrien och Libanon. Enligt hans påståenden i tv-serien levde de flyktingar som angav religiös förföljelse som orsak till flykten i själva verket gott i Syrien. Samma synpunkter hade invandrarbyråns chef Liisa Fagerholm uttryckt inför sändningen av programmen. Ingrid Segerstedt Wiberg hänvisade även till en rapport som Ingmar Karlsson skrivit 1980 där han uttalade att »de kristna liksom de fåtaliga judarna lever nu under bättre villkor än någonsin i det moderna Syriens historia«. Hon kritiserade såväl Utbildningsradion som Karlsson för att ge en onyanserad bild av orsakerna till den assyriska/syrianska gruppens flykt.⁷³

Nog lyckades producenterna i sitt syfte att skapa debatt kring »Klyftan«. Så som Cecilia Bäcklander minns inspelningen av programmen 20 år senare fanns många problem redan från början, och man var på UR väl medveten om att serien var kontroversiell. »Ingen ville medverka i programserien – varken raggare, assyrier/syrianer, 'vanliga människor' eller kommunalråden i Södertälje, säga vad man vill, vi var inte fega«, säger hon i en intervju.⁷⁴ Men det var inte bara de som skulle medverka i tv-serien som var negativa. Inom Utbildningsradion förekom även interna stridigheter om programserien, som av många ansågs »sticka ut« för mycket i förhållande till vad som var brukligt för Utbildningsradions produktion. »Klyftan« var inte den typ av program som studieförbunden önskade sig, och det var programchefen Ingemar Petri, som av många medarbetare ansågs kontroversiell, som drev igenom projektet – ivrigt påhejad av sina producenter.⁷⁵ Cecilia Bäcklander anser också att programchefen så småningom blev petad från projektet och UR, bl.a. med anledning av »Klyftan-serien«, samtidigt som programplanerna föranledde flera stormöten inom företaget. Den nye chefen Rolf Svensson tvingades dock att ge efter för »Klyftan-producenternas« önskemål efter en rad stormiga möten. Därmed sattes arbetet med programserien »Klyftan« i verket – med nu känt resultat. Läget vid den tiden beskrivs av Cecilia Bäcklander på följande sätt: »... men då tolkades saker så politiskt

och det var ständiga bråk och stormöten om allt möjligt». ⁷⁶

Trots all dramatik och alla stridigheter under 1980-talet då »Klyftan« producerades måste man ändå konstatera att programserien blev en framgång för Utbildningsradion i den bemärkelsen att programmen uppmärksammades och gav eko i andra medier. Man kan också fråga sig om det var framgångarna som ledde till att UR gjorde en uppföljning och sammanfattning av programserien 1997 som fick namnet »Stop – Klyftan«, eller om företaget tömt ut sig på nya goda programidéer. »Stop – Klyftan« var under alla förhållanden en mycket beskedligare variant av hela programserien där svenska och assyriska/syrianska ungdomar intervjuades. Intervjuerna varvades med klipp från den tidigare programserien.

Programserierna »Akin hittar hem« och »Det skulle ju bli så bra«

En annan typ av kulturkollisioner visade sig i produktionsarbetet med en tv-serie för barn, »Akin hittar hem«. Den producerades 1984/85 av Berith Oxelbäck på Utbildningsradion, efter manus av Binnie Kristal-Andersson. ⁷⁷ »Akin hittar hem« var en filmerättelse som handlade om Akin, en liten kurdisk flicka på sex år som tillsammans med sina föräldrar tvingats fly från sitt hemland Turkiet. Men i programmen skulle inte något speciellt land utpekas, utan tanken var att alla flyktingar från skilda länder skulle kunna känna igen sig. Programmen beskrev svårigheterna med att vara flykting, hur det var att ständigt längta hem och hur tärande den långa väntan på besked och osäkerheten om huruvida de skulle få stanna i Sverige var. Man fick följa Akin och hennes föräldrars vilja och ansträngningar att själva acceptera – och accepteras i – det nya hemlandet Sverige. Tanken med filmen var att beskriva en flyktingfamiljs bakgrund och den svåra omställningen i mötet med det nya landet ur ett »universellt perspektiv«. ⁷⁸

Men långt innan filmen var klar för sändning 1986 hade produktionskostnaderna skjutit i höjden och budgetramarna sprängts. Fördyringen sades ha flera orsaker, bl.a. »ideologiska, politiska, innehållsmässiga och formmässiga diskussioner«.⁷⁹ Bland enskilda faktorer som skapat problem nämndes manuskriptets dramatisk-poetiska form, som försvårat bedömningen av scenernas faktiska omfattning; översättningar av manus till turkiska; Akins mor som följde med sin dotter under inspelningarna utomlands och i Sverige (vilket producenten inte hade räknat med); Akin blev sjuk och måste vistas på sjukhus; spända relationer mellan skådespelare och Akin; de turkiska skådespelarna hade svårt att förstå filmspråket och filmarbetssättet, vilket föranledde många missförstånd mellan producenter och turkar; »den extremt kalla vintern ökade transporterna och taxiresorna« (det framgår inte vem som åkte taxi); flickan var ett »känsligt och lynnigt« barn, vilket ökade filmåtgången etc. Producenten avslutade uppräknningen av alla svårigheter som uppstått i arbetet med att konstatera att filmteamets medlemmar »av hänsyn till kulturskillnader« fick vara »extra tillmötesgående och serviceinriktade« mot de utländska medarbetarna och Akins familj.⁸⁰

Det var inte nog med att filmarbetet försenades och fördyrades. När filmen sändes våren 1986 möttes den av protester från ett antal turkiska grupper och föreningar, trots att filmen skulle ses utifrån ett universellt perspektiv. Klagomålen var så starka att till och med den turkiske ambassadören i Stockholm kände sig föranlåten att uppvakta Utbildningsradions vd Börje Dahlqvist för att uttrycka sitt missnöje med filmen.⁸¹ Men framför allt skapade det turkiska missnöjet med filmen, enligt Berith Oxelbäck, obehag för Akins familj i Rinkeby, som därför önskade byta bostadsort. För att få hjälp med detta vände sig familjen till UR, och Utbildningsradions producent tog kontakt med de sociala myndigheterna i Rinkeby för att bistå familjen i deras önskan om att få flytta till annan ort.⁸² Berith Oxelbäcks engagemang för de medverkande i tv-serien tycktes sträcka sig långt utöver det vanliga, möjligen var det nödvändigt för att skapa ett gott arbetskli-

mat och för att skydda medarbetarna från repressalier.

Tv-serien »Akin hittar hem« bestod av fyra delar och till serien fanns en bok för barn »Akin hittar hem – ett flyktingbarn berätt-

Akin – flyktingbarnet som UR gav en historia.

tar«, och en handledning för vuxna »Flyktingbarn – att förstå deras värld«, som båda skrivits av Binnie Kristal-Andersson. Barnboken översattes till flera språk.

Det första programmet riktade sig till »alla barn som måste fly sitt hemland«. Det var således inte något speciellt land som utpekades i programmet och inte heller några speciella situationer eller händelser från något bestämt land – kruxet var dock att Akin, den lilla flickan och hennes släktingar talade turkiska i programmet. Flykten till och mötet med det nya landet skulle beskrivas genom Akins ögon. I de övriga programmen talade Akin om sin hemlängtan och om sin längtan efter katten och havet och allt annat som inte fanns i Sverige. Den långa väntan på besked om familjen skulle få stanna i Sverige och lyckan när det positiva beskedet kom beskrevs också genom Akins ögon. »Det var som om vi alltid väntade på något, ett brev från Sverige att vi fick stanna ... eller frihet i vårt land, så vi kunde åka hem«, sade Akin i filmen.

Trots alla trassligheter i produktionsarbetet och missnöjet från en rad turkiska organisationer i Sverige blev resultatet lyckat. Filmvetaren Ann-Kristin Wallengren beskriver t.ex. programserien som ovanligt filmiskt och poetiskt berättad, rentav på ett sätt som inte var vanligt för utbildningsprogrammen på 1980-talet.⁸³ Hon anger särskilt ett exempel som återkommer i början och slutet av varje programavsnitt där Akin sitter på en blomsteräng och funderar över sin nya tillvaro. I sista avsnittet framgår det att bilden från blomsterängen ska skildra ett svenskt midsommarfirande som Akin deltar i. Den suggestiva musiken förstärker filmberättandet och programserien blir både spännande och attraktiv, enligt Wallengren.⁸⁴

Tv-serien utnämndes till 1986 års bästa svenska barnfilm, och UR gjorde även en långfilmsversion av programserien.⁸⁵ Men som så mycket annat i arbetet med tv-serien skapade även långfilmsversionen problem för Utbildningsradion. Författaren till programmen, Binnie Kristal-Andersson, var missnöjd med att hon inte informerats om att en långfilm hade gjorts och att hon

som upphovsman inte fått ta del av den nya versionen. I ett brev till Utbildningsradion meddelade hon sina synpunkter och föreslog samtidigt vissa ändringar i långfilmsversionen. Hennes ändringsförslag formulerades som absoluta krav på strykning av vissa sekvenser i filmen.⁸⁶ Vad som hände därefter är emellertid höljt i dunkel.

Redan några år före filmen »Akin hittar hem« sändes från 1981 till 1986 en programserie i radion, »Det skulle ju bli så bra«, som tog upp ett liknande tema om flyktingars och invandrades villkor i Sverige.⁸⁷ Uppslaget till programmen kom från Lisbet Schulz på Utbildningsradion. Hon ville belysa invandrarnas verklighet i förhållande till den officiella invandrapolitiken, som hon ansåg skilde sig från den verklighet invandrarna levde i. I likhet med programserien »Klyftan« ville producenten rikta kritik mot den svenska invandrapolitiken och myndigheterna som hanterade den. Enligt Lisbet Schulz blundade myndigheterna för att invandrarna kom från skilda länder och olika världsdelar och »precis som svenskarna, tillhör de olika samhällsklasser«, vilket faktiskt kunde skapa konflikter.⁸⁸ Lisbet Schulz ville synliggöra invandrarna, som hon menade var lika osynliga i Sverige som de svenska arbetarna och en stor del av de svenska kvinnorna.⁸⁹ Mot denna bakgrund skissade hon på programförslag som skulle handla om rättslöshet, »ett problem som få känner till och vars konsekvenser ännu färre anar«, invandrarkvinnor och jämlikhet; om den psykiska ohälsan och om varför invandrare i så stor omfattning behövde psykisk vård. Lisbet Schulz spekulerade vidare om rasupplopp i England och att liknande händelser skulle kunna utspelas i Sverige. Det var viktigt att fokusera på motsättningar mellan invandrare och svenskar, menade hon vidare.⁹⁰ Att vilja belysa konflikter och motsättningar var något som Lisbet Schulz hade gemensamt med andra producenter på Utbildningsradion och som tycktes bli en ny 1980-talstrend.

När programförslaget sattes i verket kom det att bli helt i enlighet med producentens önskemål. Enligt programkatalogen diskuterades i programserien »Det skulle ju bli så bra« hur den

svenska invandrapolitiken under 1980-talet skulle utvecklas och hur invandrapolitikens valspråk om valfrihet, jämlikhet och samverkan skulle förverkligas. Programkatalogens språkbruk i programpresentationen visar på ett försåtligt sätt en modern tolkning av den svenska invandringens historiska bakgrund. Den historiska utvecklingen beskrivs från andra världskriget som en utveckling då »hundratusentals människor från olika länder och kontinenter kommit till Sverige. En del på flykt undan politisk förföljelse, andra på flykt undan arbetslöshet och fattigdom, andra helt enkelt importerade av det svenska kapitalet, alla med en dröm om att det skulle bli så bra.« Uttrycket *importerade av det svenska kapitalet* ger en bild av den tidsanda som i början av 1980-talet kännetecknades av vänsterrörelsen och det skulle i det här fallet ge uttryck åt efterkrigstidens statligt reglerade arbetskraftsinvandring. Programinnehållet följde som sagt Lisbet Schulz programförslag utan några större avvikelser.

I de skilda programavsnitten redogjordes för invandrarnas problem, t.ex. att det trots allt inte blev så bra i Sverige för en stor del av invandrarna. De påstods ha drabbats av psykiska besvär och av en rad rättsövergrepp i samhället. Dessutom framhölls att invandrarna hade svårare att få arbete, bostad och plats i gymnasieskolor och på universiteten i jämförelse med majoritetsbefolkningen.⁹¹ Resultatet blev att det var »synd om« invandrarna som kommit till Sverige av skilda skäl och de beskrevs som fatiga, förtryckta och förföljda i sitt hemland men också i Sverige av svenska myndigheter. Budskapet från slutet av 1970- och början av 1980-talet var klart: Sverige måste ta hand om sina minoriteter och invandrare på ett bättre sätt, om vi skulle leva upp till invandrapolitikens valspråk om valfrihet, jämlikhet och samverkan!

Sammanfattning

Med ett axplock ur Utbildningsradions invandrarprogram har

jag velat illustrera vilka föreställningar om invandrare och svenskar som synliggjordes i programmen. Något förenklat skulle man kunna säga att vissa grupper av svenskar framställdes som fördomsfulla och intoleranta, t.ex. arbetare, raggare och »medel-svensson«, medan andra var ödmjuka och toleranta. Bilden av invandrare målades nästan uteslutande i positiva drag, men deras hemländer visades däremot inte alltid från den ljusa sidan.

1970-talets problematiserade samhällsbild komplicerades ytterligare på 1980-talet då rasmotsättningar och kulturella konflikter fokuserades i programmen. Det tidiga 1980-talets UR-produktion för invandrare utgick framför allt från konflikter och motsättningar mellan svenskar och invandrare, men också invandrarkvinnornas situation uppmärksammades, vilket inte hade skett i någon större omfattning tidigare. Man kan i produktionen även se en ny tendens av samhällskritik som inte varit tydlig tidigare. Invandrapolitiken synades i sömmarna och myndighetspersoner fick stå till svars för orättvisor och bristande samverkan mellan skilda grupper i samhället vilka främst drabbade invandrare. Det mest provocativa inslaget i UR-produktionen under 1980-talet får här representeras av tv-serien »Klyftan«, som väckte en allmän debatt om främlingsfientlighet och vars syfte var att peka på en gryende rasism hos svenskarna, som producenterna ansåg att samhället blundade för.

Utbildningsradions inledande verksamhetsår tycks sammanfattningsvis vara stormiga på många sätt. Först och främst kännetecknades tidsandan av uppror och protester mot det etablerade samhället. Men även internt inom UR förekom många stridigheter och diskussioner om programinnehåll och produktion, och programchefen Ingemar Petri tvingades att lämna företaget.

I programproduktionen handlade det inte enbart om att producenterna skulle skildra konflikter mellan invandrare och svenskar i programmen, utan detta ledde också till verkliga konflikter mellan producenter och studieförbunden, Folkrörelse-sverige och LO som ju var avnämare till Utbildningsradion och som själv ville vara med och styra i programutbudet. Samman-

fattningsvis måste 1980-talet ses som ett uppbrott i en radikal och en självständigare riktning i förhållande till TRU-produktionen och UTB/Vux-programmen. Men Utbildningsradion visade även en friare ställning gentemot de statliga myndigheterna och med vissa folkrörelseorganisationer som tidigare själva hade fått komma till tals och ge röst åt invandrarna.

Med ris och ros till UR

Historielöshet och historiemedvetande på kollisionskurs

Invandrarprogrammen fick i många fall ett högst blandat mottagande och många invandrarorganisationer var missnöjda. Men detta gällde inte bara utbildningsprogrammen. Den svenska televisionens invandrarprogram kritiserades och en del invandrargrupper bildade till och med aktionsgrupper som krävde bättre program för invandrare. Missnöjet riktades mot den påstådda bristen på information om invandrarnas situation i Sverige och programmens turistiska innehåll.¹ De klagomål som gällde utbildningsprogram för och om invandrare var dock av en annan karaktär. Flera av de ovan redovisade programmen ledde till debatt och klagomål från allmänheten. Invandrarnas egna reaktioner har ju också tidigare framskymtat här och var i texten. Vad man framför allt kan konstatera är att programmen, som ju ofta under 1980-talet ville belysa kulturkollisioner och motsättningar, själva hamnade i blåsväder på grund av skilda tolkningar av främmande kulturer.

Det som kännetecknade många invandrares kritik mot de svenska programmakarna utgick mestadels från olika tolkningar av historien. Medan invandrare lade stor vikt vid sin egen historia och sitt kulturarv, som för många också var själva anledningen till att de lämnat sina hemländer, t.ex. i samband med konflikter på grund av konstruerade historiska anspråk på makt och landområden eller religion, kunde de svenska producenterna närmast släta över sådana fakta eller tolka invandrarnas historia på ett för dem ibland felaktigt och förenklat sätt. Den faktiska svenska historielösheten, som ju kännetecknade den moderna

svenskheten men även skolundervisningen i hög grad, ogillades av många invandrare, och deras eget tolkningsföreträdare till sin egen historia tog de till intäkt för att anmäla vissa program till radionämnden. Anmälningarna grundade sig i sådana fall bl.a. på påstådd bristande objektivitet och saklighet. Det tydligaste exemplet på skilda tolkningar av historien är konflikten mellan kurder och turkar, som också avspeglades i den kritik som UR fick ta emot från turkarna i Sverige för ett par av sina program.

Ett tv-program som tilldrog sig många turkars missnöje var »Fånge i Turkiet: Mina ord är förbjudna«. Programmet sändes flera gånger under våren 1986 med den i Sverige bosatta kurdiske författaren Mehmed Uzun i huvudrollen. Redan i Utbildningsradions programtidning kunde man läsa att Mehmed Uzuns modersmål var förbjudet och att han var förföljd i sitt hemland Turkiet. »När han berättar får vi en annan bild av kurdernas öden än den vi hittills fått via våra massmedier«, sägs det vidare i programtidningen.² På vad sätt denna bild skulle skilja sig från övriga media framgår dock inte.

Programmet anmäldes till radionämnden av flera islamiska turkiska föreningar i Sverige.³ Filmen beskyldes för partiskhet och förtal av turkarna och den turkiska nationen. Såväl Islamiskt centrum i Göteborg som den Islamiska församlingen i Stockholm skickade långa namnlistor med protester till Utbildningsradion. Islamiskt centrum skrev anklagande att det i filmen påstods att Turkiet förtryckte dem som definierade sig som kurder och att kurderna utsattes för förtryck och lidanden. »Man vill att tittarna skall uppleva turkarna som klandervärdiga och som sådana människor, som inte visar medkänsla«, protesterade turkarna i skrivelsen till radionämnden.⁴

Vi är turkar och vi är bundna vid vår nation, vår historia, våra seder och bruk, kortfattat vi är alla bundna och hyser respekt för vårt ursprung.⁵

Dessa turkar legitimerade sina klagomål mot programmet med

stöd i sin egen historieskrivning, och man menade att Sveriges Television sedan länge hade visat turkfientliga program, vilket de ansåg stred mot de svenska principerna om neutralitet och objektivitet. Men turkarnas självbild var i det närmaste en ren skönmålning av historiska fakta då man påstod att den turkiska nationen alltid hade varit främmande för »diskriminerande tankar, gärningar och tendenser«. »Vår historia kan vittna om detta. Alla sorts grupper, som flytt från sina olika hemländer, har alltid sökt skydd i Turkiet«, framhöll exempelvis en företrädare för Islamiskt centrum.⁶ De klagande turkarnas historiska självräddighet var näst intill gränslös:

De nationella minoriteterna är en historisk företeelse och deras existens går tillbaka sedan flera sekler. En minoritet uppstår inte helt plötsligt. I Turkiet vet man vilka grupper som är minoriteter allt sedan Ottomanska rikets tid. Dessa är armenier, greker och judar. Under Ottomanska rikets 600 år gamla historia har man aldrig urskilt någon minoritet som kallas kurder. Man kan inte finna några kurder i Historien.⁷

Kurderna var med andra ord en icke-existerande folkgrupp och därför betraktade inte turkarna dem som en etniskt minoritet, och om dessa historiska fakta, som konstruerats av turkarna själva, skulle Utbildningsradion övertygas. Genom att låta kurderna yttra sig fritt i radio och tv bidrog etermedierna till att splittra Turkiet, menade de två turkiska församlingarna i Sverige. Islamiskt centrum och Islamiska församlingen frågade sig med vilken rätt Utbildningsradion agerade för att påvisa att »ett land som enbart finns i fantasin och som aldrig funnits i historien« tillhörde kurderna. Hur kunde företaget ställa sig bakom osanna påståenden om ett fritt Kurdistan?, undrade de turkiska muslimerna i Sverige och avslutade sin klagan med en retorisk fråga: »Från vems land tar ni delar och ger till vem?«⁸ Utbildningsradion fick sig, kort sagt, en rejäl portion historieundervisning –

anrättad på turkiskt vis – i de klagomål som inkom till radionämnden med anledning av filmen om den kurdiske författaren Mehmed Uzun. Eftersom UR tolkat historien på ett sätt som enligt den samlade turkiska uppfattningen var felaktig och kränkande, och dessutom uppmuntrade till »anstiftan till separation«, borde programmet fällas i enlighet med svenska lagar, ansåg de missnöjda turkarna.

Kanske ännu mer kränkande för många turkar ansågs filmen »Akin hittar hem« vara, eftersom den vände sig till barn. Även denna film anmäldes till radionämnden av flera turkiska organisationer.⁹ De frågade sig varför det var turkar som medverkade i programmet, om nu filmen enligt påannonseringen skulle handla om vilket land som helst, och varför ville Utbildningsradion till varje pris svartmåla Turkiet? De turkar som klagade på Utbildningsradions program förstod inte heller varför svenskarna deklarerade att de inte diskriminerade främmande minoriteter i Sverige, när man kunde sända sådana barnprogram som de ansåg smutskastade Turkiet.¹⁰ Man klagade också på att filmen »Akin hittar hem« hade gjorts i samarbete med den grekiska staten som ju, enligt de klagande turkarna, hade en fientlig inställning till sina grannar i Turkiet. Besvikelsen över den hållning gentemot Turkiet som Utbildningsradion visade var mycket stor bland turkarna, som i sina klagomål passade på att efterlysa »det rättvisa och neutrala Sverige«. Utbildningsradion hade, påstod de officiella turkiska representanterna i Sverige, blivit ett redskap i propagandasyfte mot dem och deras hemland Turkiet.¹¹ De vädjade tårdrypande till Utbildningsradion:

Samtidigt ropar vi alla till er med våra krossade hjärtan fyllda av sorg spela inte med i spelet, som spelas av en handfull separatister, som har som sitt mål och sin plikt att svartmåla turkarna.¹²

Denna dramatiska bön möttes av ett knastertorrt myndighetsbeslut från radionämnden som innehöll ett avslag beträffande kla-

gomålen för de två programmen »Mina ord är förbjudna« och »Akin hittar hem«:

Anmälarna anser att programmen var partiska och osakliga samt att de innehöll turkfientlig propaganda. Radionämnden [...] kan inte finna att de strider mot radiolagen (1966:755) eller mot avtalet mellan staten och Sveriges Utbildningsradio.¹³

Men Turkiets officiella representanter i Sverige straffade Utbildningsradions beteende genom att år 1986 vägra en av dess producenter, Susanne Stenberg, inresa till Turkiet. Vid det tillfället arbetade Susanne Stenberg för informationsserien i tv, »Svea Kanal«, som planerade att göra ett program om en turkisk man och hans svenska hustru som drev ett storfosterhem i Umeå. Ett av fosterbarnen hade rest till Istanbul för att bo och utbilda sig där, långt från den destruktiva sociala miljön i sin svenska hemtrakt, och det var detta återanpassningsprogram som Utbildningsradion ville dokumentera.¹⁴ Men varken UR:s eller andra filmteam från Sverige var välkomna till Turkiet, och en centralt placerad tjänsteman vid regeringskansliet i Ankara som Susanne Stenberg talat med meddelade henne att den turkiska regeringen var mycket missnöjd med två program som nyligen sänds i svensk television.¹⁵ Enligt Susanne Stenberg var den turkiske tjänstemannen väl underrättad om vem som producerat programmen och han informerade henne att den turkiska regeringen hade skickat en protest till svenska UD och krävt en offentlig ursäkt.¹⁶

UR-producenten Susanne Stenberg, som ju hade varit ute i blåsväder tidigare i samband med tv-serien »Klyftan«, fick även känna av en del smärre vindar då hon som programledare för tv-serien »Svea Kanal« talade om den svenska välfärdsstaten. Stenbergs beskrivning av det svenska folkhemmet och välfärdsstaten utvecklades i programmet till en hyllning av det socialdemokratiska partiet, vilket väckte ett visst missnöje bland en del tittare som anmälde programmet till radionämnden.¹⁷ Det var uppen-

barligen inte bara turkar som hade anledning att vara missnöjda med Utbildningsradions bristande – eller kanske rättare sagt vinklade – kunskaper i historia. Även de svenska tittarna visade sitt missnöje i detta avseende, och i en av anmälningarna framhölls särskilt att »Svea Kanal« hade som sin huvuduppgift att ge invandrare och svenskar information om det svenska samhället på ett lättbegripligt sätt, och då borde man åtminstone kunna förvänta sig att detta också skulle ske korrekt och sakligt.

Det anmälda programmet från oktober 1987 handlade om den offentliga sektorn och främst om den kommunala servicen, som i vissa kommuner var på väg att privatiseras. Efter programledarens inledning följde en kortfattad historik över byggandet av det svenska folkhemmet:

Året var 1936 och socialdemokraten Per Albin Hansson hade blivit vald till Sveriges statsminister. Nu skulle socialdemokraterna bygga det svenska folkhemmet. Det skulle vara ljus och rymd, sol och hälsa med plats för lekar och nöjen. Socialdemokraterna ville få bort de gamla klasskillnaderna. De ville ta ut höga skatter från de rika och ge bidrag till de fattiga. [...] På 50-talet började socialdemokraterna bygga ut den kommunala servicen. Genom utbyggnaden ville socialdemokraterna förverkliga sina idéer om jämlikhet. Den offentliga servicen skulle vara lika för alla. [...] Vad kommer att hända med socialdemokraternas dröm om det svenska folkhemmet [1986]? Är det så här det kommer att bli? Daghem, sjukhus, ålderdomshem ropas ut bland andra svenska företag på börsen?¹⁸

Förutom att tillskriva socialdemokraterna äran av den svenska välfärden användes historiken till att kontrastera den goda välfärden mot det »hotande« liberala alternativet av privatiserad välfärd som någonting negativt och styrt av kapitalet. Bilder av det onda mot det goda, det privata mot det offentliga, ställdes mot varandra. Det var inga svårigheter för tittarna att utifrån

Susanne Stenbergs upplägg i programmet föreställa sig farorna med ett framtida borgerligt samhälle som skulle domineras av marknaden och kapitalet. Det »hot« som utmålades i »Svea Kanal« var att privatiseringarna kunde leda till att det gamla klassamhället återskapades. Den centrala frågan för Stenberg i programmet var hur den socialdemokratiska visionen om jämlikhet och rättvisa, som ju invandrare och kvinnor behövde så väl enligt henne, skulle kunna överleva och få ny kraft mot »hotet« av borgerliga privatiseringar.

Programmet »Svea Kanal« från den 19 oktober 1986 anmäldes således av flera privatpersoner för partiskhet och osaklighet. Det anmälarna särskilt tog fasta på var just att programmet hade som syfte att ge information till invandrare. Mot denna bakgrund var det angeläget att ge en korrekt beskrivning av den svenska välfärdsstaten, och så hade inte skett i detta fall, menade de.¹⁹ En direkt felaktighet i programmet, som tre av anmälarna påpekade, var att socialdemokraterna enligt programledaren skulle ha infört allmän folkpension, vilket ansågs vara en ren historieförfälskning, och en anmälare informerade om att folkpensionen faktiskt infördes av liberalen Karl Staaff redan 1913.²⁰ För övrigt kritiserades »Svea Kanal« för att ha gett sken av att kapitalet och de borgerliga partierna skulle ha motsatt sig sociala reformer som genomförts under det långvariga socialdemokratiska maktinnehavet. Den svenska berömda samförståndsandan, som ju också hörde till socialdemokratins förtjänster och som blev en av förutsättningarna för den reformvänliga politiken, nämdes inte med ett ord i programmet. Detta betraktades i stället av anmälarna som ett rent propagandainslag för socialdemokraterna och mot privatisering av den offentliga sektorn. I detta syfte hade programledaren vridit den svenska framgångshistorien till vänster.²¹

Utbildningsradions vd Lars Hansson försvarade programmet med argument om att utformningen av det svenska folkhemmet och »det starka samhället« skulle i stora drag ha utgått från socialdemokraternas idéer och partiprogram, även om dessa också stöddes av andra partier.²² Genom att betona det socialdemokra-

tiska idéinnehållet och partiets betydelse för den offentliga sektorn ville man belysa de förändringstendenser som höll på att slå igenom och som programledaren tillskrev de borgerliga partierna.²³

När den offentliga sektorn idag debatteras och dess omfattning ifrågasätts sker det till stor del längs en skiljelinje mellan partier med olika fördelningspolitiska synsätt. Frågan om att i ökad utsträckning ersätta eller komplettera den kommunala servicen med olika slag av privatisering – vilket var ett huvudtema i programmet – ses i mångt och mycket som ett trendbrott mot en traditionell socialdemokratisk politik.²⁴

Radionämndens ledamöter konstaterade att den historik som presenterades i programmets inledning var mycket förenklad. Nämnden menade att förenklingar i vissa fall kunde vara motiverade, t.ex. när det gällde skildringar av historiska förlopp, men i det aktuella fallet var dock förenklingen alltför långtgående, vilket fick till följd att historien blev missvisande och ofullständig. Bristen var emellertid inte så allvarlig att den skulle innebära ett brott mot kravet på saklighet i radiolagen eller att historiken skulle strida mot kravet på opartiskhet.²⁵ Radionämnden valde att fria programmet men nämndens ledamöter var inte eniga i sitt friande beslut. En av ledamöterna, Annika Öhrström, visade skiljaktig mening:

Mot bakgrund av att programmet hade karaktären av utbildningsprogram för invandrare, som skulle bibringas kunskap om vår svenska historia, inkl. vårt demokratiska statsskick, får denna brist i sakligheten anses så allvarlig att programmet i sin helhet – enligt min mening – skall fällas för brister i sakligheten.²⁶

Den svenska historielösheten har, enligt etnologen Karl-Olov

Arnstberg, utgjort en del av den svenska nationalkaraktären. Man kan alltså fråga sig om dessa missnöjda och historiemedvetna svenskar var »avvikare« i förhållande till svenskheten eller om deras klagomål i grund och botten handlade om det som mot mitten av 1970-talet kom att kallas för »vänstervridningen« i radio och tv, och som nu skulle ha spritt sig även till utbildningsprogrammen.

Några ytterligare anmälningar om »falsk« historieskrivning i utbildningsprogrammen inkom inte från svenska tittare till radionämnden.²⁷ Däremot fortsatte invandrare att klaga på Utbildningsradions »bristande« historiekunskaper – dock kan utgångspunkterna även här till stor del ses som politiska – framför allt i fråga om program som rörde främmande länder. Konflikten i Turkiet mellan turkar och kurder har redan nämnts, men de var ingalunda ensamma i världen. Konflikten mellan judar och palestinier i Israel väckte också tv-tittarnas missnöje beträffande UR:s historiebild. 1986 inkom t.ex. två anmälningar till radionämnden om programmet »Mellanöstern – kampen om det heliga landet« som sändes i maj 1986, där Utbildningsradion denna gång lyckats reta upp några judiska representanter som ansåg programmet tendentiöst och osakligt, men framför allt antisemitiskt.²⁸ I radionämndsanmälningarna hävdades att programmet, i skildringen av den historiska bakgrunden till 1980-talets israelisk-palestinska konflikt, stred mot kraven på saklighet och att Utbildningsradion förhållit sig partisk till förmån för araberna och Palestina.²⁹

1991 var det Jugoslaviens tur.³⁰ I två separata anmälningar till radionämnden klagade man på att UR i två program, »Bakom rubrikerna« och »Barnjournalen«, hade påstått att Kroatien under andra världskriget hade stött tyskarna, vilket anmälarna ansåg vara en förenkling av historien och återigen fick UR ta emot klagomål om förenklingar av historieskrivningen. Ett av breven innehöll ett tillrättaläggande och en utförlig beskrivning av Jugoslaviens historia, i enlighet med kroaternas historiesyn.³¹

Av de sammanlagt elva utbildningsprogram för och om in-

vandrare som anmälades till radionämnden gällde sju av dem påpekanden om osaklighet och partiskhet i fråga om historiska händelser. Dessutom kan man konstatera att sex av dessa program fick flera anmälningar av skilda personer eller organisationer, d.v.s. ett program hade oftast flera anmälare. Därav kan man dra slutsatsen att det gällde för UR:s medarbetare att hålla tungan rätt i mun då de beskrev historiska händelser som utspelats i länder som befann sig i konflikt och att undvika att ta politisk ställning i konflikter mellan folkgrupper eller i fråga om den svenska historien.

Allmän debatt eller allmän gnällighet?

De personer som var missnöjda med Utbildningsradions invandrarprogram hade väldigt små chanser att få gehör för sina klagomål. Inte en enda av de till radionämnden inkomna anmälningarna ledde till att programmen fälldes. Ett annat sätt att visa sitt missnöje med UR var att skriva direkt till programavdelningen. Detta gjorde bl.a. Nordiska Zigenarrådet i Sverige. I en skrivelse till Utbildningsradion klagade Zigenarrådet på att det sänkades program med zigeniskt innehåll i UR:s programutbud. Zigenarna i Sverige uttryckte sin oro över att deras språk romani höll på att försvinna helt och »dö ut under storsamhällets tryck«.³² Ordföranden i rådet, Aleka Stobin, ansåg att det ingick i Utbildningsradions uppgifter att slå vakt om det zigeniska språket. Det var enligt hennes mening angeläget att det romanska språket skulle ges ökade möjligheter att genom utbildningsprogrammen nå ut till zigenarna så att språket kunde utvecklas och förstärkas. Detta var inte minst viktigt för det zigeniska kulturarvet och den zigeniska identiteten.³³ Nordiska Zigenarrådet påpekade också att det hade vänt sig till UHÄ för att få stöd att starta en utbildning för lärare i romani. »Våra ungdomar behöver ett ökat självförtroende i dagens Sverige; en del av det kan vi ge dem genom ett starkt språk och genom en jämbördig plats bland

andra kulturer även i Utbildningsradions program«, avslutade Aleka Stobin sin skrivelse till UR.³⁴

UR:s skol- och högskolesektor, som fick i uppdrag att besvara brevet, konstaterade dock att Utbildningsradions ekonomiska möjligheter var så begränsade att de tvingats till ett mycket strikt urval beträffande invandrarprogrammen.³⁵ UR påpekade även att den zigeniska gruppen i Sverige var relativt sett liten och dessutom språkligt och kulturellt heterogen, vilket försvårade Utbildningsradions möjligheter att i dagsläget prioritera ett utbud för och om zigenare.³⁶ I stället för att ta fasta på Nordiska Zigenarrådets önskan om att stärka sammanhållningen och det gemensamma kulturarvet med hjälp av ett gemensamt språk, försökte UR komma undan genom att betona skillnaderna mellan zigenarna i Sverige.

Ytterligare ett sätt att göra sin stämma hörd, eller att visa sitt missnöje, var att diskutera tv-programmen i insändare i tidningar eller att ringa till SVT:s »klagomur«. I vilken omfattning detta skedde har jag inte kunnat kontrollera. Men ett program som verkligen märktes i massmedierna var den i föregående kapitel nämnda programserien »Klyftan«. Programmet ville väcka debatt, men det väckte också missnöje, inte bara bland dem som medverkade i programmen, utan även bland tittarna. Sveriges Radio och *Länstidningen* i Södertälje öppnade dessutom var sin telefonsluss för att lyssna till tittarnas reaktioner. Ett urval av dessa publicerades i LT.³⁷ Naturligtvis speglar LT:s urval en blandning av både ris och ros till UR, men man publicerade också en rad synpunkter med kritik mot myndigheterna och den svenska invandrapolitiken. Invandrarnas egna reaktioner på programmen var få men framför allt kritiska mot att svenska myndigheter visade misstro mot flyktingar och deras anhöriga.³⁸ »Klyftan«-redaktionen fick även ta emot en mängd brev från människor som reagerat på programserien, men också från kollegor som ville gratulera redaktionen till ett bra arbete. Alla brevskrivare fick personliga svar från någon av medlemmarna i »Klyftan«-redaktionen, vare sig det handlade om kritiska röster

eller inte. Ett intressant exempel är en brevskrivare som kallar sig »först som sist – rasist förstås« från Södertälje. Denna fru tyckte att Södertäljeborna hade matats med »raggarbråket i Södertälje« i tidningarna under en lång tid och ovanpå det hade tv-serien »Klyftan« behandlat samma raggarbråk. Hon undrade varför UR inte gjorde några program om den s.k. månskensligan, som enligt henne var en assyrisk rånarliga som härjade i Stockholms-trakten. Men trots rättegångar mot 17 assyrier hade hon varken sett eller hört något om detta i tv eller tidningar. »Rasistfrun« framförde därför sina önskemål till UR om att Utbildningsra-dion kunde göra en programserie som belyste dessa kriminella invandrare eller »assyrier som slår ner folk«. Hon avslutade sitt brev med en syrlig kommentar: »Annika Åhnberg gillar ju jip-pon så hon kan kanske hjälpa till med detta också.«³⁹ I ett mycket vänligt och tålmodigt svar förklarade producenten Cecilia Bäck-lander syftet med programserien:

Vi försöker förklara varför sånt [raggarbråken] kan hända och varför folk i Södertälje är så hätska mot assyrier. Vi säger faktiskt aldrig att Södertäljebor är sämre eller bättre än andra och vi är t.o.m. ganska kritiska mot den litet anings-lösa invandringspolitik som har skapat dom här problemen. Men nu, fru X, är det faktiskt så att det inte är assyrierna som hittat på den svenska invandringspolitiken.⁴⁰

Brevsvaret omfattar två maskinskrivna sidor och det är möjligt att det av en UR-medarbetare förväntades ett visst pedagogiskt förhållningssätt till tittare och lyssnare. Det framgår av brevet att Cecilia Bäcklander verkligen ansträngde sig att förklara varför konflikter mellan skilda folkgrupper kunde uppstå och vad detta kunde få för konsekvenser i samhället. Hon betonade att det var viktigt att de som bodde i Södertälje själva ansträngde sig för att göra det bästa möjliga av situationen, »ingen kan må bra av att en stor grupp i stan är hatad och förföljd. Och vad tror du det innebär för dom barn till assyrier som föds och växer upp i stan

om dom är hatade under sin uppväxt«, skrev Cecilia Bäcklander i sitt svar till kvinnan som kallade sig »först som sist – rasist förstås«. Nog handlade det om folkuppfostran från Utbildningsradion alltid – för både svenskar och invandrare – där »Klyftan«-redaktionen tog på sig ett stort ansvar.

Andra kritiska röster hördes från Alsike kyrkoskola. Alsike Kloster har ju sedermera gjort sig känt för att skydda utvisningshotade flyktingar, men 1982 upprördes syster Marianne över det fjärde programmet i serien »Klyftan«. I ett brev till Utbildningsradion ställde hon frågan om producenterna var ute efter att öka klyftorna mellan »oss svenskar och våra invandrare resp. flyktingar«. ⁴¹ Hon irriterades över programmets sammanblandning av invandrare och flyktingar:

För en i flyktingfrågor något insatt person verkade programmet rena Grönköping. [...] Så här får vi inte behandla dessa frågor om vi vill bidra till att lösa eventuella kriser! Jag ber er övertänka om inte programmet bör dras in. ⁴²

UR dröjde närmare två månader med att besvara brevet. I sitt svar skrev Susanne Stenberg bl.a. att hon betraktade arbetskraftsinvandringen och flyktingar som en gemensam kategori invandrare i Sverige. En del hade kommit av ekonomiska skäl, en del av religiösa, en del av politiska, men alla måste betraktas som invandrare, förtydligade hon. ⁴³ Brevet avslutades med ett tack för visat intresse. Till saken hör att den svenska invandrapolitiken, som ju kritiserades i programmen, knappast drog alla invandrare över en kam, eftersom skilda grupper krävde olika behandling beroende på om de betraktades som politiska flyktingar eller om de var gästarbetare och hörde till kategorin arbetskraftsinvandring. Susanne Stenbergs sätt att avfärda kritiken mot programmet tyder på förenklingar av ett i verkligheten mer komplicerat förhållande.

Sammanfattning

Klagomålen på Utbildningsradions invandrarprogram var relativt få och det var framför allt invandrare som anmälde programmen till radionämnden. Orsakerna angavs vanligtvis vara bristande saklighet eller partiskhet, och UR beskylldes för att ställa sig på den politiska motståndarens sida i någon politisk fråga eller konflikt. Klagomålen och radionämndsanmälningarna fick inte något som helst inflytande på programmen. De varken ändrades eller stoppades i sändningarna och anmälningarna avslogs av radionämnden. Därigenom stod de missnöjda invandrarna helt maktlösa i fråga om den bild som UR skapade av deras hemländer eller av dem själva. Den grupp som starkast uttryckte sitt missnöje med UR var en grupp turkar i Sverige. De menade till och med att Utbildningsradion bedrev en turkfientlig kampanj mot dem. I dessa fall utgick turkarna från politiska konflikter och motsättningar mellan turkar och kurder, där UR beskylldes för att favorisera kurder.

Man kan alltså konstatera att invandrarna främst var missnöjda med den bild som Utbildningsradion gav av deras respektive hemländer, vilken av de klagande ansågs orättvis. Däremot tycktes man nöjd med svenskarnas positiva föreställningar om invandrarna som grupp i Sverige, vilket inte alltid gillades av svenskarna själva. Detta framgår klart av de brev och insändare som t.ex. »Klyftan«-redaktionen fick ta emot. I denna brevsörd fanns även många positiva reaktioner på programserien. Man kan avslutningsvis gott säga att UR fick ta emot både ris och ros från sina tittare och lyssnare för sina invandrarprogram.

Från »enfald« till mångfald med folkbildning i radio och tv. Reflektioner och slutsatser

En av de centrala frågorna i denna studie gäller etermediernas, främst UR:s, roll som folkbildare för invandrare i Sverige. 1928, samma år som Per Albin Hansson höll sitt berömda folkhemstal, föddes den svenska skolradion. I detta visionära och internationalistiskt präglade folkhem blev radion – till trots – en starkt homogeniserande kraft som bidrog till att hämma främmande kulturers utveckling i Sverige under flera decennier. Denna nationalistiska prägel innebar dock inte att radion stod i motsättning till folkhemmets internationalistiska idéer. Genom skolradion fick svenskarna lära sig främmande språk och blicka ut mot världen, t.ex. genom radioföredrag om främmande länders kulturer. Men här handlade det om att bilda och bredda svenskarnas förståelse och kunskaper om andra länder – inte om att närma sig främlingar som vistades i Sverige. Det var således inte heller tal om att ge utlänningar utrymme i radion eller att låta andra svenska minoriteter komma till tals.

Med stöd i en dominerande radikal rasbiologisk diskurs hölls främmande raser på avstånd under 1930- och 1940-talet, och barnen fick av »experterna« i skolradion lära sig att skilja mellan den nordiska rasen och andra främmande raser, d.v.s. »de« som inte var som »vi«. Därmed kan man dra slutsatsen att den nationella identiteten eller svenskheten snarare stärktes av skolradions internationella utblickar och program för och av svenskar om främmande kulturer. Inte förrän mot slutet av 1960-talet inträdde en viss förändring av denna nationella diskurs i utbildningsprogrammen.

Många medieforskare har kunnat konstatera radions osjälvständiga ställning i förhållande till staten under radions första levnadsdecennier och denna ståndpunkt kan bekräftas i denna studie även beträffande förhållandet till främmande kulturer. Solidariteten med främmande kulturer och människor gällde framför allt från 1960-talets slut främst dem som fanns utanför Sveriges gränser. Såväl skolans läroplaner som skolradioprogrammen under 1960-talet innefattade u-landskunskap.

De invandrare som lockats till Sverige som en välbehövlig arbetskraftsresurs i högkonjunkturer förväntades uppgå i den svenska majoritetskulturen eller återvända hem om arbetstillfällena skulle ta slut. Det var först mot slutet av 1960-talet, då staten beslutade om obligatorisk svenskundervisning för invandrare, som radion uppmärksammade invandrarna som grupp och följde efter med språkkurser i svenska för invandrare. Även på denna punkt har radion således följt statens intentioner för att dessförinnan ha värnat folkhemsgemenskapen och bidragit till denna som en homogeniserande och sammanhållande kraft. Man skulle kunna säga att radion och skolradion som självständiga aktörer har interagerat med staten och därmed följt de politiska intentionerna beträffande folkbildning och bemötande av främmande kulturer.

Folkbildning och utbildning har varit en väsentlig del i den svenska välfärdsmodellen. Alla människor skulle ges möjligheter till gratis utbildning, men innehållet i utbildningen skulle regleras i generella läroplaner som följde de offentliga direktiven till skolorna. I den nya svenska demokratiska modellen skulle förnuftet och kunskapen segra över traditionen. Modernismen gav utrymme för nya framsteg och nya influenser från andra delar av världen, främst USA. Med ny teknik, som t.ex. järnväg, telefonnät och numera bredband, har modernismen materialiserats och underlättat kommunikationen med andra länder. Folkhemmets internationalism, som främst syftade till att stärka den egna identiteten, vidgades så småningom till att även omfatta mångkulturalism och ett pluralistiskt förhållningssätt till främmande

kulturer och folk i Sverige. Radio och tv har i detta sammanhang fått tjäna modernismen inte bara som teknik, utan också som förmedlare av ett modernistiskt tänkande och förnuft i skapandet av en ny kulturell identitet och svenskhet.

Utbildningsprogrammen har i denna bok studerats som ett led i välfärdssamhällets förändring och utifrån samhällets och svenskhetens kulturella innebörd i relationen »vi« och »de andra«. I samband med att en rad statliga invandrar- och kulturpolitiska utredningar avgav sina betänkanden under 1960- och 1970-talet förändrades radions utbud rörande invandrarprogrammen och 1967 producerade skolradions vuxenavdelning den första radioserien i folkbildningssyfte som vände sig till både svenskar och invandrare. Detta innebar att radion upphörde med att enbart vara en sammanhållande kraft för den nationella kulturen.

I den första programserien från 1967 om invandrarna i Sverige »Svenskarna och deras invandrare« fick framför allt den bildade svenska eliten, experterna, komma till tals och ge sin syn på invandrare och de problem som kunde förknippas med invandrarna i Sverige. Främlingsfientlighet och intolerans betraktades i programserien som den enskilde, enfaldige och obildade svenskens problem, d.v.s. ett individuellt problem och knappast ett generellt problem som kännetecknade det kollektiva svenska samhället i stort utan något som fanns på ett enskilt plan hos det lilla fåtalet. Den generella svenska invandrapolitiken lyftes där- emot fram som generös och tolerant och experterna själva ansågs naturligtvis vara en del av detta upplysta och goda kollektiva samhälle. De invandrare som medverkade i programserien tycktes noga utvalda, och deras roll var framför allt att bekräfta experternas teser och ge illustrationer till de frågor som behandlades i programmen.

I samband med TRU:s och UR:s tillkomst fanns flera direktiv och önskemål från skilda håll om ett ökat utbud av invandrarprogram. Statens invandrarverk och Skolöverstyrelsen startade skilda projekt för att informera invandrare om svenska förhål-

landen och tanken var att TRU och Utbildningsradion skulle medverka. För TRU:s del, som ju var ett statligt utbildningsprogrambolag, kom programutbudet främst att gälla invandrarbar-nen, medan SR/vux stod för produktionen på vuxensidan. Ut-bildningsserien i radio och tv, »Leva i Sverige«, som sändes 1971, är ett resultat av detta samarbete. Liknande storsatsningar eller »multimedieprojekt« för invandrare som »Leva i Sverige« före- kom inte särskilt ofta bland utbildningsprogrammen även om just detta projekt betraktades som lyckat, enligt TRU-betänkan- det 1975. I stället satsades det vid den tiden mycket resurser på hemspråksundervisning, som också reglerades i svensk lagstift- ning. För övrigt saknades enligt programmakarnas åsikt tillräck- liga resurser – både ekonomiska och personella – för satsningar på program för och om invandrare. En annan möjlig förklaring kan vara att framför allt TRU skulle producera program på be- ställning av bildnings- och studieförbunden och andra intresse- organisationer, och vid denna tid visades invandrarna knappast något större intresse från dessa.

Hemspråksundervisning och enstaka informationsprogram om invandrare och om Sverige för invandrare var vad man lyck- ades åstadkomma under 1970-talet. Följsamheten gentemot de offentliga myndigheterna och den svenska invandrapolitiken var av naturliga skäl stor i invandrarprogrammen och någon direkt kritik mot dem förekom inte i programmen under 1960- och 1970-talen. Däremot märktes kritik från centralt håll gen- temot utbildningsprogrammen på invandrarområdet. Invandrar- verket kritiserade t.ex. Utbildningsradion för att inte i tillräckligt stor omfattning integrera främmande kulturer i det traditionella programutbudet och UR:s samarbete med Skolöverstyrelsen, t.ex. det s.k. MAMI-projektet, misslyckades helt, delvis på grund av inkompetens och resursbrist, framhöll producenterna på Ut- bildningsradion.

Utan tvekan fanns det stora problem för invandrarredaktio- nen på UR att skapa egna program för invandrare, bl.a. på grund av språksvårigheter, framför allt med tanke på att invandrarna i

Sverige var en stor och heterogen grupp. Men det gällde även för producenterna att tillgodose studieförbundens och andra intresseorganisationers önskemål i fråga om utbildningsprogram och här fanns många konflikter. LO var ständigt kritiskt mot både TRU:s och Utbildningsradions produktion av invandrarprogram, eftersom LO ju också hade vid den tiden en allmänt kritisk syn på arbetskraftsinvandringen och senare på invandrare som arbetskraft i den svenska industrin. Det framstår emellanåt som om TRU och Utbildningsradion stod som en åsna mellan två höttappar, då de hade att tillgodose såväl de statliga invandrapolitiska direktiven som de enskilda intresseorganisationernas ibland mycket disparata önskemål.

Denna konflikt, d.v.s. att tillgodose skilda gruppers motstridiga önskemål, blev uppenbar då den av Utbildningsradions producerade radio- och tv-serien »Klyftan« skulle sändas 1982. Detta var första gången som en tydlig kritik mot svenska myndigheter och den svenska invandrapolitiken uttalades i ett utbildningsprogram. Producenterna lyckades verkligen att skapa debatt kring rasism och främlingsfientlighet och ställde myndigheterna till svars för en, enligt programmakarna, misslyckad politik. Denna uppkäftighet var dock bara tillfällig och efter denna programserie märktes inte Utbildningsradions invandrarprogram av i någon större omfattning i övriga medier och de ledde inte heller till någon upphetsad debatt bland invandrare och svenskar. Programserier som »Svea Kanal« och »Nyblandat« sändes under flera år och repriserades flera gånger, men endast undantagsvis väckte de några starka känslor hos sin publik – kanske mest beroende på att de främst innehöll skildringar av aktuella händelser i Sverige och ren information till invandrare.

Det fanns dock program som väckte heta känslor hos vissa invandrargrupper och som anmäldes till radionämnden även om programmen inte debatterades i massmedierna. I dessa sammanhang utgick konflikterna ofta från att de svenska producenterna ansågs ha förenklat eller i värsta fall förvridit den historiska bilden av främmande kulturer. På denna punkt synliggjordes

konflikten mellan skilda nationella identiteter. Svenskhets främsta kännetecken – modernismen – innefattade förnekelsen av det traditionella och det ålderdomliga kulturmönstret. Detta fick till följd en svensk historielöshet som kännetecknade den svenska nationella identiteten, vilket även märktes i utbildnings-sammanhang. Historieämnet behandlades allmänt styvmoderligt i skolundervisningen och betraktades i utbildningsprogrammen som någonting mörkt och outvecklat. Detta förhållningssätt till historien utgjorde allt som oftast en grund för nya kulturkollisioner mellan invandrare och svenskar.

Många invandrargrupper uttryckte oro för sina barn, som skulle växa upp i Sverige utan en egen identitet och kultur, tillsammans med de kulturförnekande svenskarna. Denna oro ledde till att invandrarorganisationerna gemensamt ställde krav på Utbildningsradion att beakta invandrarnas önskemål i sin programproduktion. Men när UR gjorde detta var de alltför ofta ute på glödhet mark som redan från början varit konfliktskapande, t.ex. i fråga om konflikten mellan Turkiet och Kurdistan och mellan Israel och Palestina, eller under 1990-talet då Jugoslavien slets i stycken på grund av etniska konflikter som bland annat bottenade i olika tolkningar av den egna historien.

Avslutningsvis kan man konstatera att konstruktionen av den nya svenskheten har synliggjorts genom utbildningsprogrammen för och om invandrare. I denna konstruktion av svenskheten ingick idealbilden av svensken som tolerant, fördomsfri och solidarisk med främmande kulturer. Svensken skulle vidare visa humanitet, generositet och förnuft gentemot »de andra». Denna idealbild innefattade även en maktaspekt och en ny form av relationen »vi» och »de andra», d.v.s. det var »vi» som var moderna, nytänkande och välutvecklande som gärna förmedlade våra kunskaper och erfarenheter till folk från andra länder som saknade allt detta goda.

Invandraren, som i skilda forskningssammanhang för det mesta har framställts som »problem», d.v.s. det är invandrarnas problem i det nya landet som stått i fokus för forskningen, har

i utbildningsprogrammen framställts som relativt oskuldsfull, vänlig, klok och arbetsam eller initiativrik med många nya idéer, som exempelvis att introducera nya matkulturer i Sverige – »den svenska är ju så tråkig – köttbullar och falukorv!« Men i övrigt fokuserades många kulturkollisioner mellan svenskar och invandrare i programmen, där enskilda grupper fick representera intolerans och rasism. I dessa sammanhang tillhörde inte den enskilde svensken längre det kloka kollektivet som bestod av »vi«, men inte heller tillhörde »dom«, d.v.s. »dom« som inte tillhörde den svenska kulturen.

Svenskarna själva skulle fostras till insikt om invandringens nytta för Sverige och därefter lära sig att dela med sig av den svenska kulturen och det goda svenska samhället. I de fall där kulturkollisioner och rasismen visades i samband med utbildningsprogrammen lades problembeskrivningen på individuell nivå. Den problembild som visades var hur enstaka individer eller grupper av individer (t.ex. raggare och fulla män) ställde till bråk eller visade rasistiska tendenser. Dessa ensamma människor betraktades i programmen som tillhörande en minoritet av fördomsfulla och gammalmodiga svenskar som saknade insikter om det moderna samhällets komplexitet. Dessa individer stod själva utanför konstruktionen av den nya utåtblickande moderna svenskheten. Genom att välja att behålla ett gammalt kulturmönster av traditionella fördomar mot det annorlunda och främmande kom dessa grupper att ställa sig utanför och bli betraktade som avvikare. De kunde helt enkelt uppfattas som både enfaldiga och omoderna och därmed avvek de från en modern, upplyst svenskhet.

Summary

The main subject of this book is the education of immigrants in Sweden through radio- and television programmes. How should people from widely differing countries and cultures be incorporated into Swedish society, and be educated to become good citizens, with the aim of preventing potential culture shocks? And in what ways could radio and television be used for this purpose? In order to find answers to these general questions I have studied educational programmes which dealt with foreign cultures in foreign countries, but, most of all, were about people who, for various reasons, had left their home countries in order to settle in Sweden. These programmes were directed for the most part to both Swedes and immigrants, even if they were always categorised in the programme listings as 'programmes for immigrants'. Another important area which was investigated in order to obtain a more in-depth analysis is the relationship between the official political message about immigrants and the educational radio's policy towards these questions.

As a starting point I chose the state investigations and governmental debates dealing with immigrant culture and popular education, which gradually led to a new public discourse on multicultural society. What was the political message and how did this message affect the program policy of educational radio? Other questions which have had an impact on my investigation are: Which programmes for and about immigrants were produced in radio and television for educational purposes? What was the main subject in the programmes, e.g. culture, language

or politics? What sort of content and attitudes did the popular education programme contain for immigrant categories? How did immigrants themselves feel about and react to the programmes?

After the Second World War the cultural climate changed rapidly, as did society itself. The concept of the »people's home« was developed into a general welfare state for all. The ethnic composition of the people changed quickly. Of course, the role of radio as linking factor was also affected, particularly by the arrival of television during the 1950s, and the splitting into different local channels of the radio broadcasts. By following the development of radio programmes and, later, TV programmes, it is possible to discern a certain pattern. It is true to say that radio is and has always been a child of its time, i.e. it has faithfully adapted itself to the cultural patterns of the day, and loyally followed state directives concerning education and educational principles, and, later, even state immigrant policy. This means that the first decades of radio were characterised by homogeneity and identity-building educational programmes directed primarily towards schoolchildren, whereas adults could seek education by e.g. listening to lectures on foreign countries and, in some cases, to lectures in foreign languages.

Although Sweden took in a large number of temporary workers and Hungarian refugees during the 1950s, it was to be another decade before radio assumed the function of producing special programmes for and about immigrants. By that time the debate had already been going on for a few years in the media, and the state had set up an inquiry to discuss a new direction for Swedish immigrant policy. Sweden was on the way to abandoning the old assimilation policy in favour of a pluralistic view of society. As a consequence, even radio adapted to the new political currents.

Swedish immigration policy has, throughout more or less the whole of the twentieth century, been characterised by restrictions which have changed or varied according to the fluctuations of the labour market and conditions during the two World Wars.

It can be generally said that immigrant policy until the middle of the sixties was characterised by assimilation and conformity, which means that immigrants were forced to accept the Swedish majority culture and the Swedish language. This assimilation principle was to be replaced towards the end of the sixties by multiculturalism, in accordance with new state directives. The government had set up an inquiry into foreigners which reported 1967. This was the first step towards a real immigrant policy which, amongst other things, dealt with the issues of minorities' social adaptation and their efforts to achieve culturally independent activity. Thus Sweden officially abandoned an assimilation policy in favour of an integrational or pluralistic cultural policy, even if it remained a single-language country.

After 1970, the influx of an extra-Nordic work force dried up almost completely, due partly to a depressed economy and partly to lack of work incentive. Instead there came a socially biased immigrant policy which dealt primarily with the immigration of relatives and taking care of political refugees. It was in the shadow of the great and primarily non-European refugee immigration that the social immigrant policy was born. The increasingly heterogeneous immigrant group were regarded as a social category in need of care. This care was structured in accordance with the basic principles of the Swedish Model, namely grand scale equalisation or standardisation, although around 130 foreign languages were spoken in Sweden towards the end of the 1970s.

The objective of the State's integration policy meant a total break with the homogeneous culture of former times from the end of the sixties. For radio and television this change of course meant that both immigrants and Swedes would be given information and popular education programmes on immigrants on both radio and television. It was to a large degree a question of educating the Swedish people also to a new pluralistic point of view. The new internationalisation which was taken up in the school curriculum of the sixties was to be expanded during the seventies with the teaching of knowledge of foreign cultures in

Sweden. The second half of the 1960s, therefore saw the crucial break with the traditional policy of homogenous Swedishness. The Swede was to be re-educated to a modern person, with a feeling of solidarity with and a humanistic attitude to people from other countries. The Swede would thus be without prejudice and show understanding for the needs of the immigrant. Thus it was that the Swedish state, in investigation after investigation, discussed the needs of the immigrants and the obligations of the Swedish media to provide them, while at the same time informing the Swedes of society's interest in incorporating the immigrants into the Swedish society.

The first programmes produced for the purpose of popular education were the two series of programmes »The Swedes and their immigrants« (*Svenskarna och deras invandrare*), a radio series from 1967, and »Living in Sweden« (*Leva i Sverige*), a multimedia project broadcast in 1971. These series contained a number of social programmes intended for both immigrants and Swedes, and their aim was to provide information about work, homes, social conditions, authorities and organisations. The radio series »The Swedes and their immigrants« gave a picture of the relationship between Swedes and immigrants which was dominated by expert opinions. It was the experts who stood for the »right« representation of the immigrant, whereas the individual Swede represented the prejudices. The voice of society in this context was, very clearly, the official representatives, together with those of politicians and trade unionists. From this top-down perspective the individual was made into the villain, who did not understand the social utility of the immigrant. The common and collective interests of society and its benevolence towards immigrants were emphasised rather than the needs and discontent of the individual.

The headline »Swedes and their immigrants« also indicated a Swedish collective benevolence towards immigrants. Swedes were therefore to be re-educated from their old traditional values of a homogeneous national culture, to become multicultural and

multiethnic. Immigrants were represented as good citizens who strived for the same objectives as the Swedes. The conflicts which were focussed on in the programmes were explained as an isolated and individual phenomena without a basis in society as a whole, and people were careful not to point out a particular national group as better or worse. The programme leaders were careful not to generalise and scrutinise and thus the »experts« were allowed a lot of leeway in the series, whereas the function of the immigrants who appeared was to confirm and illustrate the opinions of the experts.

When the programme series »Living in Sweden« was broadcast four years later, i.e. in 1971, the spirit of the time of freedom and revolt was given considerably more space in the programme. The opinions of the experts had been replaced by the formal standards of social legislation containing help and assistance to individuals. Both recommended reading and the programmes showed that the individual had the right to impose demands upon society and the focus was moved from the obligations of the individual to the social rights of the individual, i.e. to the obligations of society towards him or her. Sexual liberation and the Freedom for Women movement reversed old values and e.g. the practice of abortion legislation was portrayed positively – the law was being reviewed at the time in question. The programme series portrayed extremely clearly the possibilities and rights of the individual in society and the top-down perspective had been replaced by a bottom-up one. Despite this, however, the Swedish trade union movement indicated its displeasure with the programme. Most evidence indicates that the workers collective and the interests of society, represented here by the trade union movement, was given most emphasis in connection with conflicts: Swedish workers drank and fought and, in connection with cutbacks at work, immigrants got into trouble, the local trade union could do nothing for the immigrants, and the central trade union declared that immigration had to be stopped. The trade union movement and the »uneducated« workers in this

situation were used to represent the »typical« intolerance of certain groups of Swedes, i.e. those who did not understand how immigrants could leave their socialist fatherlands: those who were for international solidarity but against immigration: and those who fought for freedom and against the class society, but who had problems accepting multi-culture and foreign groups.

With the arrival on the scene of TRU (*TV och Radio i Utbildningen*/TV and Radio for Education) in 1967, and of educational radio in 1978, there were several directives and requests from various sides for an increased number and variation of immigrant programmes. The State Immigrant Authority and the Chief School Administration Authority started separate projects to inform immigrants about Swedish conditions, and in these projects it was thought that TRU and Educational Radio should participate. For TRU, which was a state-owned education programme company, the choice of programmes came to be mostly about immigrant children, whereas the adult section of Swedish Radio provided education programmes for adults. The educational programmes can without exaggeration be said to have been tightly connected to the state directives during the seventies and most of the eighties, partly because the programmes were financed from taxes. The interplay between the State, Swedish Radio and Educational Radio was not without its problems, but it was political intention which won the day as regards organisational questions and choice of programmes. Both Swedish Radio's adult section and Educational Radio, in other words, were obedient vehicles for the State's political decisions in cultural and immigrant questions, while the purpose behind the TRU programmes, controlled by the Department of Education, was primarily to produce education programmes according to the wishes of the popular education associations. Since the study associations did not show any great interest for immigrants during TRU's period of activity, it was not until the arrival of Educational Radio that requirements coming from the state and from the immigrants themselves for more immigrant programmes could be realised. At

that time the immigrants had also made their mark on 'Swedish society' and discontent and tensions were increasing between various groups of Swedes and immigrants.

The problematic picture of society during the nineteen-seventies was further complicated during the eighties when racial and cultural conflicts became the focus of the programmes. The programmes for immigrants which Educational Radio broadcast during the early eighties were based almost entirely on conflicts between Swedes and immigrants, but the situation of immigrant women was also given attention, something which had not happened to any degree previously. In these programmes you can also see a new critical tendency which had not existed previously. Immigrant policy was investigated minutely and representatives from the Authorities were made to answer for injustices and lack of cooperation which primarily affected immigrants. The most provocative elements in the educational programmes for immigrants during the nineteen-eighties can be represented here by the TV-series »The Gap«, which caused a general debate about racial hostility, and the aim of which was to point to a budding racism amongst Swedes which the producers thought society was trying to ignore. In sum, the first year of Educational Radio was stormy in many ways. The general spirit of the time was characterised by uproar and protests against established society. The programme production was not just a question of portraying conflicts between immigrants and Swedes, it even led to real conflicts between the producers and the study associations, the popular movement in Sweden and the trade union movement, which was a consumer of Educational Radio and who wanted to participate in the choice of programmes. In sum, the nineteen-eighties must be seen as a break-up in a radical and more independent direction comparing to the TRU production and the adult section of Swedish Radio.

It even happened that the programmes on Educational Radio aroused heated emotions in some immigrant groups, and were reported to the radio authorities. In this connection the conflicts

were often based on the fact that the Swedish producers were considered to have simplified or, in the worst scenarios, distorted the historical picture of foreign cultures. On this point the conflict between different national identities became clear. The primary characteristic of Swedishness – modernism – included the denial of the old traditional cultural pattern – that which belonged to the past and which was generally regarded as something dark and miserable. The lack of historical empathy also became a stumbling block for the immigrant programmes of the Educational Radio. The subject of History was dealt with rather unfair, in the educational programmes, and was used mostly to contrast the »dark and undeveloped time« with a brighter optimism for the future.

This relationship to history often constituted a basis for new cultural collisions between immigrants and Swedes. Many immigrant groups expressed their unease that their children would grow up in Sweden without their own identity and culture, together with culture-denying Swedes. This unease led to the immigration organisations together demanding that Educational Radio should take into consideration the wishes of the immigrants in producing their programmes. But when Educational Radio did this they were often walking over smouldering coals which had been a source of conflict from the beginning, e.g. with reference to the conflicts between Turkey and Kurdistan, and Israel and Palestine, and, in the 1990s, in a Yugoslavia torn to pieces by conflicts partly deriving from different interpretations of history. There is no doubt that many conflicts were concealed not only in the Swedish lack of history, but also in the immigrants' own often very dark interpretation of their own history.

In conclusion, it can be observed that the construction of the »new Swedishness« was made visible through the educational programmes for and about immigrants. This construction of Swedishness included the ideal picture of the Swede as tolerant, without prejudice and in solidarity with foreign cultures. The Swede was also supposed to show humanity, generosity and rea-

son towards »others«. This ideal picture also included a power aspect and a new form of the relationship between »us« and »others«, i.e. »we« were the modern, new-thinking and well-developed who were happy to share our knowledge and experience with »others« from countries who lacked all these benefits. The immigrants who, in various research contexts were portrayed mostly as a »problem«, i.e. it was the immigrants' problems in the new country which were the focus of research, were portrayed in the educational programmes as relatively innocent, friendly, clever and hardworking or full of initiative with lots of new ideas, like introducing new cuisines to Sweden: »Swedish cooking was so boring – meat balls and luncheon meat!« But as well as this, – many cultural collisions between immigrants and Swedes were focussed on, where certain groups were chosen to represent intolerance and racism. In this context the individual Swede no longer belonged to the clever collective known as »we«.

The Swedes themselves were to be educated to give them insight into the value of immigration for Sweden and subsequently teach them to share their Swedish culture and the good Swedish society. In the event that cultural collisions and racism became evident with the educational programmes the problem was described on the individual level. The problem was portrayed as individuals or groups of individuals (e.g. girl-chasers or drunken men/workers) who caused fighting or showed racist tendencies. These individuals were regarded in the programmes as belonging to a minority of prejudiced and old-fashioned Swedes who lacked insight into the complexity of modern society. These individuals stood outside the construction of the new outward-looking modern Swedishness, choosing to maintain an old cultural pattern of traditional prejudices, and taking a stance against anything that was different and strange. These groups exiled themselves from the majority and were regarded as deviant. They could be regarded quite simply as simple and old-fashioned, and therefore deviating from a modern, enlightened Swedishness.

Noter

KAPITEL 1

RADION OCH DET NATIONELLA PROJEKTET

- 1 Jonas Nordin, »Then Swänska Nationen«, *Dagens Nyheter* 20/1 2000. Artikeln bygger på Nordins avhandling i historia *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från stormaktstid till slutet av frihetstiden*. Stockholm 2000.
- 2 Ibid.
- 3 Se Karin Nordberg, *Folkhemmets röst. Radion som folkbildare 1925–1950*, Stockholm 1998 samt Anne-Li Lindgren, *Att ha barn med är en god sak. Barn Medier och medborgarskap under 1930-talet*. Linköping 1999.
- 4 Per Rahbek, »Återupptäckten av provinsen. Om centralismen inom den svenska radion från 1920-tal till 1970-tal«, (otryckt avhandlingsmanus 1999).
- 5 Se Nordberg, 1998 samt Jan Larsson, *Hemmet vi ärvde. Om folkhemmet, identiteten och den gemensamma framtiden*. Stockholm 1994.
- 6 Rahbek, 1999, s 14.
- 7 Orvar Löfgren, »Medierna i nationsbygget«, i Ulf Hannerz (red), *Medier och kulturer*. Stockholm 1993, s 102.
- 8 Ibid, s 95.
- 9 Ibid, s 86.
- 10 Rahbek, 1999, s 16.
- 11 Ibid.
- 12 Löfgren, 1993, s 117.
- 13 Se t.ex. Lindgren, 1999 samt Maija Runcis, *Steriliseringar i folkhemmet*. Stockholm 1998.
- 14 Bengt Sandin (red), *Medier och modernisering. En antologi om ut-*

- bildningsprogram och samhällsförändring*. Stockholm 1999, s 16.
- 15 Larsson, 1994, s 127 och 149.
 - 16 Karl-Olov Arnstberg, *Svenskhet. Den kulturförnekande kulturen*, Stockholm 1989, s 19f. Arnstberg konstaterar också att förnekelsen av deras förflutna har gjort att svenskarna idag säger sig sakna en egen kultur, medan invandrare är betydligt mera medvetna om den egna kulturen och vill bevara denna.
 - 17 Ibid.
 - 18 Ibid, samt Rahbek, 1999, s 95.
 - 19 Ibid.
 - 20 Torsten Thurén, *Medier i blåsväder*. Stockholm 1997, s 64ff samt s 86ff. Lo-Johanssons angrepp på den moderna åldringsvården väckte många upprörda känslor och sågs snarare som en plädering för det »Lort-Sverige« som Lubbe Nordström tio år tidigare kritiserat så hårt.
 - 21 Viveka Adelswärd, *Prat, skratt, skvaller och gräl och annat vi gör när vi samtalar*. Stockholm 1991, s 168.
 - 22 Se t.ex. Runcis, 1998, särskilt kap 9 samt Rahbek, 1999, s 16f och Löfgren, 1993, s 117f.
 - 23 SOU 1946:72, 1940 års skolutrednings betänkanden och utredningar VII. Radio och film i skolundervisningen.
 - 24 SOU 1965:20 A, Radions och televisionens framtid i Sverige I, s 180.
 - 25 Ibid.
 - 26 Anders Florén, »Ändlös var raden av svarta valloner«, i Anders Florén & Åsa Karlsson (red), *Främlingar – ett historiskt perspektiv*. Uppsala 1998 samt Peter Aronsson, »Historiekultur i förändring« i Peter Aronsson (red), *Makten över minnet*. Lund 2000, s 11f.
 - 27 Sandin, 1999, s 14f.
 - 28 Här kan hänvisas till det pågående forskningsprojektet »Välfärdsstat, medier och modernisering«, under ledning av professor Bengt Sandin.
 - 29 Se Adelswärd, 1991 samt Lindgren, 1999.
 - 30 Norman Fairclough, *Discourse and Social Change*. Cambridge 1996, s 63ff samt Lindgren, 1999, s 22.
 - 31 Ibid.
 - 32 Ulf Hannerz, »Genomsyrade av medier« i Ulf Hannerz (red), *Medier och kulturer*, Stockholm 1993, s 16.
 - 33 Med 1967 års invandrarutredning tog Sverige det första steget till en

- reell invandrarpolitik som innebar att Sverige officiellt övergav en assimileringsspolitik till förmån för en integrerings- eller kulturpluralistisk politik. Se Ingvar Svanberg & Mattias Tydén, *Tusen år av invandring*. Stockholm 1992, s 334.
- 34 Se t.ex. Anders Andersson, *Mångkulturalism och svensk folkhögskola. Studie av en möjlig mötesarena*. Uppsala 1999.
 - 35 Ibid, s 15f.
 - 36 Ibid, s 17.
 - 37 Fairclough, 1996, s 63ff.
 - 38 Ibid, samt Lindgren, 1999, s 22.
 - 39 Adelswärd, 1991, s 12.
 - 40 Svanberg & Tydén, 1992, s 250.
 - 41 Tomas Hammar, *Sverige åt svenskarna. Invandringspolitik, utlänningskontroll och asylrätt 1900–1932*. Stockholm 1964, s 12.
 - 42 SOU 1996:55, Folkbildningsförbundets yttrande över slutbetänkandet från invandrarpolitiska kommittén. Citerat efter Andersson, 1999, s 35.
 - 43 Regeringens proposition 1998/99:143, »Nationella minoriteter i Sverige«.
 - 44 Birgitta Löwander har bl.a. sammanställt rapporten »Vi är så många – en studie av SR:s finskspråkiga publik«, 1974; »Invandrare i Mediasamhället, Sverigefinnar och massmedia«, 1978; »Invandrare i mediasamhället – om massmedia för invandrare från Finland, Jugoslavien och Grekland«, 1981. Ulla B Abrahamsson har sammanställt två rapporter om invandrare: »Om tv-program, invandrare och främlingskapets fördomar« samt »Några invandrare ser på program om invandrare«, 1979–1980.
 - 45 Birgitta Löwander, *Sveriges Radio och Invandrarpolitiken – En översikt över samhällets invandrarpolitik och etermediapolitik under tre avtalsperioder, åren 1967–1992*, Sociologiska institutionen, Umeå universitet 1997.
 - 46 Se presentation och sammanställning av projektet »Etermedierna i Sverige«, Margareta Cronholm (Nordicom-Information 3–4/1996) samt en bibliografi, publicerad i *Hört och Sett. Radio och television 1925–1974*, Stockholm 1974.
 - 47 Rahbek, 1999, s 11.
 - 48 Bengt Sanding (red), *Medier och modernisering. En antologi om utbildningsprogram och samhällsförändring*. Stockholm 1999. Se t.ex.

artiklar av Thomas Dahl, »Skapandet av en trafikant«, Lotta Holme, »En följsam folkbildare«, Rikard Eriksson, »Yrkesvägledning med radio och tv«.

49 Lindgren, 1999, s 10.

50 Svanberg & Tydén, 1992, s 11.

51 »Invandrarforskning i Sverige«. En katalog över projekt på invandrar- och migrationsforskningens områden. Stockholm 1987.

52 Nordin, *Dagens Nyheter* 20/1 2000.

KAPITEL 2

INVANDRAREN I ETT HISTORISKT PERSPEKTIV

1 Hannerz, 1993, s 16.

2 Löfgren, 1993, s 86.

3 Svanberg & Tydén, 1992, s 201.

4 »Schweizerier« var en benämning på den tidens caféer och konditorier.

5 Det var fransmannen Règis Cadier, köksmästare på Stockholms slott, som införde denna nymodighet. Han stod bakom flera förnämna näringsställen i Stockholm, bl.a. Grand Hôtel. (Svanberg & Tydén, 1992, s 206.)

6 Nordin, *Dagens Nyheter* 20/1 2000.

7 Hammar, 1964, s 363.

8 Ibid, s 364.

9 Ibid, s 30.

10 Ibid, s 12.

11 Svanberg & Tydén, 1992, s 255.

12 Rashygien är den tillämpade formen av rasbiologi. Runcis, 1998, se särskilt kap 2.

13 Hammar, 1964, s 365.

14 Svanberg & Tydén, 1992, s 267.

15 Ibid, s 274.

16 Ibid, s 276f samt Anders Johnson, *Svenska Dagbladet*, 27/6 1999. J-passen underlättade för de svenska myndigheterna att sortera bort judarna från andra flyktinggrupper. Sverige och Schweiz medverkade till att dessa stämplars infördes.

17 Nordin, *Dagens Nyheter* 20/1 2000.

18 Tomas Hammar, »Flyktingpolitik«, *Invandrare & Minoriteter*, nr 1,

- 1989, s 14f.
- 19 Ibid.
- 20 Anders Svensson, *Ungrare i folkhemmet. Svensk flyktingpolitik i det kalla krigets skugga*. Lund 1992, s 103.
- 21 Ibid, s 13.
- 22 Svanberg & Tydén, 1992, s 328.
- 23 Ibid, s 333. I samband med lågkonjunkturen 1967 krävde den svenska fackföreningsrörelsen att invandringen skulle regleras. Från denna tid skulle alla utomnordiska invandrare ha ordnat arbete, arbetstillstånd samt bostad innan de anlände till Sverige. Det var således andra gången som facket försökte stoppa eller reglera invandringen till Sverige.
- 24 Ibid.
- 25 I mitten av 1960 uppmärksammades invandrarna som ett »problem« i flera debattartiklar och radioprogram. Se sammanfattning av debatten i *Ord och Bild* nr 3, 1966, »Främlingar i Sverige«, som även ingick som kurslitteratur i skolradions programserie om »Sverige och deras invandrare«.
- 26 Svanberg & Tydén, 1992, s 334.
- 27 Arnstberg, 1989, s 17.
- 28 Ibid, s 18f.
- 29 Ibid.
- 30 Georg Simmel, »Främlingen«, i *Hur är samhället möjligt?* Göteborg 1981, s 139.
- 31 Ibid.
- 32 Ibid.
- 33 Lindgren, 1999, s 181.
- 34 Ibid.
- 35 Ibid, s 61 och 131.
- 36 Ibid, s 131, citerat efter Lindgren, 1999.
- 37 Ibid, s 61.
- 38 Rahbek, 1999. Program på samiska började sändas lokalt över Norrbotten redan 1952 medan lokala sändningar för Tornedalsfinnarna började sändas över Norrbotten 1957.
- 39 SOU 1965:20 A, s 179.
- 40 Ibid. Även i etermediernas programverksamhet kategoriserades invandrare tillsammans med handikappade.
- 41 SOU 1974:69, s 45f samt Löwander, 1997, s 34.

- 1 Owe Ronström, »Kulturmöten eller folkloristisk uppvisning«, *Framtider*, nr 2, 1996, s 24 (Tidskrift för Institutionen för framtidsforskning).
- 2 SOU 1974:69, s 46f samt *Ord och Bild*, nr 3, 1966, »Främlingar i Sverige«.
- 3 Arnstberg, 1989 samt Thurén, 1997 passim.
- 4 Kenneth Ritzén, »Demokratisering av främlingen och främlingskaps universalisering – pluralism som humanismens befriare?« i Anders Florén & Åsa Karlsson (red), *Främlingar –ett historiskt perspektiv*. Uppsala 1998, s 181.
- 5 Ibid, s 185.
- 6 Ibid, s 184.
- 7 Ibid, samt Arnstberg, 1989 passim.
- 8 SOU 1968:62, Statskontorets översyn av arbetsmarknadsverkets organisation.
- 9 Ibid, s 160.
- 10 Ibid.
- 11 Andersson, 1999, s 25.
- 12 Leif Furhammar, *Med TV i verkligheten. Sveriges television och de dokumentära genrerna*. Stockholm 1995.
- 13 Thurén, 1997, s 131.
- 14 Sveriges Radios arkiv, vol F 3, dnr 74-09-10:B 224 »SR:s Yttrande över Invandrarutredningen nr 3 och särskilt dess kapitel 7 – Kultur«.
- 15 UTB/Vux startade dessa kurser 1970–71.
- 16 SOU 1974:69, Invandrarutredningen 3, s 211.
- 17 Ibid, s 215.
- 18 Ibid, s 216.
- 19 Sveriges Radios arkiv, Presentationsblad »Minoritetsspråksredaktionen 20 år. Jubileumsvecka 6–10 nov. 1995.«
- 20 Sveriges Radios arkiv. Radionämndens protokoll nr 166, 19/12 1974.
- 21 1969 års radioutredning fastställdes av riksdagen 1975, d.v.s. samma år som regeringens riktlinjer för invandrapolitiken drogs upp och när Kulturutredningen och Informationsutredningen lade fram sina betänkanden (se Löwander, 1997, s 25).
- 22 SOU 1974:69, s 216f.

- 23 Ibid.
- 24 Sveriges Radios arkiv, vol F 3, dnr 74-09-10:B 224 »SR:s Yttrande över Invandrarutredningen nr 3 och särskilt dess kapitel 7 – Kultur«.
- 25 Ibid.
- 26 Ibid, samt Löwander, s 30.
- 27 Sveriges Radios verksamhetsberättelse 1974/75.
- 28 Sveriges Radios arkiv. Citerat efter SR:s policydokument och verksamhetsberättelser 1970-talet.
- 29 SOU 1965:9, Arbetsmarknadspolitik, SOU 1965:60, Vuxenutbildning i gymnasium och fackskola, SOU 1965:21, Radions och televisionens framtid i Sverige II.
- 30 Se Börje Dahlqvists veteranintervju med Lars Ag, sakkunnig i Kommunikationsdepartementet och Utbildningsdepartementet, chef TRU 1965–69, bitr chef TV 2, 1969–72, åter till TRU 1972–73.
- 31 Ingrid Lindell, manus del 2, »Utbildning i radio och tv 1960–1997«, Linköping 1998.
- 32 Mikael Ottosson, »TRU och 'vänstervridningen'« i Bengt Sandin (red), *Medier och modernisering*. Stockholm 1999, s 337.
- 33 Löwander, 1997, s 31 samt TRU-kommitténs betänkande.
- 34 TRU II, skrivelse 1975-08-29 till utbildningsdepartementet ang TRU:s verksamhet och fortsatta planering.
- 35 Börje Dahlqvists veteranintervju med Kurt Lindal (korr april 2000). Denna uppfattning styrks av Lars Ag, som vid det tillfället var chef för TRU.
- 36 Ibid.
- 37 *Sveriges Radio inför 1970-talet*, Stockholm 1969, samt Rolf Lundgren, »Utbildningsexplosionen ställer krav«, i densamma.
- 38 Ibid, s 95.
- 39 Ibid. Rolf Lundgren var chef för utbildningsprogrammen inom SR, ledamot av första TRU-kommittén, men reserverade sig mot resultatet. (Se Börje Dahlqvist »ABC för veteranintervjuerna«.)
- 40 Ibid. I rättvisans namn måste nämnas att språkprogram för invandrare producerades av TRU från 1967 (se Löwander, 1997 samt TRU-kommitténs arkiv).
- 41 Lundgren, 1969, s 100.
- 42 TRU-kommitténs arkiv YK 3987, »Mål för TRU:s vuxenutbildningsinsatser«, Bilaga till protokoll 4/73.
- 43 Ottosson, 1999, s 343ff.

- 44 TRU-kommitténs arkiv YK 3987, vol A 3:3, Minnesanteckningar. Kursen »Leva i Sverige« omfattade ursprungligen en tv-serie på 12 program och två radioserier om vardera 12 program.
- 45 Arnstberg, 1989, s 18f samt TRU-kommitténs arkiv YK 3987, vol F 1:1.
- 46 TRU-kommitténs arkiv YK 3987, vol F 1:1.
- 47 Ibid.
- 48 Denna forskningsrapport gavs ut redan 1973 och omfattade närmare 500 sidor. Huruvida TRU någonsin producerade program som byggde på rapporten har ej gått att utröna.
- 49 TRU-kommitténs arkiv YK 3987, vol F 1:1. Anslagsframställning 1976/77.
- 50 Ibid. Ett exempel på program i denna serie är »Tomislavs bröllop« som handlar om ett zigeniskt bröllop. Filmen distribuerades från den 1 januari 1978 och det tryckta materialet ingick i »Seder och Bruk« från Liber Läromedel.
- 51 TRU-kommitténs arkiv YK 3987, vol F 1:1. Anslagsframställning 1976/77.
- 52 SOU 1977:19.
- 53 UR:s programavdelning, vol F 3 A:7. Remissyttrande från Riksförbundet finska föreningen i Sverige, daterat 30/9 1977.
- 54 Ibid.
- 55 Löwander, 1997, s 44. Radioutredningen citerad efter Löwander. Hon nämner inte varför förslaget om samråd avvisades och jag har inte kunnat finna SR:s remissyttrande för en bekräftelse av uppgifterna.
- 56 Sten-Sture Allebäck, *Dagens Nyheter*, 10/5 1977.
- 57 Ibid.
- 58 Hans Löwbeer, *Dagens Nyheter*, 14/10 1977.
- 59 Avtal mellan statens och Sveriges Utbildningsradio AB: § 7 och 12. Avtalet trädde i kraft den 1 juli 1979 och var giltigt till den 30 juni 1986, men då hade UR redan blivit ett självständigt bolag.
- 60 UR:s kansli, vol A 3B:16. Rapport, daterad 1983: Utbildningsradions uppgifter inom invandrarområdet. I referensgruppen fanns representanter från grekiska, italienska, spanska, portugisiska, turkiska, jugoslaviska och assyriska riksförbunden samt riksförbundet finska föreningar i Sverige, finlandssvenska riksförbundet och riksförbundet polska föreningar i Sverige.
- 61 UR:s kansli, vol A 3 B:1. Policyplan för utbildningsradion 1979–1980,

daterad 1978-11-08.

- 62 Ibid, samt verksamhetsberättelser.
- 63 Se UR:s verksamhetsberättelse 1978/79.
- 64 Se UR:s verksamhetsberättelse 1979/80.
- 65 UR:s kansli, vol A 3 B:4. Minnesanteckningar från skolkommitténs sammanträde den 25 september 1979.
- 66 Motion 1978/79:1292 om fler radio- och tv-program för invandrare (c-motion), Motion 1979/80:653 om invandrarprogram i tv (m-motion), Motion 1979/80:510 om ökade anslag till utbildningsradion (vpk-motion).
- 67 Motion 1979/80:510 om ökade anslag till utbildningsradion (vpk-motion).
- 68 Ibid.
- 69 UR:s kansli, vol A 3 B:2. Minnesanteckningar 1979-02-16.
- 70 UR:s kansli, vol A 3 B:16. Rapport, daterad 1983: Utbildningsradions uppgifter inom invandrarområdet.
- 71 UR:s kansli, vol A 3 B:4. PM av Sten-Sture Allebäck om UR:s programpolicy inför 1980-talet.
- 72 UR:s kansli, vol A 3 B:16. Utbildningsradions uppgifter inom invandrarområdet.
- 73 Se UR:s verksamhetsberättelser 1983/84, 1984/85, 1985/86.
- 74 UR:s kansli, vol A 3 B:22. Utbildningsradion i en ny avtalsperiod samt Anslagsframställning 1987/88.
- 75 UR:s kansli, vol F 2:2. »Sveriges Radios styrelse fastställde den 5 juni 1987 anvisningar för invandrar- och minoritetsprogramverksamheten inom SR-koncernen för 1987/88 i enlighet med det uppdrag som givits SR i det nu gällande avtalet med staten.« Skrivelse till Radionämnden 1987-06-11.
- 76 UR:s kansli, vol A 2 A:2. Anvisningar för programverksamheten på invandrar- och minoritetsspråk inom SR-koncernen 1988/89.
- 77 UR:s kansli, vol F 2:2. Skrivelse till Radionämnden 1987-06-11.
- 78 Börje Dahlgqvists veteranintervju med Bengt Göransson och Sten-Åke Pettersson.
- 79 Börje Dahlgqvists veteranintervju med Bengt Göransson.
- 80 UR:s verksamhetsberättelser 1986/87, 1987/88.
- 81 UR:s kansli, vol F 2:2. Barnmiljörådets skrivelse 1987-02-04, dnr 10:12/87. En likalydande skrivelse hade sänts till samtliga dotterbolags styrelser inom Sveriges Radiokoncernen.

- 82 Ibid.
- 83 UR:s kansli, vol F 2:2. Skrivelse daterad 19/5 1987. Det tycks som om brevet tillkommit på uppmaning från invandrarredaktionen. Brevet avslutas nämligen: »Vi stöder till fullo TV- och radiomedarbetarnas krav på bibehållna möjligheter att producera invandrarprogram i nuvarande utsträckning.«
- 84 UR:s kansli, vol F 2:2. Skrivelse från UNHCR, daterad 5/5 1987 »We refer to your letter ...«, Skrivelse från Jugoslaviska riksförbundet i Sverige, »Det har kommit till vår kännedom om att Utbildningsradion kommer kraftigt att minska resurser till minoritetsredaktionen.«
- 85 UR:s kansli, vol F 2:2. Skrivelse till Lars Hansson, UR, Ingvar Bengtsson, kanal 1, samt Oloph Hansson, kanal 2, daterad 1987-02-20.
- 86 Ibid.
- 87 Börje Dahlqvists veteranintervju med Sten-Åke Pettersson.
- 88 Ingrid Lindell, 2000, »Utbildningsradion mellan 1976 och 1986 – public service-uppdrag eller utbildningspolitik?«, s 8f.
- 89 Ibid. Sten-Åke Pettersson framhåller att övriga politiska grupperingar inte stödde regeringens förslag om att besparingarna enbart skulle drabba UR. Se även Börje Dahlqvists intervju med Bengt Göransson, som vid den aktuella tidpunkten var utbildningsminister.
- 90 Informationsskrift från kulturdepartementet, 1991, s 104.
- 91 Ibid.
- 92 Ibid, s 106. Den borgerliga regeringen upphävde det socialdemokratiska beslutet att inte bevilja »de facto flyktingar« asyl i Sverige.
- 93 Ibid.
- 94 UR:s kansli, vol A 2 A:2. UR:s anslagsframställning för 1990.
- 95 Ibid.
- 96 UR:s årsredovisning 1993. Även den senare Minoritetsspråksutredningen begränsar sig till Tornedalsfinnar och samer.
- 97 UR:s kansli, vol F 2:30. UR:s planeringsdirektiv 1994. Styrelsebeslut den 17 juni 1993.
- 98 UR:s kansli, vol F 2:30.
- 99 Ibid.
- 100 Ibid.
- 101 Ibid.

- 102 UR:s kansli, vol F 2:30. Policydokument »Resan till Tule«.
- 103 Ibid, bilaga till policydokumentet.
- 104 SOU 1996:55, s 366.
- 105 Ibid.
- 106 Ibid.
- 107 Ibid.

KAPITEL 4

MÅNGKULTUR OCH INTEGRATIONSSTRÄVANDEN

I PROGRAMUTBUDET

- 1 Sveriges Radios arkiv, skolradion, vol F I A:5 samt vol F I A:7–9.
- 2 Rapport från invandrarkonferens den 24 nov. 1966. Av namnen på deltagarna att döma fanns inte invandrarna själva representerade annat än genom forskare som studerat deras problem. Det är oklart om de överhuvudtaget blev inbjudna.
- 3 Denna bok ingick i programseriens kurspaket. Det framstår som om SR hyste stort förtroende för David Schwarz, då man även lät honom tillsammans med andra personer redigera SR:s egen studiehandledning och han fick även medverka senare i programmen.
- 4 Sveriges Radios arkiv, skolradion, vol F I A:5. Brev till Margot Jonnergård, daterat 6/11.
- 5 Yttranden från Sven Nyman och en person som endast anges med förnamnet Kurt (möjligen Kurt Lindal på SR).
- 6 Arne Redemo, sekreterare i inrikesdepartementets arbetsgrupp för invandrarfrågor. Konsulent Inga Gottfarb, från samma arbetsgrupp, fanns också med bland deltagarna.
- 7 Denna episod sändes inte i programmet men togs upp i studiehandledningen. Insändaren var publicerad i *Kvällsposten* den 3/8 1966.
- 8 Sveriges Radios arkiv, skolradion, vol F I A:5. Rapport från invandrarkonferens den 24 nov. 1966. I rapporten kallad Holmstedt. Samma frågeställning kom att aktualiseras i regeringens integrationsproposition 1997/98:16.
- 9 Ibid.
- 10 Radioprogrammet OBS! 9/6 1966.
- 11 Avskrift från programmet OBS! 9/6 1966, s 7.
- 12 *Dagens Nyheter* 28/9 1966. Citerat ur »Svenskarna och deras invand-

rare» studiehandledning.

- 13 Programblad 1967, Kursledare var Margot Jonnergård och Sven Trolldal, i redaktionen ingick även Harald Swedner.
- 14 »Svenskarna och deras invandrare«, volym M I:12, manus till »Komma till Sverige«.
- 15 Ibid, manus till »Typiskt«.
- 16 På grund av att det mesta av underlaget till programserien har bevarats går det att följa strykningar och redigeringar för att jämföra med radioprogrammen som sändes senare. I arkivet återfinns både utskrifter av gjorda intervjuer, manuskript till programmen samt bandade radioprogram.
- 17 »Svenskarna och deras invandrare«, Manus till insamlat röstmaterial, vol M I:12.
- 18 Sveriges Radios arkiv, skolradion, vol F I A:5. »Svenskarna och deras invandrare«, manus till »Inte bara ord« samt manus till intervjuer utförda av Maria Lindbom, den 25 januari 1967.
- 19 Ibid. Intervjun är betydligt längre. Den omfattar sammanlagt 10 punkter som diskuteras. Ungraren som av Lindbom betecknas som intellektuell ingenjör betonar i inledningen att han inte vill generalisera, han menar att det finns ingen kollektiv benämning på enskilda karaktärer. Andersson och Petterson skall bedömas individuellt, menar han, men för diskussionens skull kan vissa frågor tas upp.
- 20 »Svenskarna och deras invandrare«, vol M I:12, manus till »Inte bara ord«.
- 21 Ord och Bild nr 3, 1966.
- 22 »Svenskarna och deras invandrare«, manus till »Tala är guld«, vol M I:12 samt bandkopior av radioprogrammet.
- 23 Sveriges Radios arkiv, skolradion, vol F I A:5.
- 24 Sveriges Radio Vux, vol F 1 a:5. Skrivelse till radiochefen från Margot Jonnergård och Kurt Lindal, daterad 3/7 1969.
- 25 Sveriges Radio Vux, vol F 1 a:5. PM, Tomas Hammar, daterat den 29/3 1970. Hammar var även programledare i den andra radioserien »Leva i Sverige«.
- 26 Sveriges Radio Vux, vol F 1 a:5. PM 1971-12-17 undertecknat av Kurt Lindal och Inger Pettersson.
- 27 Ibid.
- 28 Sveriges Radio Vux, vol F 1 a:5. Skrivelse från Lars Ahlvarsson, LO 12/10 1970 till Kurt Lindal.

- 29 Sveriges Radio Vux, vol F 1 a:5. Skrivelse från Tore Karlsson, LO 12/10 1970 till Kurt Lindal.
- 30 Ibid.
- 31 Ibid.
- 32 Sveriges Radio Vux, vol F 1 a:5. PM, 1971-12-17 undertecknat av Kurt Lindal och Inger Pettersson.
- 33 Se Ottosson, 1999, s 346ff.
- 34 Sveriges Radio Vux, vol F 1 a:5. Brev från Kjell Rindar till redaktionen, odat.
- 35 Sveriges Radio Vux, vol F 1 a:5. Brev till Margot Jonnergård från ABF, daterat 8/5 1970 och undertecknat av Ingrid Schramm.
- 36 Sveriges Radio Vux, vol F 1 a:5. Samma kommentarer fanns i flera av de inkomna skrivelserna.
- 37 Se Börje Dahlqvists veteranintervjuer med bl.a. Lars Ag, Rolf Lundgren, Kurt Lindal.
- 38 Sveriges Radio Vux, vol F 1 a:5. Se informationsblad om programserien i volymen.
- 39 Tomas Hammar, *Leva i Sverige. Samhällsorientering för invandrare och svenskar*. Stockholm 1971, s 16.
- 40 Ibid.
- 41 Ibid, s 17.
- 42 Ibid.
- 43 Ibid, s 51.
- 44 Ibid, s 58.
- 45 I detta sammanhang är det värt att notera att kvinnor från främmande länder som ingick äktenskap med svenska män oftast var helt beroende av männen, och i situationer där kvinnor ville lämna männen av skilda skäl, t.ex. misshandel, riskerade de att utvisas ur Sverige. Detta problem har uppmärksammats först på 1990-talet när invandrarkvinnorna själva började organisera sig i kvinnojourer o.d.
- 46 Hammar, 1971, kap 7.
- 47 Ibid.
- 48 Ibid, s 59.
- 49 Ibid. Faktarutan är hämtad ur en rapport till barnavårdsnämnden i Stockholm 1970.
- 50 Peter Aronsson, »Historiekultur i förändring« i Peter Aronsson (red), *Makten över minnet*, Lund 2000, s 8.
- 51 Hammar, 1971, s 95.

- 52 Ibid, s 96.
- 53 Ibid, s 129.
- 54 Historikern Lars Trägårdh diskuterar frågan om sociala rättigheter kontra individuella i bl.a. skriften *Bemäktiga individerna. Om domstolarna, lagen och de individuella rättigheterna*. SOU 1998:103. Trägårdh menar att den svenska välfärdsstaten består av »en paradoxal blandning av kollektivism och individualism«, som han formulerat i begreppet »statsindividualism«.
- 55 Studiehandledning till »Leva i Sverige« för grundskolans högstadium samt dito för gymnasieskolan sammanställda av Sylvia Berglund, Elisabeth Grimlund och Stig Nordin, utgivna av Sveriges Radio i samarbete med Skolöverstyrelsens kulturutbytesråd.
- 56 Sveriges Radio Vux, vol F 1 a:5. Lärarhandledning till »Leva i Sverige«.
- 57 »Leva i Sverige«, tv-program i text och bild, kapitel 1.
- 58 Ibid.
- 59 Ibid.
- 60 Ibid, kap 6.
- 61 Ibid, s 110.
- 62 Programserien »Svenskarna och deras invandrare« sändes i radio, och hade därför andra förutsättningar än tv-serien »Leva i Sverige«, men det sammantagna intrycket av den förra serien var knaster-torrt.
- 63 Se TRU-kommitténs betänkande SOU 1975:28, s 366.
- 64 Ibid.
- 65 Ibid.

KAPITEL 5

MERA OCH FLERA PROGRAM FÖR INVANDRARE

- 1 TRU-kommitténs arkiv YK 3987, vol A 3:2, PM 4/12 1968.
- 2 På Arkivet för Ljud och Bild finns 395 TRU-program registrerade, men inget av dessa var invandrarprogram. Det fanns för övrigt inte heller någon dokumentation kring de registrerade programmen på ALB.
- 3 SOU 1975:28, TRU-betänkandet: Program för ljud och bild i utbildningen, s 174.
- 4 Ibid. Jag har tyvärr inte funnit några spår av denna produktion i

arkivet.

- 5 Det är dock oklart om programmen producerats av SR/Vux eller av TRU, men det saknar betydelse i detta sammanhang, eftersom de i många fall samarbetade om utbildningsprogrammen.
- 6 Se UR:s programhäften.
- 7 Ibid.
- 8 Ibid, s 211.
- 9 Ibid.
- 10 Ibid, s 212.
- 11 Ibid, s 367.
- 12 TRU-kommitténs arkiv YK 3987. PM av Margot Amling, daterat 77-02-15.
- 13 Ibid.
- 14 TRU-kommitténs arkiv YK 3987. PM av Margot Amling, daterat 77-03-31. Den senare lagens giltighetstid förlängdes till 1979. Dessutom höll en lag på att utarbetas om kommuners skyldighet att ge vuxna invandrade analfabeter undervisning i att skriva och läsa på det egna hemspråket.
- 15 UR:s programavdelning, vol F 3 A:7. Statens Invandrarverk. Skrivelse från Informationsbyrån, daterad 79-01-06.
- 16 Ibid.
- 17 Ibid. Lise Blomqvist på Informationsbyrån, SIV.
- 18 Ibid.
- 19 Det finns flera handlingar i programavdelningens arkiv som noterar »MAMI-projektets« misslyckande. Se vol F 3 A:7, UR:s programavdelning.
- 20 Ibid.
- 21 Ibid.
- 22 Ibid.
- 23 Ibid.
- 24 UR:s programavdelning, vol F 3 A:7. PM »Försök med invandrarinsatser inom vux-sektorn« daterad 79-01-10.
- 25 Ibid.
- 26 Ibid.
- 27 Ibid.
- 28 Ibid.
- 29 UR:s programavdelning, vol F 2 AD:2. Rapport från försöksverksamheten, av Nikos Markovits.

- 30 Ibid.
- 31 Ibid.
- 32 Ibid.
- 33 Ibid.
- 34 Ibid.
- 35 Ibid.
- 36 UR programavdelningen, vol F 3 A:7. Minnesanteckningar 79-03-28 från ett möte med UR, ABF och sju invandrarorganisationer (grekiska, finska, jugoslaviska, turkiska, italienska, assyriska och spanska riksorganisationerna).
- 37 Ibid.
- 38 Ibid.
- 39 Ibid.
- 40 Ibid.
- 41 »Avin« (Utbildningsradions tidning) 1986, se även »Avin« 1979 om en undersökning som utförts av SIV.
- 42 UR:s programkataloger 1988–89.
- 43 UR:s programavdelning, vol F 2 AE:1. »Projektförslag till Vux« daterat 25/11 1981.
- 44 Ibid.
- 45 Ibid. Detta citat är Bäcklanders och det är oklart om raggarna verkligen har yttrat sig på detta vis och om de verkligen hyste medvetet rasistiska åsikter.
- 46 Ibid. Cecilia Bäcklander. Hon har i telefonintervju 6/4 2000 med mig även framhållit att raggarna hotade henne efter programserien.
- 47 Programserien »Torget« bestod av radio- och tv-program som bl.a. behandlade invandrarnas situation i Sverige.
- 48 UR:s programavdelning, vol F 2 AE:1. »Projektförslag till Vux« daterat 25/11 1981.
- 49 Ibid.
- 50 Cecilia Bäcklander, intervju 6/4 2000.
- 51 UR:s programavdelning, vol F 2 AE:1. »Projektförslag till Vux« daterat 25/11 1981.
- 52 Ibid.
- 53 UR:s programavdelning, vol Ö:1. Programinformation om Klyftan, nov 1981.
- 54 Ibid.
- 55 Ibid.

- 56 *Länstidningen* i Södertälje 22/7 1981.
- 57 Ibid.
- 58 Se *Svenska Dagbladet* 31/1, 12/2, 14/2, 17/2 och 29/3 1982.
- 59 Rubrikerna syftade på ambassadrådet Ingmar Karlssons rapport 1980 och hans uttalanden i programserien. *Aftonbladet* 25/1, 26/1 1982, *Expressen* 26/1 1982 samt flera artiklar i *Länstidningen* och landsortspressen 1982.
- 60 *Länstidningen* 26/1, 27/1 1982.
- 61 Ibid.
- 62 *Länstidningen* februari–mars 1982.
- 63 UR:s programavdelning, vol Ö:1. Brev från Cecilia Bäcklander till kollegan PeÅ Holmquist, daterat 1982-03-22.
- 64 Övriga program i serien var »Yahya – en assyrisk invandrarresurs« samt »Här skapas ett nytt Sverige«. Jag väljer att inte redovisa dessa program här.
- 65 Radioserien »Klyftan«, det första och andra programmet i serien.
- 66 Ibid, del 2 i radioserien.
- 67 Ibid, del 4 och 5 i radioserien. Experterna kom från »EIFO« Experter för invandrarforskning.
- 68 *Länstidningen* i Södertälje 25/1 1982. Observera att Conny var nöjd med programmen.
- 69 *Länstidningen* i Södertälje, 26/1 1982.
- 70 Ibid.
- 71 Ibid.
- 72 »Främlingshatarna vädrar morgonluft«, *Göteborgs Posten* 16/2 1982.
- 73 Ibid. Hon medgav att hon inte trodde att UR medvetet ville medverka till att sprida främlingshat, men hon menade att den kritiklöshet producenterna hade visat mot Karlssons uttalanden kunde leda till detta.
- 74 Intervju med Cecilia Bäcklander 6/4 2000.
- 75 Ibid.
- 76 Ibid.
- 77 UR:s programavdelning, vol F 2 AC:4.
- 78 Ibid. Korrespondens.
- 79 Ibid. Berith Oxelbeck och Jill Devell i brev till Berit Lilja 23/5 1985.
- 80 Ibid. Det framstår som om det var Akin och hennes familj som ställde villkoren för filmens produktion, snarare än UR-producenten som ledde arbetet. Hur det förhöll sig med den saken går inte

att utröna av det bevarade materialet. Vi har endast producentens bild från arbetet.

- 81 Ibid. Brev från Berith Oxelbeck till de sociala myndigheterna i Rinkeby 30/5 1986.
- 82 Ibid.
- 83 Ann-Kristin Wallengren, 2000 »En ideologisk historia. Utbildningsprogrammets berättarteknik«. Opubl manus 7/11 2000.
- 84 Ibid.
- 85 UR:s ledning och kansli, vol F 2:2. Brev från Binnie Kristal-Andersson till UR 1987-03-23.
- 86 Ibid.
- 87 Utbildningsradions programkataloger 1981–1986.
- 88 Projektförslag av Lisbet Schulz. UR:s programavdelning, vol F 2 AE:1.
- 89 Ibid.
- 90 Ibid.
- 91 Se Utbildningsradions programkataloger 1981–1986.

KAPITEL 6

MED RIS OCH ROS TILL UR

- 1 Mårten Andersson, »25 Färgrika TV-år. De mångkulturella programmen från SVT 1975–2000«. Stockholm 2000.
- 2 Utbildningsradions programtidning 1986.
- 3 UR:s ledning och kansli, vol F 13:7. Skrivelser från Islamiskt centrum i Göteborg, Islamiska församlingen i Stockholm, »Turkiska lärare, elever och föräldrar« samt hemspråklärare och förskolelärare i turkiska. Enligt vissa påståenden i UR:s egen tidning och från UR:s representant i radionämnden Lars Nilsson, UR:s programsekreteriat, sägs de turkiska föreningarna i Sverige ha uppmanats av den turkiska ambassadören i Sverige att protestera mot programmen.
- 4 UR:s ledning och kansli, vol F 13:7. Skrivelse från Islamiskt Centrum i Göteborg, daterad 1986-03-25, en i stora delar likalydande skrivelse från Islamiska församlingen i Stockholm inkom till UR 1986-03-07.
- 5 Ibid.
- 6 Ibid.
- 7 Ibid.
- 8 Ibid.

- 9 Det var samma organisationer som anmälde filmen om Mehmed Uzun. Se not 357.
- 10 UR:s ledning och kansli, vol F 13:7. Namnlistor och skrivelser från Islamiskt Centrum i Göteborg, daterade 1986-03-25, samt från Islamiska församlingen i Stockholm inkom till UR 1986-03-07. Av materialet framgår också att organisationerna uppmanats av den turkiska ambassaden i Sverige att protestera mot dessa s.k. turkfientliga program.
- 11 Ibid.
- 12 Ibid.
- 13 Radionämndens beslut 1987-02-12 (ärende UR 2/86 samt UR 3/86).
- 14 Granskningsnämndens arkiv, ärendebeteckning UR nr 13, 25/4 1986.
- 15 Ibid. De program som avsågs var »Mina ord är förbjudna« och »Akin hittar hem«.
- 16 Ibid. Förmodligen har UD förväxlats med UR, för enligt uppgifter från UD har man inte tagit emot någon officiell protest, däremot besökte den turkiske ambassadören i Sverige UR:s vd Börje Dahlqvist för att protestera mot UR-programmen.
- 17 Radionämndsansmälan UR 8/87, UR 9/87, UR 10/87 samt UR 11/87.
- 18 Ibid. Utskrift av referenskopia aktbilaga 3.
- 19 Kritik mot programledarens beskrivning av den svenska välfärdsstaten nämns i samtliga inkomna anmälningar UR 8/87, UR 9/87, UR 10/87 samt UR 11/87. Granskningsnämndens arkiv.
- 20 Radionämndsansmälningar UR 9/87, UR 10/87 samt UR 11/87. Granskningsnämndens arkiv.
- 21 Radionämndsansmälan UR 8/87, UR 9/87, UR 10/87 samt UR 11/87.
- 22 UR:s ledning och kansli, vol F 13:5. Skrivelse från Lars Hansson, UR, 1988-02-23 till radionämnden.
- 23 Ibid.
- 24 Ibid.
- 25 Ibid.
- 26 Bilaga till SB 160/88 Radionämndens beslut 1988-04-14 rörande »Svea kanal«, TV 2 1987-10-19. Granskningsnämndens arkiv.
- 27 Med reservation för att jag endast har kontrollerat program för/om invandrare.
- 28 Radionämndsansmälan ärende UR 5/86 samt AK 130/87. Granskningsnämndens arkiv.
- 29 Ibid.

- 30 Radionämndsansmälans ärende UR 5/91 och UR 2/92. Granskningsnämndens arkiv.
- 31 Ibid.
- 32 UR:s ledning och kansli, vol F 13:5. Skrivelse till UR från Nordiska Zigenarrådet, daterad 82-10-22.
- 33 Ibid.
- 34 Ibid.
- 35 UR:s ledning och kansli, vol F 13:5. Skrivelse från UR:s skol- och högskolesektor, undertecknad av Barbro Grandien, daterad 1982-12-17.
- 36 Ibid.
- 37 *Länstidningen* i Södertälje, 3/2 1982.
- 38 Ibid.
- 39 UR:s programavdelning, vol Ö 1. Brev till »Er som gjort Klyftan«, daterat 82-02-05.
- 40 Ibid. Svar från Cecilia Bäcklander till fru M K i Södertälje.
- 41 UR:s programavdelning, vol Ö 1. Brev från Marianne Nordström, Alsike Kyrkoskola, daterat 2/2 1982.
- 42 Ibid.
- 43 Ibid. Svar från Susanne Stenberg, daterat 24/3 1982.

Källor och litteratur

Otryckta källor

TRU-kommitténs arkiv YK 3987 i riksarkivet
Skolradions arkiv i Sveriges Radios Dokumentarkiv
Utbildningsradions arkiv i Sveriges Radios Dokumentarkiv
Radionämndens arkiv (numera Granskningsnämnden)
Arkivet för Ljud och Bild
Veteranintervjuer utförda av Börje Dahlqvist

Tryckta källor

Officiellt tryck

SOU 1946:72, 1940 års skolutrednings betänkanden och utredningar
VII. Radio och film i skolundervisningen
SOU 1965:9, Arbetsmarknadspolitik
SOU 1965:20 A, Radions och televisionens framtid i Sverige I
SOU 1965:21, Radions och televisionens framtid i Sverige II
SOU 1965:60 Vuxenutbildning i gymnasium och fackskola
SOU 1968:62, Statskontorets översyn av arbetsmarknadsverkets organisation
SOU 1996:55, Folkbildningsförbundets yttrande över slutbetänkandet från invandrapolitiska kommittén
SOU 1974:69, Invandrarna och minoriteterna (invandrarutredningens slutbetänkande)
SOU 1975:28, TRU-betänkandet: Program för ljud och bild i utbildningen
SOU 1998:103, Demokratiutredning 1998, skrift nr 20

Riksdagsmotioner:

1978/79:1292 om fler radio- och tv-program för invandrare

1979/80:653 om invandrarprogram i tv

1979/80:510 om ökade anslag till utbildningsradion

Litteratur

Abrahamsson, Ulla B, »Om tv-program, invandrare och främlingskaps fördomar« samt »Några invandrare ser på program om invandrare«. Stockholm 1979 resp 1980.

Adelswärd, Viveka, *Prat, skratt, skvaller och gräl och annat vi gör när vi samtar*. Stockholm 1991.

Alleback, Sten-Sture, *Dagens Nyheter*, 10/5 1977.

Andersson, Anders, *Mångkulturalism och svensk folkhögskola. Studie av en möjlig mötesarena*. Uppsala 1999.

Andersson, Mårten, »25 Färgrika TV-år. De mångkulturella programmen från SVT 1975–2000«. Stockholm 2000.

Arnstberg, Karl-Olov, *Svenskhet. Den kulturförnekande kulturen*, Stockholm 1989.

Aronsson, Peter, »Historiekultur i förändring«, i Peter Aronsson (red) *Makten över minnet*, Lund 2000.

Eriksson, Lisbeth, *Folkbildning i ett mångfaldigt samhälle. Segregerad verksamhet med integrerande syfte?* Stockholm 1999.

Fairclough, Norman, *Discourse and Social Change*. Cambridge 1996.

Florén, Anders, »Ändlös var raden av svarta valloner«, i Anders Florén & Åsa Karlsson (red), *Främlingar – ett historiskt perspektiv*. Uppsala 1998.

Furhammar, Leif, *Med TV i verkligheten. Sveriges television och de dokumentära genrerna*. Stockholm 1995.

Hammar, Tomas, *Sverige åt svenskarna. Invandringspolitik, utlänningskontroll och asylrätt 1900–1932*. Stockholm 1964.

Hammar, Tomas, *Leva i Sverige. Samhällsorientering för invandrare och svenskar*. Stockholm 1971.

Hammar, Tomas, »Flyktningpolitik«, *Invandrare & Minoriteter*, nr 1, 1989.

Hannerz, Ulf, »Genomsyrade av medier«, i Ulf Hannerz (red), *Medier och kulturer*. Stockholm 1993.

- Johnson, Anders, »Invandrarnas roll i Sveriges ekonomiska historia«, *Svenska Dagbladet*, 25/6 1999.
- Johnson, Anders, »Bättre villkor för företagande viktigt för invandrare«, *Svenska Dagbladet*, 27/6 1999.
- Larsson, Jan, *Hemmet vi ärvde. Om folkhemmet, identiteten och den gemensamma framtiden*. Stockholm 1994.
- Lindell, Ingrid, »Utbildning i radio och tv 1960–1997«, manus del 2. 1998.
- Lindell, Ingrid, »Utbildningsradion mellan 1976 och 1986 – public service-uppdrag eller utbildningspolitik?« (Opublicerad rapport 2000-10-31).
- Lindgren, Anne-Li, *Att ha barn med är en god sak. Barn Medier och medborgarskap under 1930-talet*. Linköping 1999.
- Lundgren, Rolf, »Utbildningsexplosionen ställer krav«, i *Sveriges Radio inför 1970-talet*. Stockholm 1969.
- Löfgren, Orvar, »Medierna i nationsbygget«, i Ulf Hannerz (red), *Medier och kulturer*. Stockholm 1993.
- Löwander, Birgitta, PUB-rapporter:
 »Vi är så många – en studie av SR:s finskspråkiga publik«, 1974.
 »Invandrare i Mediasamhället, Sverigefinnar och massmedia«, 1978.
 »Invandrare i mediasamhället – om massmedia för invandrare från Finland, Jugoslavien och Grekland«, 1981.
- Löwander, Birgitta, *Sveriges Radio och Invandrapolitiken – En översikt över samhällets invandrapolitik och etermediepolitik under tre avtalsperioder, åren 1967–1992*. Sociologiska institutionen, Umeå 1997.
- Löwbeer, Hans, *Dagens Nyheter*, 14/5 1977.
- Nordberg, Karin, *Folkhemmets röst. Radion som folkbildare 1925–1950*, Stockholm 1998.
- Nordin, Jonas, »Then Swänska Nationen«, *Dagens Nyheter*, 20/1 2000.
- Nordin, Jonas, *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från stormaktstid till slutet av frihetstiden*. Stockholm 2000.
- Ord och Bild: nr 3/1966, tema: »Främlingar i Sverige«.
- Ottosson, Mikael, »TRU och vänstervridningen«, i Bengt Sandin (red), *Medier och modernisering. En antologi om utbildningsprogram och samhällsförändring*. Stockholm 1999.
- Rahbek, Per, *Återupptäckten av provinsen. Om centralismen inom den svenska radion från 1920-tal till 1970-tal*. (Otryckt avhandlingsmanus 1999).

- Ritzén, Kenneth, »Demokratisering av främlingen och främlingskapets universalisering – pluralism som humanismens befriare?« i Anders Florén & Åsa Karlsson (red), *Främlingar – ett historiskt perspektiv*. Uppsala 1998.
- Ronström, Owe, »Kulturmöten eller folkloristisk uppvisning«, *Framtider* nr 2, 1996, *Tidskrift för Institutionen för framtidsforskning*.
- Runcis, Maija, *Steriliseringar i folkhemmet*. Stockholm 1998.
- Sandin, Bengt (red), *Medier och modernisering. En antologi om utbildningsprogram och samhällsförändring*. Stockholm 1999.
- Simmel, Georg, »Främlingen« i *Hur är samhället möjligt?* Göteborg 1981.
- Svanberg, Ingvar & Tydén, Mattias, *Tusen år av invandring*. Stockholm 1992.
- Svensson, Anders, *Ungrare i folkhemmet. Svensk flyktingpolitik i det kalla krigets skugga*. Lund 1992.
- Thurén, Torsten, *Medier i blåsväder*. Stockholm 1997.
- Trägårdh, Lars, »Bemäktiga individerna«, i *Demokratiutredningen* 1998.
- Trägårdh, Lars, *Patientmakt i Sverige, USA och Holland. Individuella rättigheter kontra sociala rättigheter*. SPRI nr 12, Stockholm 1999.
- Wallengren, Ann-Kristin, »En ideologisk historia. Utbildningsprogrammets berättarteknik«. Opubl manus, Norrköping 7/11 2000.

Bildkällor

Omslag: SVT Bild

S. 23 SVT Bild

39 SVT Bild

50 Åhlén & Åkerlunds fotosamling i Riksarkivet

80 SVT Bild

93 SVT Bild

121 UR (Tv-serien »Klyftan«)

132 UR

Personregister

- Ahlvarsson, Lars 89f
Allebäck, Sten-Sture 60f
Andersson, Anders 31
Andersson, Mårten 28f
Anér, Kerstin 78
Arnstberg, Karl-Olov 14, 31, 41, 145f
Aurelius, Göran 31
- Beckman, Lars 82
Bonnier, Adolf 34
Bonnier, Albert 34
Bäcklander, Cecilia 120, 122, 126, 129, 149f
- Dahlgren, Margareta 89
Dahlqvist, Börje 55f, 63, 67, 131
- Eriksson, Lisbeth 30
- Fagerholm, Liisa 124ff, 129
Fairclough, Norman 18, 20
Foucault, Michel 18
Friggebo, Birgit 67f
Fritze, Carl Edvard 34
- Furuhagen, Hans 67
- Gottfarb, Inga 89
Göransson, Bengt 65f
- Hammar, Tomas 32, 38, 89, 92
Hannerz, Ulf 18
Hansson, Lars 144
Hansson, Per Albin 15, 143, 152
Helgesson, Lars 89
Hellström, Margareta 112
- Jonnergård, Margot 75, 82, 83, 85, 88
- Karlsson, Ingmar 125, 128f
Karlsson, Tore 89, 90
Kristal-Andersson, Binnie 130, 133f
- Lindal, Kurt 55f, 88
Lindell, Ingrid 30
Lindgren, Anne-Li 30, 43, 44
Ljungström, Barbro 122

- Lo-Johansson, Ivar 15
 Lundgren, Rolf 56
 Löfgren, Orvar 12, 34
 Löwander, Birgitta 27f
 Löwbeer, Hans 61

 Marianne, syster 150
 Markovits, Nikos 112, 114f

 Nilsson, Åke 90
 Nobel, Peter 67
 Nordenskiöld, Otto 54
 Nordin, Jonas 33
 Nordström, Lubbe 15

 Oxelbäck, Berith 130f

 Palme, Olof 55, 119
 Petri, Ingemar 120, 129
 Pettersson, Sten-Åke 62, 67

 Rahbek, Per 29f
 Rindar, Kjell 89, 91
 Runeborg, Björn 89

 Schulz, Lisbet 134, 135
 Schwarz, David 75, 77
 Segerstedt Wiberg, Ingrid
 128f

 Simmel, Georg 42f
 Skoglund, Björn 122, 128
 Staaff, Karl 144
 Stenberg, Susanne 122, 142,
 144, 150
 Stobin, Aleka 147f
 Strindberg, August 94
 Svanberg, Ingvar 31
 Swedner, Harald 83
 Svensson, Rolf 129

 Takman, John 82
 Thurén, Torsten 29, 51
 Trankell, Arne 58
 Tydén, Mattias 31

 Uzun, Mehmed 139, 141

 Wallengren, Ann-Kristin 133
 Werner, Lars 63
 Wikström, Jan-Erik 67
 Wästberg, Olle 125

 Åhnberg, Annika 124, 149

 Öhrström, Annika 145